

FALMII HOJII ITTISUUFI HIIKUU

Inistiitiyuutii Leenjiifi Qorannoo Seeraa Oromiyaa fi

Dhaabbata Hojii Addunyaan (ILO)

**Wal-taasistoota, Miseensota Boordii Hojjetaafi Hojjechiisaa fi
Abbootii Seeraatiif Leenjii Hojii irraa Kennuuf Kan Qophaa'e**

Qopheessitoonni:

Milkii Makuriyaafi

Nimoonaa Kumsaa

Gulaaltonni:

Obbo Dobee Dhaabaa

Obbo Dhaabaa Dirribaa

Obbo Jaarraa Bariisoo

Hagayya, 2015

TARREE GABAAJEEWWANII FI KOTTOONFACHIISAA

Gabaajeewwan Afaan Ingliffaa

3P	People, Problem and Process
ILO	International Labour Organization
ITCILO	International Training Center of International Labour Organization
RBO	Relationship by Objective
UNDP	United Nations Development Project

Gabaajeewwan Afaan Oromoo

A.L.A	Akka Lakkofsa Awurooppa
BMDhHH	Boordii Murteessaa Dhimma Hojjetaafi Hojjechiisaa
DhHH	Dhimma Hojjetaafi Hawaasummaa
DhIjMMWF	Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaa
Fknf	Fakkeenyaaf
MHO	Ministeera Hojiifi Ogummaa
MMO	Manneen Murtii Ol-aanaa
MNO	Mootummaa Naanoo Oromiyaa
MRDFI	Mootummaa Rippaablika Dimookiraatawa Federaalawa Itoophiyaa
LHH	Labsii Hojjetaafi Hojjechiisaa
Ykn	Yookiin

Tarree Gabateewwanii

Gabateewwan	Fuula
Gabatee 1: Gabatee Amaloota Ibsa ijannoofi Ibsa fedhii agarsiisu.....	44
Gabatee 2: Gabatee Afaan Idilee Ibsa ijannoofi Ibsa fedhii agarsiisu	44
Gabatee 3: Gabatee Gochaalee Wal-taasisaan Raawwachuu qabuufi hin qabne agarsiisu....	68
Gabatee 4: Gabatee Gochaalee wal-taasisaan wal-gahii dhuunfaa dhuunfaa irratti raawwachuu qabuufi raawwachuu hin qabne agarsiisu	71

Baafata

Mata duree	fuula
Seensa Waliigalaa.....	1
BOQONNAA TOKKO.....	3
HARIIROO HOJII: YAADRIMEEWAN BU'UURAA.....	3
1.1. Uumama Hariiroo Hojiifi Daangaa Labsii Hojjetaafi Hojjechiisaa	4
1.2. Waliigatee Hojii, Mirgaafi Dirqama Hojjetaafi Hojjechiisaa	5
1.3. Waliigaltee Hojii Fooyyessuu, Daangessuu, Addaan Kutuufi Bu'aalee Isaan Hordofsiisan..	8
1.4. Miidhaa Hojii Irraa, Sirna Shallaggii Miidhaafi Kanfaltii Beenyaa	13
1.4.1. Maalummaafi Gosoota Miidhaa Hojii	14
1.4.2. Shallaggii Miidhaafi Kanfaltii Beenyaa.....	15
1.5. Mirgoota Walooofi Sirna Itti-fayyadama Isaanii	17
1.5.1. Marii Gamtaafi Waliigaltee Gamtaa (Collective Bargaining and Agreement)	17
1.5.2. Tarkanfiiwan Hojii Dhaabuu (Strike) fi Hojii Cufuu (Lockout)	19
1.5.3. Sirna Bulchiinsaafi Hiikkaa Falmii Hariiroo Hojii	20
1.5.4. Hiikaafi Bulchiinsa Falmii Hojii LHH.....	21
1.5.5. Dirqama Mirkaneessuufi Darbiinsa Yeroo Falmii Hojii.....	24
BOQONNAA LAMA	26
FALMII HOJII AKKA WALIIGALAATTI	26
2.1. Yaad-rimee Wal-dhabbiifi Falmii Hojii (Labour Conflict and Dispute)	26
2.2. Sababa Ka'umsaafi Gosoota Falmii.....	27
2.3. Qabiyyee Wal-dhabbi Hojii (Elements of Conflict)	30
2.4. Haala Ibsama Wal-dhabbi (The Conflict Dynamic)	31
2.5. Malawwan Wal-dhabbiin Ittiin Taaligaman (Approaches to Conflict Management).....	33
2.6. Malawwan Ittisa Falmii Hojii	36
2.6.1. Tajaajila Gorsaa	37
2.6.2. Imaammataafi Hojimaata Keessoo/Bakka Hojii	39
2.6.3. Barnootaafi Odeeffannoo	40
2.6.4. Sarara Gargaarsaa	41
2.7. Qaamolee Falmii Hojii Hiikuuf Aangoo Qaban	41
2.8. Bu'aa Marii (Defining outcomes of negotiation).....	42
2.9. Garaagarumaa Marii Ijjannoofi Dantaa Irratti hundaa'e.....	42
2.9.1. Wal-bira Qabiinsa Marii Ijjannoofi Marii Dantaa irratti Hundaa'e (Positional vs. Intrest based Negotiation)	42

2.9.2.	Ijjennoo Fedhii Irraa Adda-baasuu (Distinguishing Positions from Needs)	43
2.9.3.	Amalootaafi Afaan Idilee Ibsa Ijjannoofi Ibsa Fedhii (Characteristics and Typical Language of Positions and Needs Based Statement)	44
2.9.4.	Dantaafi Fedhii Adda Baasuu (Extracting Interests and Needs).....	44
	BOQONNAA SADI	50
3.	WAL-TAASISUU (CONCILIATION/ MEDIATION)	50
3.1.	Hiikoo Wal-taasisuu.....	50
3.2.	Maanuwaalii Wal-taasisuu Ministeera Hojiifi Ogummaatiin Bahe	51
3.3.	Gahuumsaa Dhuunfaafi Ogummaa Wal-taasisaa.....	53
3.4.	Qophii Wal-taasisaa (Preparations for Conciliator - Getting Fit for Purpose).....	57
3.5.	Wal-dhabbii Jidduu Seenuu Wal-taasisaa (The Conciliator’s Entry into a Dispute)	61
3.6.	Adeemsa Wal-taasisuu (The Conciliation/Mediation Process).....	64
3.6.1.	Gosoota Wal-gahiifi Qophii (Types of Meetings and Preparation (The Physical Dynamics)).....	64
3.6.2.	Wal-gahii Gaggeessuu (Conducting of Meetings).....	67
3.6.3.	Gulantaalee Wal-taasisuu (The Phases of Conciliation)	72
	Maddoota Wabii	- 81 -

Seensa Waliigalaa

Hariiroo hojii keessatti wal-dhabbiin uumamuun waan hin hafnedha. Wal-dhabbiin akka hin uumamne gochuun kan hin danda'amne yoo ta'elée, wal-dhabbi hanga danda'ameen hir'isaa adeemuun, kanneen uumaman immoo, mala adda addaatiin hiikuun barbaachisaa dha. Dhaabbatni Hojii Idil-Addunyaa konveenshinootaafi yaadota gorsaa wal-dhabbi iddo hojitti uumamu xiqqeessuuf darbees furuuf gargaaran adda addaa raggaasisuun biyyoonni miseensa ta'an akka hojii irra oolchan taasiseera. Haaluma kanaan Konveenshiniin Marii Gamtaa bara 1981 mirkanaa'e (Lakkoofsa 154) maloonnifi qaamoleen wal-dhabbi hojii hiikuuf oolan itti fayyadama marii gamtaa cimsuuf ooluu kan qaban ta'uu ibsa. Adeemsa wal-dhabbi furuu keessatti maloota akka wal-taasisuufi araarsuu (arbitration) fayyadamuun barbaachisaa akka ta'e kaa'a.¹

Yaadni gorsaa wal-taasisuufi araarsuu fedhii irratti hundaa'e hojii irra oolchuuf bahe immoo, malooni wal-taasisuufi araarsuu fedhii irratti hundaa'e wal-dhabbi hojii hiikuuf hojii irra akka oolu akeeka. Adeemsa kana keessattis bakka bu'iinsi hojjetaafi hojjechiisaa wal-qixa ta'uu akka qabuu ibsa.² Yaadni gorsaa Komii qorachuu irratti bara 1967 (lakkoofsa 130) akkataa wal-dhabbiin sadarkaa jarmiyaattii itti hiikamu irratti gorsa akeeka. Wal-dhabbiin sadarkaa jarmiyaatti furamuu yoo hin dandeenye qamni falmii dhanga'uun murtii dhumaa kennuu danda'u jiraachuu qaba. Kunis manneen murtii ykn qaama aangoon kennameef biroo ta'uu danda'a. Qaamoleen kunneen waliigaltee gamtaa ykn seera hojjetaafi hojjechiisaa irratti hundaa'uun wal-taasisuun, araarsuu ykn murtii laachuun wal-dhabbi uumameef furmaata dhumaa kennuu akka qaban kaa'a.³ Walumaagalatti seeronni idil-addunyaa kunneen wal-dhabbi hariiroo hojii keessatti uuumamu hir'isuuf, too'achuufi kanneen uumaman hiikuuf qaamoleen, hojimaannifi seeronni dandeessisan guutamuu akka qabu teechisu. Qaamoleen falmii hojii hiikuu keessatti gahee qabanis tumaalee seeraa kanneen hubachuun nageenya industiriitiif gahee isaanii bahuutu irraa eegama.

Moojuliin leenjii kun boqonnaa sadii kan qabu yoo ta'u, boqonnaan jalqabaa hariiroo hojii ilaachisee yaadrimeewwan bu'uuraa agarsiisuu irratti kan xiyyeffatudha. Haaluma kanaan boqonnichi qabiyyeewan ijo LHH keessatti ibsaman gabaabbinaan dhiyeessuuf yaaleera. Boqonnaan 2^{ffaa}'n falmii hojii ilaachisee yaadota akka waliigalaatti jiran agarsiisuu kan

¹ Collective Bargaining Convention, 1981 (No. 154)

² Voluntary Conciliation and Arbitration Recommendation, 1951 (No. 92)

³ Examination of Grievance Recommendation, 1967 (No.130)

yaaludha. Boqonnaa 3^{ffaa} fi qabxiin ijoon moojulii kanaa waltaasisuu kan ilaallatudha. Boqonnaa kana jalatti hiikoo wal-taasisuu, gahuumsa dhuunfaafi ogummaa wal-taasisaan qabaachuu qabu, qophii wal-taasisaan taasisuu qabu, haala itti wal-dhabbi jidduu seenuufi adeemsiifi gulantaaleen wal-taasisuu kan keessatti bal'inaan dhiyaatanidha.

Dhuma leenjii kanaa irratti leenjifamtoonni:

- Hiikkaa falmii hojii ilaalcissee qabiyyee waliigalteewan idil-addunyaafi seerota biyya keenyaa ni hubatu;
- Gosoota falmii hojiifi aangoo qaamolee falmii kana hiikanii adda ni baafatu;
- Sadarkaa gara garaa falmii hojiitti akkasumas falmiiwwan hojii bifaa garaa qaban keessatti eenyu dirqama akkamii akka qabu ni hubatu;
- Gaaffiwwan mirgaa falmii hojiitiin wal-qabatanii ka'uu danda'an yeroo hammamii keessatti dhiyaachuu akka danda'an adda ni baafatu.
- Qajeeltoowwaniifi qabiyyee adeemsa wal-taasisuu ijoo ta'an adda ni baafatu;
- Akkaataa wal-dhabbiifi falmiin hojii itti uumamu, haala itti hammaachaa adeemuu danda'u, tooftaalee wal-dhabbiin ittiin to'atamu (approaches to conflict management) fi akkaataa tooftaalee kanneen itti hojii irra oolfaman irratti hubannoo ni horatu;
- Yaadiddamootaafi ogummaa adeemsa wal-taasisuu keessatti gonfachuu qaban irratti gahuumsa qaban adda ni baafatu, ni ibsu, hojiitti hiikuu ni danda'u.

BOQONNAA TOKKO

HARIIROO HOJII: YAADRIMEEWAN BU'UURAA

Dhaabbanni Hojii Addunyaa (ILO), A.L.A-tti bara 1919 yeroo hundaa'e irraa eegalee tarsiimoofi istaandaardii hojii adda addaa baasuun mirgi hojii hojjetaa akka Addunyaatti akka eegamu hojjetaa turee jira. Yeroo hundeffame irraa eegalee dhaabbatichi konveenshinoota 190 ta'an, yaadota gorsaa 206 ta'an, pirotokoolii 6 fi hojimaata adda addaa kabajamuu mirga hojjetaaf gargaaran baasuun biyyoonni miseensa ta'an akka hojii irra oolchan taasisaa jira.

Biyyi keenya Itoophiyaan A.L.A-tti bara 1923 miseensa Dhaabbata Hojii Addunyaa ta'uun konveenshinoota dhaabbatichaan ba'an keessaa 23 raggaasiftee jirti.⁴ Heera Mootummaa RDFI irraa akka hubatamu, waliigalteewwan addunyaa biyyi keenya raggaasifte qaama seera biyya keenyaa ta'u.⁵ Kanaaf, konvenshinoonti Dhaabbata Hojii Addunyaa biyya keenyaan ragga'an qaama seera keenyaati jechuudha. Waliigalteewwan addunyaa mallatteessuun cinaatti hariiroo hojii addatti bulchuudhaaf yeroo garaa garaatti labsiin hojjetaafi hojjechiisaa ba'an fooyya'aa turanii jiru. Labsiin hojjetaafi hojjechiisaa yeroo ammaa hojii irra jiru lakkofsa 1156/2011 (kanaan booda LHH jedhama) bara 2011 kan tumamedha.⁶ Boqonnaa kana keessatti qabiyayee labsii kanaa kanneen ijoo ta'an ilaaluuf yaalla.

Xumura boqonnaa kanaatti leenjifamtoonni:

- Hariiroon hojii maal akka ta'eefi agarsiistota jiraachuu hariiroo hojii akeekan irratti hubannoo ni cimsatu;
- Hariiroo hojii LHH jalatti bulaniifi kanneen hin bulle ni hubatu
- Akkataa uumama waliigaltee hojii, qabiyayee waliigaltee hojii, turmaata waliigaltee hojii, qaxarrii yeroo yaaliifi mirgootafi dirqamoota hojjetaafi hojjechiisaan qaban irratti hubannoo ni cimsatu;
- Akkataa waliigalteen hojii itti-fooyya'u, yeroof turuufi addan citu akkasumas bu'aa waliigaltee hojii seeraan ala addaan kutuun hordofsiisu irratti hubannoo qaban ni gabbifatu;

⁴ Nimona Kumsa (2020), *Implementation of ILO Standards in Ethiopia; Special Emphasis on Occupational Safety and Health in Eastern Industrial Zone*, (unpublished LL.M Thesis, School of Law, Ethiopian Civil Service University)

⁵ Heera Mootummaa Mootummaa Rippaablika Dimookiraatawa Federaalawa Itoophiyaa (kana booda Heera MRDFI), Labsii Lakkofsa 1/1987

⁶ Labsii Hojjetaafi Hojjechiisaa (kana booda LHH), Labsii Lakkofsa 1156/2011

- Miidhaa hojii irraa gahu ilaalcissee gaafatamummaa hojjechiisaan qabu, akkataa shallaggii miidhaafi beenyaa irratti hubannoo dabalataa ni argatu
- Mirgoota waloo hojjetaafi hojjechisaa akkasumas akkataa fayyadama isaanii irratti hubannoo ni cimsatu;
- Falmii hojii dhiyaatu ilaalcissee qaamolee aangoo qaban, maloota wal-dhabbi hojii itti hiikkatu dirqama mirkaneessuufi darbiinsa yeroo falmii hojii irratti hubannoo ni gabbifatu.

1.1.Uumama Hariiroo Hojiifi Daangaa Labsii Hojjetaafi Hojjechiisaa

Gaaleen hariiroo hojii jedhu LHH keessatti hiikoon ifatti kennameefii hin jiru. Yaa ta'u malee hariiroon hojii walitti dhufeenyaa waliigaltee hojii bu'ureeffachuun hojjetaafi hojjechiisaa jidduutti uumamuufi mirgaafi dirqamoota tumaalee LHH keewwattoota 4, 12, 13 fa'a jalatti ibsam uumu dha. Walitti dhufeenyaa uumamu kana keessattis hojjetaan hojii adda bahe tokko hojjechiisaaf kan raawwatu ta'uu, hojjechiisaan ammoo hojjetaaf kanfaltii raawwachuu kan qabu ta'uu, hojjechiisaan ajaja kennaa ta'uufi hojjetaan ammoo ajaja fudhataa ta'uu, hojjechiisaan meeshaaleefi wantoota hojiif barbaachisan ofiin kan dhiyeessu ta'uutu irra jiraata. Hariiroon hojii walitti dhufeenyaa, seeraa, diinagdee, hawaasummaafi xiin-sammuu hojjetootni yeroofi beekumsa isaanii faayidaa hojjechiisaa isaaniif oolchuun ofii immoo, faayidaa maallaqaa ykn maallaqaan alaa itti argatanidha. Hariiroon hojii bu'uura seerota hojjetaafi hojjechiisaatiin kan bulu yoo ta'u hojjetoonni seerota kanneeniin eegumsa argataniifi hin arganne, ulaagaa adda addaa irratti hundaa'uun adda kan bahan ta'a.

LHH keenya walitti-dhufeenyaa hojii qacarrii bu'uureffatee hojjechiisaafi hojjetaa jidduutti uumamu irratti raawwatamiinsa akka qabu keewwata 3 (1) jalatti ibsamee jira. Kanaaf, akka qajeeltootti labsichi waliigaltee hojii hojjetaafi hojjechiisaan raawwatan kamiifyyuu raawwatiinsa kan qabu yoo ta'u, akka hambifannootti (as exception) garuu hariiroo hojii seericha jalatti buluu hin dandeenyes akka kaa'e tumaa labsichaa keewwata 3 (2) irraa hubachuun ni danda'ama. Isaan kunis:

- Tajaajila guddistummaa, yaala, dhukkubbii irraa fayyuufi deebisanii dhaabuu;
- Shakalliin alatti hojii leenjisuu ykn barsiisuu;
- Hoji-gaggeessaa;
- Qacarrii tajaajila dhuunfaa faayidaa irratti hin hundoofne;

- Waliigaltee hojii miseensota raayyaa ittisaa, poolisii, hojjettoota mootummaa hojii bulchiinsaan wal-qabatan, abbootii seeraa, abbootii alangaafi kanneen biroo hariiroon hojii isaanii seera addaatiin bulu;
- Mindaan kanfalamaafii nama hojii daldalaan kan isaa ta'e keessa hojjetu ykn itti-gaafatamummaa ogummaa mataa isaatiin nama hojjetu.

Gama biraatiin, waliigalteen hojii lammii Itoophiyaafi qaamota dippiloomaasii biyya alaa ykn dhaabbata miti-mootummaa idil-addunyaa waliin raawwatu labsichaan akka hin uwifamne, dambii mana maree ministerotaatiin ykn waliigaltee addunyaatiin murtaa'u akka danda'u LHH keewwata 3 (4) jalatti tumamee jira. Hariiroo hojii dhaabbileen amantaafi dhaabbileen tola ooltota ta'an uumanis labsichaan akka hin bitamne dambiidhaan murtaa'u akka danda'u teechifamee jira. Manni maree kunis Dambii Lakkoofsa 342/2007⁷ baasee jira. Dambiin kun hojjettoota dhaabbilee amantii bakka saditti qoodee ilaala. Isaanis hojjettoota tajaajila afuuraa kennan, hojjettoota hojii bulchiinsaa hojjetaniifi hojjettoota hojii galii argamsiisu irratti bobba'anidha. Bu'uura Dambii kanaatiin LHH raawwatiinsa kan hin qabne hojjettoota dhaabbata amantii 'tajaajila afuuraa' kennan irrattidha.

Gaaffilee Marii

- Dambii olitti ibsame kana irratti "hojjettoota afuuraa" hojjettoota biroo mana amantaa irraa adda baasuun LHH tiin uwvisa akka hin arganne maaliif taasifame isinitti fakkaata? Garee gareen irratti mari'adhaa.
- Namni dhaabbata hojjechiisaa tokko keessatti gita hoogganaa faayinaansii irra hojjetu sababuma kanaan hoji gaggeessaadha jedhamuu danda'aa? Moo qabatamaan gahee labsicha keessatti ibsame kan taphatu ta'uu qaba?
- Dhaabbileen hojjechiisaa dambii ittiin bulmaataa baafatan keessatti eenu hoji-gaggeessaa akka ta'e ykn akka hin taane yoo tuman dambiin kun raawwii ni qabaataa?
- Dhaabbileen Idil-addunyaa hariiroon hojii isaanii seera hojjetaa fi hojjechiisaa biyya keenyaatiin hin bitamne eenu fa'i?

1.2.Waliigatee Hojii, Mirgaafi Dirqama Hojjetaafi Hojjechiisaa

Waliigaltee Hojii: Bifaafi Qabiyyee: Waliigaltee hojii keessatti hojjetaan hojii hojjechuuf hojjechiisaan immoo kanfaltii kanfaluuf waliigalu. Waliigalteen hojii hanga danda'ameen dirqamaafi mirga gam-lachuu ifaan kaa'utu irraa eegama. Haaluma kanaan qabiyyeen

⁷ Dambii Hariiroo Hojii Dhaabbileen Amantaafi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa'uun Hojjetaa isaanii waliin Qabaatan Bulchuuf Bahe, Dambii Lakkoofsa 342/2007

waliigaltee hojii tokko gosa qacarrii, iddoo hojii, waa'ee mindaa (haala shallaggiifi kanfaltii) akkasumas, turtii yeroo waliigaltichaa haala ifa ta'een teechnuu akka qabu LHH keewwata 4 jalatti ibsamee jira. Waliigalteen hojii tarreefama hojii (job description) hojjetaan hojjetaun hojjetaaf kennuus ni dabalata. Waliigalteen hojii haala addaan seeraan yoo ibsame malee bifaa (form) addaatiin taasisuun dirqama miti. Waliigalteen hojii barreefamaan ala kan taasifame yoo ta'e hojjechiisaan bu'uura LHH keewwata 7-tiin barreeffamatti jijiiree hojjetaaf kennuu qaba.

Gaaffii Marii

- Waliigalteen hojii barreefamaan ala kan taasifame yoo ta'e hojjechiisaan barreeffamatti jijiiree hojjetaaf yeroo kennuuf qabiyyee duraan afaaniin irratti waliigalan jijiiruun haala mirga hojjetaa miidhuun barreessee yoo kenneef hojjetaan mirga akkamii qabaata? Haala kamiin mirga isaa eegsisuu danda'a?

Turtii Yeroo Waliigaltee Hojii: Yeroo turmaataa waliigaltee hojii ilaachisee waliigalteen raawwatamu gosa saditti quoduun ni danda'ama. Isaaniis:

- a) **Waliigaltee yeroon hin murtoofne:** LHH keewwata 9 jalatti akka qajeeltootti, waliigalteen hojii hundinuu kan yeroo hin murtoofneef raawwatame ta'ee lakkaa'ama. Kunis, waliigaltichi haalota fudhatama qabaniifi labsichaan ibsamet, hojjetaa sababoota akka hayyamaa, dhibee ykn sababoota kan biraatiif yeroof hojii irraa hafe bakka buusuuf hojjechiisaan hojjetaa yeroo muraasaaf qacaruu akka danda'u kaa'a. Haaluma wal-fakkaatuun, labsicha keewwata 10 (1(h)) jalatti hojjetaan hojjechiisa waliin waliigaltee hojii yeroo hin murtoofnee qabu tasa hojii irraa adda yoo bahe hojjechiisaan yeroof hojjetaa waliigaltee yeroo murtaa'een qacarachuu ni danda'a. Haalli bira, hojjechiisaan hojjetaa waliigaltee yeroo murtaa'eef akka waliigalu heyyamu qacarrii yommuu caasaan jaarmiyaa hojjechiisa qoratamu taasifamudha. Hojjechiisaan caasaa jarmiyaa isaa qorachiisuu irraa jalqabe hanga guutummaatti hojii irra oolchu gidduu turtii jiraniif hojjetaa waliigaltee yeroo murtaa'eef qacaruuf angeffamee jira. Bu'uura keewwata 10 (1(h)) ykn (1(i))-tiin

hojjechiisaan hojjetaa yoommuu qacaru qacarrichi guyyaa 45 caaluu hin qabu. Dabalataan haala kanaan hojjetaa marsaa tokkoon ala qacaruunis hin danda'amu.

- c) ***Waliigaltee Hojii Murtaa'e:*** Haalotni keewwata 10 jalatti ibsaman hedduun isaanii kanneen hojjechiisaan hojjetaa hojii murtaa'eef qacaree hojjechiisu dandeessisanidha. Haalonni kunneenis hojii murtaa'e tokko hojjechiisuuf, baay'ina hojii uumame hir'isuuf, hojii balaa tasaa dhufu ittisuuf, hojii darbee darbee dhufu, hojii waqtii murtaa'e keessa dhufuufi kannen fakkatan tarreffamanii jiru. Haalota kanaan ala hojjechiisaan hojjetaa yeroo murtaa'eef qacaruu hin danda'u.

Gaaffilee Marii

- Hojjetaafi hojjechiisaan turtii waliigaltee hojii isaanii ilaachisee ifatti ibsanii yoo irratti waliigalan, qaamoleen falmii hojii hiikan waliigaltee kana raawwachiisuu moo kufaa gochuu qabu jettu? Maaliif?
- Hariiroon hojii dhaabbilee hojii dhaabbata biraa irraa fudhatanii hojjetaa qaxaranii hojjechiisaniifi hojjettoota haala kanaan qaxaraman gidduu jiru karaa seera qabeessaan cite jira kan jedhamu yoomi?
- Hojii waqtii murtaa'e hojjetamu (seasonal work) kan jedhamu hojii akkamiiti?

Qacarrii Yeroo Yaalii: Hojjechiisaafi hojjetaan qacarrii hariroo hojii isaanii qacarrii yeroo yaaliitiin eegaluu danda'u. Sababni qacarriin yeroo yaalii barbaachiseef hojjetaafi hojjechiisaan yeroo kana keessatti waliif ta'uu isaanii adda akka baafataniif yaadameetu. Hojjechiisaan hojjetaan isaa hojii gara fulduraa hojjetu irratti gahuumsa qabaachuu isaa adda baasuuf yeroon kun isa fayyada. Hojjetaan immoo, haalli hojii isaaf mijataa ykn kan isa hojjechiisu ta'uu isaa mirkanoeffata. LHH keewwata 11 irraa hubatamu garuu qacarriin yeroo yaalii filannoo hojjechiisaaf kennname fakkaata. Labsichi kaayyoon qacarrii yaalii ...*hojjetaan tokko gita irratti ramadamuu barbaadameef nama sirrii ta'uu /suitability/ madaaluuf...* haala jedhuun kaa'uun isaa tumichi filannoo hojjechiisaa ta'uu agarsiisa. Waliigalteen yeroo yaalii barreeffamaan qofa raawwachuu qaba. Barreefamaan walii hin galamne taanaan akka walii hin galamnetti lakkaa'ama. Turtiin yeroo yaalii gaafa waliigalteen hojii raawwate irraa jalqabee guyyoota hojii 60 caaluuu hin qabu.

Gaaffii Marii

- Aangoon hojjechiisaan hojjetaan yeroo yaaliitiif qacarame hojichaaf nama sirrii /suitable/ miti jedhee waliigaltee isaa addaan kutuuf qabu daangaa qabaa? Hojichaaf nama sirrii akka hin taane akkamiin madaalam? Aangoo hojjechiisaan yeroo yaalii waliigaltee hojii addaan kutuu qabuufiakkataa wabiin hojii (seeraan ala ari'amuu irraa) hojjetaa itti eegsifamu irratti mari'adhaa!

Mirgaafi Dirqama Hojjetaafi Hojjechiisaa: tumaaleen LHH keewwata 12 hanga keewwata 14 jiran mirgaafi dirqamoota garee kanneenii kan tarreessanidha. Mirgoota hojjechiisaa kanneen keessa: adeemsa qacarrii loog-maleessa gochuu, hojjetaaf hojii kennuu, kanfaltii kanfaluu, kabaja namoomaa hojjetaa eegu; nagummaafi fayyummaa bakka hojiifi hojjetaa eeguu fa'i. Dirqamoota hojjetaa labsii kanaan beekamtii argatan keessaas: hojii hojjechiisaa ofiin hojjechuu, hojjechiisaa isaatiif ajajamuufi amanamuu, naamusiafi nageenya iddo hojii eeguu kanneen jedhan ni caqasamu.

Gaaffilee marii

- Dhaabbilee hojjechiistotaa tokko tokko keessatti qorannoowwan hojjettoota dubartootaaf godhaman keessa tokko qorannoo ulfaati. Qorannooakkanaa gaggeessuun sirrii moo sirrii miti?
- Seerota biyya keenya akka waliigalaafi LHH lakkofsa 1156/2011 jalatti eegumi hojjettoota sadarkaa qacarriitti jiru maal fakkata. Tumaalee rogummaa qaban kaasaa mari'adhaa!
- Sadarkaa qacarriitti loogiin jiraachuu irratti komii kan dhiyeessuu danda'u eenu ykn qaama kami? Haala kamiin komii isaa dhiyeessuu danda'a?

1.3.Waliigaltee Hojii Fooyyessuu, Daangessuu, Addaan Kutuufi Bu'aalee Isaan Hordofsiisan

Waliigaltee Hojii Fooyyessuu: waliigalteen hojii sababoota waliigaltee gamtaa, dambii hojii bu'uura labsichaatiin ba'u ykn waliigaltee hojjetaafi hojjechiisaa ka'umsa godhachuun fooyya'uu akka danda'u LHH keewwata 15 jalatti ibsee jira. Gara biraan labsichi keewwata 16 jalatti sababoota ykn taateewan bu'aa waliigaltee hojii fooyyessuu hin qabne ibsee jira. Walitti makamuun, addaan bahuufi qaama biraaf dabarfamuun jaarmiyaa tokkoo bu'aa waliigaltee hojii fooyyessuu hin qabaatani.

Gaaffii Marii

- Garaagarummaan waliigaltee hojii fooyyessuufi waliigaltee haaraa taasisuu gidduu jiru maali?

Waliigaltee Hojii Yeroof Daangessuu: Hariiroon hojii otoo addaan hin citin mirgiifi dirqamni hojjetaafi hojjechiisaan qaban yeroof daangeffamee turuu danda'a. Akkaataa mirgiifi dirqamni hojjetaafi hojjechiisaa itti daanga'u; sababootaa, adeemsaa, bu'aafi qaamoleen gahee qaban keewwata 17 hanga 21 jalatti bal'inaan ibsamee jira. Sababooni waliigaltee hojii yeroof daangessan kunnin akka waliigalaatti wal-ta'iinsa gareewwanii, dantaa hawaasaa, sababoota humnaa olii hojjetaa ykn hojjechiisaa muudatan ta'uu danda'u.

Yeroo waliigalteen hojii daangeffamee turutti akka qajeeltootti hojjetaan dirqamni hojii hojjechuu, hojjechiisaan immoo dirqamni mindaafi kanfaltiwwaan biroo mindaan wal-qabatan kanfaluu yeroof akka addaan citu ta'a. Dirqamni hojjechiisaan mindaafi kanfaltiwwan kanneen hojjetaaf kanfaluuf qabu seeraan ykn waliigaltee gamtaan haala biraan murta'uu ni danda'a. Yeroon waliigalteen hojii daangeffamee turu yoo dhume hojjechiisaan hojjetoota haalafi hojii isaanii duraatti deebisuu qaba. Dhaabbatichi ykn hojjechiisaan hojii isaa itti-fufuu hin dandeenye taanaan hojjetoota beenyaafi kanfaltiwwan adda addaa kanfaluun hojii irraa kan gaggeessu ta'a.

Gaaffii Marii

- Sababoota hojjetaan tokko hojii irraa daanga'uuf keessaa tokko badii naamusaa qulqulleessuufidha. Sababa kanaan yeroo hojjetaan tokko daangeffamu mindaafi kanfaltiwan argachuu qaba moo hin qabu? Dhimmi isaa yeroo qulqullaa'u hojjetaan sun badii akka hin qabne yoo hubatame hojjetaan sun mindaafi kaffaltii biroo ni argata moo hin argatu?

Waliigaltee Hojii Addaan Kutuu: Walitti dhufeenyi hojjetaafi hojjechiisaa bifaa adda addaatiin jalqabe yeroo ta'etti dhaabbachuun isaa hin oolu. LHH keessatti sababootni addaan cituu waliigaltee hojiitiif ka'uumsa ta'uu danda'an ibsamani jiru. Labsicha keewwata 23 jalatti waliigalteen hojii seeraan, wal-ta'iinsa gareewwaniin, kaka'uumsa hojjechiisanfi kaka'uumsa hojjetaan addaan cituu akka danda'u tumameera. Gama biraan immoo, labsichi keessatti wantootni adda cituu waliigaltee hojiif ka'uumsa ta'uu hin dandeenye ibsamaniiru. Dhaabbattootni gara garaa walitti makamuun tokko ta'uun ykn adda adda bahuu ykn gara abbaa qabeenyaa birootti darbuun waliigaltee hojii addaan kutuuf sababa gahaa miti jedhamee keewwata 23 (2) jalatti tumamee jira. Akkasumas keewwata 26 (2) jalatti hojjetaa

mirgoota isaa kan akka mirga gurmaa'uufi haqa argachuutti waan fayyadameef ykn loogii sababoota adda addaa irratti hundaa'uun hojjechiisaan waliigaltee hojii addaan kutuu akka hin dandeenye ni tuma.

Waliigaltee Hojii Bu'uura Seeraan Addaan Citu: Waliigalteen hojii erga hundeffamee booda walitti dhufeenya beekamtii seeraa qabu waan ta'eef haalli itti addaan citus akkaatuma seeraan tarreeffameen qofa ta'uu qaba. Waliigalteen hojii raawwatamee turtii booda sababoota fedhii hojjetaafi hojjechiisaatiin ala ta'an bu'ureeffatee kan adda cite yoo ta'e bu'uura seeraan akka ta'etti fudhatama. Sababonni bu'uura seeraan waliigalteen hojii akka addaan citu godhan labsicha keewwata 24 jalatti tarreefamanii jiru. Isaanis: hojjetaan yoo du'u, hojjetaan umurii soorama bahuu yeroo gahu, sababa kasaaruutiin ykn sababa biraatiin hojjechiisaan hojii yoo dhaabe, hojjetaan sababa miidhaan qaamaa irra gaheen dandeettii hojii yoo dhabeefi turtiin yeroo ykn hojiin waliigaltee keessatti irratti waliigalame yoo xumuramedha.

Waliigaltee Hojii Wal-ta'iinsa Gareewwaniin Addaan Citu: Waliigalteen hojii wal-ta'iinsa gareewwaniin addaan cituu ni danda'a. Waliigaltee hojii wal-ta'iinsaan addaan citeera jedhamuuf waliigaltichi ifatti barreeffamaan kan raawwatame yoo ta'e qofaadha. Kanfaltii adda addaa kan akka kanfaltii hojii irraa gegeeffamaa kaffaluuf waliigalteen taasifamu, wal-ta'iinsi hojii addaan cituu hin agarsiisu. Kana malees, hojjetaan mirgoota isaa seeraan kennamaniif dhiisuuf wal-ta'iinsi raawwatu bu'aa seeraa akka hin qabaanne tumaan labsichaa kun ni teechisa.

Waliigaltee Hojii Kaka'uumsa Hojjechiisaan Addaan Citu: Waliigaltee hojii kaka'uumsa hojjechiisaatiin addaan kutuun biyyaa biyyaatti garaagarummaa qaba. Biyyoota akka Ameerikaa keessatti hojjechiisaan waliigaltee hojii sababa malee, sababa gahaan ykn sababa gahaan hin taaneef mirga addaan kutuu qaba. Gosti qaxarrii kun hariiroo hojii akka-feetee (employment at will) jedhamuun beekama. Biyyoota biroo keessatti immoo, hojjechiisaan waliigaltee hojii adaan kutuuf sababa gahaan, madaalawaafi adeemsa haqa qabeessaa keessa darbuu akka qabu seeronni ni dirqisiisu. Akka waliigalaatti waliigaltee hojii kaka'uumsa hojjechiisaan addaan citu bakka saditti quodun ilaaluun ni danda'ama. Isaanis: gaggeessaa akekkachiisa malee raawwatamu (summary dismissal), gaggeessaa akekkachiisa kennuun raawwatamu (ordinary dismissal) fi hojettoota baay'ee yeroo tokkotti hojii irraa gaggeessuu (lay off) kanneen jedhanidha.

- a) *Akekkaachiisa Malee Hojjetaa gaggeessuu:* Sababootni waliigaltee hojii akekkaachiisa malee addaan kutan LHH keewwata 27 (1) jalatti tarreeffamanii jiru.

Sababootni kunneen bu'uuraan amala ykn naamusa hojjetaa waliin kan wal-qabataniidha. Isaan kunis: sa'aatii hojii kabajuu dhabuu, hojii irraa hafuu, bakka hojiitti jeequmsa kaasuu, gocha goyyoomsuu ykn waliin dhahuu raawwachuu, qabeenya hojjechiisaa irraan miidhaa gahuu, raawwii hojii dandeettiin gad-ta'e galmeessisu, adabbii hidhaa guyyoota 30 ol-ta'u itti darbeef hojii irraa kan hafe yoo ta'effi balleessaawwan biroo akekkaachiisa malee waliigaltee addaan kutu jedhamanii waliigaltee gamtaa keessatti teechifamanidha.

- b) *Akekkaachiisa Kennuun Hojjetaa Gaggeessuu:* LHH keewwata 28 jalattis sababootni hojjechiisaan hojjetaa isaa akekkaachiisaan hojii irra akka gaggeessu dandeessisan teechifamaniiru. Sababootni kunneen kan hojjetaa waliin wal-qabatan ykn dhaabbata hojjechiisaa waliin wal-qabatan ta'uu danda'u. Isaan kunis: hojjetaan rakkoo fayyaa isa mudateen ykn miidhaa qaamaa irra gaheen guutummaan hojii hojjechuu yoo dadhabe, dhaabbanni hojjechiisa teessoo hojii yoo jijiiratu hojjetaan bakka sana deemuuf fedhii yoo dhabe, gitni hojii hojjetaan irratti hojjetu sababa gahaan yoo cufame, hanqinni dhiyeessa meeshaawan dheedhii hojjechiisaa yoo mudate, bu'a qabeessummaa dabaluuf adeemsi ykn teknolojii haaraan diriire humni namaa akka hir'atu yoo taasise fa'i.

- c) *Yeroo Tokkotti hojjettoota Baa'yee Akekkaachiisa Kennuun Hojii irraa Gaggeessuu (Hojjetaa Hir'isuu):* Hojjechiisaan sababa jijiirama caaseffama dhaabbatichaa ykn hojimaata dhaabbatichaan wal-qabataniin hojjettoota baay'ee hojii irraa gageessuu akka danda'u keewwata 28 (3) jalatti tumamee jira. Hojjettoota hir'isuuq qabxiileen ilaalcha keessaa galuu qabanis: sababoota waliigaltee hojii hojjettoota baay'ee yeroo tokkotti addaan kutan, laccoofsa hojjettoota hir'ifamanii, turtii yeroofi tartiiba hojjettoota hir'isuu hordofamuu qaban fa'i. Sababooni labsicha keewwata 28 (3) jalatti tarreeffaman bu'uura keewwata 29 (1)-tiin hojjettoota baay'ee kan tuqan taanaan hojjechiisan tarkaanfii hojjettoota hedduu hir'isu fudhachuu danda'a. Sababooni kunneenis, gocha guutummaan ykn gar-tokkeen hojiin dhaabbiifi kallattiin akka hin jiraannee godhu, kan keewwata 18 (5) fi (6) jalatti ibsame akkuma jirutti ta'ee barbaadamni meeshaafi tajaajilli hojjechiisaa gabaa irratti qabu yoo bu'e, omishtummaa dabaluuf mala hojii ykn teknolojii haaraa fayyadamuuf hojjetaa gaggeessuun yoo barbaachisedha.

Gaaffilee Marii

- Bakka hojii ilaachisee hojjetaafi hojjechiisaan waliigaltee hojii isaanii keessatti akka haammachiisan LHH keewwata 4 (3) jalatti tumamee jira. Hojjetaan tokko bakka hojii waliigaltee keessatti ibsame irraa hojjechiisaan yoo jijiireefi hojjetichi deemuu yoo dide, kun hojjechiisaan waliigaltee akka adda kutuuf sababa ta'uu ni danda'aa?
- Hojjetaan tokko sababa raawwii hojii gadi-aanaa agarsiisuun wal-qabatuuf bu'uura LHH keewwata 27 fi 28-tiin kan gaggeeffamu ulaagaan maaltu yoo guutedha?
- Hojjetaan qabeenya hojjechiisaa irraan beekaa ykn dagannoo cimaadhaan miidhaa yoo geessise bu'uura LHH keewwata 27-tiin hojii irraa ni gaggeeffama. Qabeenya kan jedhamu maal fa'a dabalata? Dagannoo cimaan hoo akkamitti ibsama?

Bu'aawan Waliigaltee Hojii Seeraan Ala Addaan Kutuu: LHH yeroo waliigalteen hojii seeraan ala hojjechiisaadhaan addaan citu mirgootaafi faayidaawwan hojjetaan argachuu qabu teechisee jira. Akkaa waliigalaatti waliigalteen hojii kaka'umsa hojjechiisaatiin seeraan ala kan addaan cite yoo ta'e qaamni aangoo qabu falli hojjetaaf kennu hojiitti deebisuu ykn kanfaltii adda addaa akka argatu gochuudha. Hojiitti deebisuufi kanfaltiin walfaana haalli itti ajajamus jira. Kanfaltiwwan hojjetaaf kanfalaman kanfaltii hojii irraa gaggeessaa (severance pay), kan boqonnaa wagga, kanfaltii beenya, kuufama mindaa fi.k.k.fa'aadha. LHH keewwata 39 jalatti hojjetaa waliigalteen isaa addaan citeef sababoota kanfaltii hojii irraa gaggeessaa itti-kanfalamuuffii danda'u tarreefamanii jiru. Isaanis: 1) hojjechiisaan sababa kasaareef ykn sababa biraatiif dhaabbatichi itti-fufiinsa haala qabaatuun cufamuu, 2) sababa seeraan alaatiin kaka'umsa hojjechiisaatiin hojjetaan hojii irraa yoo gaggeeffame, 3) sababa tuttuqqaa ykn miidhaa saalaa hojjechiisaadhaan ykn hojjettoota hoggansaatiin ykn hojjettoota biraan irratti raawwatameef hojjetaan hojii yoo gad-dhiise, 4) hojjetaan bu'uura LHH keewwata 29-tiin ibsameen hojii irraa yoo hir'ifamu, 5) gochi kabajaa namoomaa isaa ykn gochi yakkaa waan irratti raawwatameef yoo gad-lakkise; 6) gochi yaaddoo nageenya iddo hojii uumamee hojjechiisaafis beeksifamee tarkaanfiin sirreffamaa waan hin fudhatamneef hojjetaan waliigaltee hojii yoo kute, 7) sababa miidhaa hojii irratti gaheen hojjechuu dhabuun isaa ragaa mana yaalaan yoo mirkanaa'e, 8) sababa dhukkuba 'HIV/AIDS'-tiin gaaffii ofitiin hojjetaan hojii yoo gad-lakkise; 9) yoo xiqqaate hojjetaan wagga 5 hojjechiisaaf hojjettee dhukkubaan ykn du'aan waliigalteen isaa kan cite, ykn sababa leenjii isaaft kenneemeetiif dirqama hojii irra turuu kan hin qabne ta'ee fedhii isatiin hojii yoo gad-dhiisedha.

Waliigalteen hojii seeraan ala addaan cituun yeroo mirkanaa'e hojjechiisaan hojjeticha gara hojiitti deebisuuf haalli ittiin dirqamuu danda'u akka jiru labsiin keenya keewwata 43 (1) jalatti teechisee jira. Kunis, hojjechiisaan sababoota keewwata 26 (2) jalatti tarreeffamaniin waliigaltee hojii yoo addaan kute gocha faallaa seeraa isa bu'uuraa waan raawwateef fedhii hojjetaa irratti hundaa'uun yeroo hunda gara hojiitti akka deebi'u murtaa'uu akka qabu teechifamee jira. Sababoota olitti tarreeffamaniin alatti hojjechiisaan waliigaltee hojii seeraan ala yoo addaan kute, hojjetaan gara hojiitti deebi'uu ykn beenyaan kanfalameefii akka gaggeeffamu murteessuun aangoo qaama falmii hojii dhagahuuf kennname ta'uu LHH keewwata 43 (2) irraa hubachuun ni danda'ama. Gama biraatiin, hojjetaan gara hojiitti deebi'uu kan barbaadu yoo ta'eliee, deebi'uu isaa hariiroo hojichaa irratti rakkoo ol'aanaa (serious difficulties) kan fidu ta'uun yoo mirkanaa'e gaaffiin hojiitti deebi'uu kufaa ta'ee hojjetichaaf beenyaan kaffalamee akka gaggeeffamu seerichi ni kaa'a.⁸

Gaaffiilee Marii

- Hojjetaan tokko seeraan ala waliigalteen isaa adda cituun isaa mirkanaa'ee gara hojiitti deebi'uu yoo barbaade deebi'uu isaa hariiroo hojichaa irratti rakkoo ol'aanaa (serious difficulties) fida jedhamee beenyaan kanfalamee akka gaggeeffamu akka murtaa'u sababoota taasisan fakkeenya kaasuun mari'adhaa!
- Hojjechiisaan tokko sababa seerri hayyamu bu'uureffachuun adeemsa seeraa eeggatee hojjetaa yoo hir'ise, hojjetaa kanaaf kaffaltii hojii irraa gaggeessaa kaffaluu qabaa?
- Hariiroon hojii sababa tarkaanfii (qajeelfama) mootummaan kan adda cite yoo ta'e hojjetaan kanfaltii hojii irraa gaggeessaafi beenyaawan adda addaa argachuu ni danda'aa?

1.4. Miidhaa Hojii Irraa, Sirna Shallaggii Miidhaafi Kanfaltii Beenya

Akka addunyaatti wagga waggaan hojjettooni miliyoona 3.78 ta'an sababa miidhaa hojii irraa kan ka'e lubbuu isaanii kan dhaban yoo ta'u kanneen waggaatti miidhaa qofti irra gahu ammoo miliyoona 374 ta'u. Akka biyyaattis ta'ee akka Naannoo Oromiyaatti daataa sirrii baay'ina kana agarsiisu argachuun rakkisaadha. Yaa ta'u malee, akka waliigalaatti miidhaan hojii irraa kun yeroodhaa gara yerootti dabalaan kan dhufe ta'uudha.

Nageenya iddo hojiifi fayyummaa hojjettootaa eegsisuuf sadarkaa Idil-addunyaatti sanadoonni gara 27 ta'an ragga'anii kan jiran yoo ta'u isaan keessaa Konveenshiniin Nageenya Ogummaafi Fayyummaa bara 1981 (lakkoofsa 155) fi yaadi gorsaa lakkoofsa 164,

⁸ LHH keewwata 43 (3)

akkasumas imaammanniifi tarkaanfileen nageenyaa, fayyummaa hojjetaafi iddoohojii ittisuufi eegsisuu isaan muraasadha. Itoophiyaan bara 1923 irraa biyyoota hundeessitoota Dhaabbata Hojii Addunyaa keessaa tokko yoo taatu sanadoota armaan olii dabalatee waliigalteewwan 23 ta'an raggaasisuun qaama seerota biyyaa taasistee jirti.⁹ Bu'uuruma kanaan Heera biyyattii keessatti dhimmoonni nageenyaafi fayyummaa hojjetaafi iddoohojiitiin wal-qabatan aguuggii heeraa argatanii jiru.¹⁰ Kanas bifaa guutuu ta'een hojii irra oolchuuf Labsiin Lakkoofsa 1156/2012 bahee jira.

Miidhaa hojii hojjetaa irratti gahu hambisuuf ykn xiqqeessuuf hojjechiisaan tarkaanfii barbaachisaa ta'an hunda duursee fudhachuu akka qabu,¹¹ hojjetaanis dirqama wal-fakkaataa akka qabu¹² tumamee jira. Akka waliigalaatti hojjetaan hojii irratti yoo miidhame hojjechiisaan balleessaa qabaatus qabaachuu baatus, hanga sababni miidhichaa balleessaa hojjetichaatiin ta'uu hin mirkaneessiniti hojjetichaaf beenyaa miidhichaa kanfaluuf dirqama qaba (strict liability).¹³

Gaaffii Marii

- Sababni miidhaan dhaqqabeef balleessaa hojjetaan ta'e jedhee raawwateen yoo ta'e hojjechiisaan itti-gaafatamummaa ni qabaataa? Akkas ta'uu eenyu mirkaneessuu akka qabu Murtii DhIjMMWF lakkofsa G. 80343 jildii 15^{ffaa} waliin wal-bira qabuun ilaala!

1.4.1. Maalummaafi Gosoota Miidhaa Hojii

Miidhaa jechuun balaa hojii irratti gahu ykn dhibee hojiin wal-qabatanii hojjetaa muudatanidha.¹⁴ Kunis hojjetaan yeroofi iddoohojii isaa raawwatutti ykn haala hojii isaa waliin walitti dhufeenyaa qabuun sababa isaan ala ta'een ykn sochii uumamaan miidhaa tasa qaama ykn kutaa qamaa isaa irra gahudha.¹⁵ Dhibee hojii jechuun ammoo sababa gosa hojii hojjetaan hojjetuuf ykn naannoo hojii hojjetichi itti hojjetu irraa kan ka'e guyyaa dhibichi itti mul'ate dursee wantoota keemikaalawaa, fiizikaalawaa ykn baayolojikaalawaa ta'aniin jeequmsa hojjetaa irra gahu jechuudha.¹⁶ Ta'us hojjettoota gaheen isaanii dhibee kana too'achuu ta'een ala weerarri dhibee (pandemic or epidemic) akka dhibee hojii irraatti hin

⁹ Heera MRDFI keewwata 9 (4)

¹⁰ Akkuma olii, Heera MRDFI keewwata 42, 44, 89 (8), 90 (1) & 92 (1-2)

¹¹ LHH keewwata 12 (4) & 92

¹² Akkuma olii, keewwata 13 (2-6) & 93

¹³ Akkuma olii, keewwata 96 (1) & Murtii DHIjMMWF Lakkofsa G. 67201, Jildii 13^{ffaa}

¹⁴ Akkuma olii, keewwata 95

¹⁵ Akkuma olii, keewwata 97

¹⁶ Akkuma olii, keewwata 98

ilaalamu. Balaan ykn dhibeen hojii kun hojjetaa irratti miidhaa qaamaa geessisuun hamma dandeettii hojii hojjetaa hir'isuu ykn dhabamsiisuu danda'a.¹⁷ Sadarkaan miidhaa qaqqabuuus miidhaa qaamaa dhaabbataa hin taane, walakkaa fulla'aa, guutuu fulla'aafi du'a fiduu danda'a. Sadarkaan miidhaa kunis sadarkaa MHO'n buhu irratti hundaa'uun boordii yaalaatiin (medical board) shallagama. Boordichi ulfaatina sadarkaa miidhaa kana guyyaa miidhaan gahe irraa kaasee ji'oota 12 keessatti adda baasuu qaba. Adeemsa yeroo keessa miidhaan gahe hammaataa kan adeeme ykn kan fooyya'e yoo ta'e, ykn sakatta'iinsa sadarkaa miidhaa gaggeeffame dogongora yoo ta'e Boordichi irra deebiin ilaalee sadarkaa miidhichaa sakatta'uu danda'a. Kanas kan raawwatu kaka'uumsa qaama aangoo qabuutiin, ykn gaaffii hojjetaa ykn hojjechiisaa ilaallatuutiin ta'uu danda'a.¹⁸

Gaaffii Marii

- Miidhaa hojjetaa irra qaqqabeef haalonni hojjechiisaan akka itti-gaafatamummaa hin qabaanne taasisan jiruu? Yoo jiraatan ibsaa!

1.4.2. Shallaggii Miidhaafi Kanfaltii Beenya

Miidhaan erga qaqqabee booda hojjechiisaan hojjeticha yaalchisuufi kanfaltii miidhaa, akkasumas kan beenyaan kanfaluuf dirqama qaba. Akaakuufi hangi kanfaltii kunneneis gosaafi hanga miidhaa qaqqabee irratti hundaa'a. Hojjetaan miidhaa dhaabbataa hin taane miidhame hanga miidhicha irraa fayyutti kanfaltii yeroo yeroon taasifamu argata. Kunis yeroo waggaa 1 hin caalleef kan kanfalamu ta'ee, hangi isaa ji'oota 3'n duraatiif mindaaw waggaa 1 guutuu, ji'oota itti-aanan 3'f miindaa waggaa % 75 gad-kan hin taaneefi ji'oota 6'n gara dhumaatiif miindaa waggaa % 50 gad-kan hin taanetu kanfalamaaf.

Hojjetaan miidhaan dhaabbataan irra gahe beenyaan miidhaa ykn kanfaltii miidhaa yeroo tokkoon kanfalamu ykn soorama miidhaa (disablement pension) ni argata. Hojjechtichi kan du'e yoo ta'e garuu kanfaltiin kun namoota hojjeticha irratti hirkatanii jiraataniif kan kanfalamu ta'a. Beenyaan miidhaa qaamaa kan kanfalamu inshuraansii hojjechiisaan galuun, yoo inshuraansii hin galle ta'e ammoo bu'uura seera sooramaatiin beenyaan miidhaa kan kanfalamuuf ta'a.¹⁹ Haaluma kanaan kanfaltiin miidhaa hojjettoota Dhaabbilee Misooma Mootummaa bu'uura Labsii Soorama Hojjettoota Mootummaa Lakkoofsa 714/2003 fi kan isa fooyyesse Labsii Lakkoofsa 907/2007-tiin, kan dhaabbilee dhuunfaa ammoo bu'uura Labsii

¹⁷ LHH keewwata 99

¹⁸ Akkuma olii, keewwata 102

¹⁹ Akkuma olii, keewwata 109 (1)

Soorama Hojjetoota Dhaabbilee Dhuunfaa Lakkoofsa 715/2003 fi kan isa fooyyesse Labsii Lakkoofsa 908/2007-tiin kan shallagamu ta'a.²⁰

Hojjetoota uwvisa sooramaa hin qabneef beenyaan miidhaa hojjechiisadhaan yeroo tokkotti kan kanfalamu yoo ta'u hangi miidhaa kunis baka lamatti qoodama: miidhaa qaamaa guutuu fulla'aafi miidhaa isaa gadii (gar-tokke) jedhama. Gosoonni miidhaa kanneenii labsichaan hiikoo kan arganne ta'anis hiikoo DhIjMMWF Lakkoofsa G. 49273 irratti kenneen miidhaan qaamaa guutuu dhaabbataa jedhamuudhaaf %100 jedhamee ibsamuu dirqama akka hintaaneefi miidhaan qaamaa tokko guutuu ykn gar-tokke jedhamee ilaalamuu kan qabu dandeettii hojii waliin malee hir'ina qaamaa guutummaa nafa nama sanaa waliin wal-bira qabamee ta'uu akka hin-qabne kaa'eera. Dandeettiin hojii hir'ifame ykn dhabamsiifame jedhamu hojii namni sun yeroo sanatti hojjetaa jiru qofa osoo hin taane gosa hojii kamiyyuu namni sun fulduratti hojjechuu danda'u hammam hir'ateera (capacity to work) kan jedhu waliin ilaalamuu kan qabudha.

Miidhaa qaamaa guutuu fulla'aaf kanfaltiin beenyaa miindaa wagga shanii yoo ta'u isa gar-tokkeef miindaa wagga shanii hanga miidhaa gahee boordii yaalatiin ibsamuu baay'atee kan kanfalamu ta'a.²¹ Ragaan boordii mana yaalaa hanga miidhaa ifatti yeroo hin ibsineefi dhibbeentaadhaan osoo hin teechisiin yeroo hafe beenyaan haqummaan (Ζ†δ) murteessuu ni danda'ama. Miidhaan qaqqabe balleessaa hojjechiisaatiin yoo ta'e hojjetaan tumaalee LHH gama kanaan jiraniin ala bahuun (seera waliigaltee ykn seera gaafatatummaa waliigalteen alaa) miidhaa gaheef beenyaa gaafachuu ni danda'a.²²

Sababa balaa hojii irraatiin hojjetaan yoo du'e beenyaan hirkattoota isaa/ishee: jechuunis haadha manaa/abbaa manaa, ijoollee wagga 18 gadiifi maatii hojjetaa du'een gargaaramaa turanidha. Dhaaltota seera rogummaa qabaniin jiraniifis moo kanuma qofaaf kanfalam? Haalli shallaggiifi qoodannaa beenyaa hirkattoota du'aa: hojjetichi labsii sooramaatiin kan uwatifame yoo ta'e bu'uura labsii sooramaa hojjetichaatiin kan raawwatu ta'a. Yoo labsii soramaatiin hin uwatifamne ta'e garuu miindaa hojjetichaa wagga tokko shaniin baay'isuun yeroo tokkoon hirkattootaaf kanfalam. Innis haadha manaa/abbaa manaatiif % 50, tokkoon

²⁰ Labsii Soorama Hojjetoota Mootummaa Lakkoofsa 714/2003 fi kan isa fooyyesse Labsii Lakkoofsa 907/2007 fi Labsii Soorama Hojjetoota Dhaabbilee Dhuunfaa Lakkoofsa 715/2003 fi kan isa fooyyesse Labsii Lakkoofsa 908/2007. Labsiilee kanneen keewwata 38 irratti akka ibsametti shallaggiiin kanfaltii miidhamaa mindaa miidhaa otoo hin gahin baatii tokko dura hojjetaaf kanfalamaa ture kan wagga shanii herregamee %47'n baay'ifamee dhibbeentaa miidhaa gaheen baay'atee kan kanfalamu ta'a.

²¹ LHH keewwata 109 (4)

²² Akkuma olii, keewwata 96 (3)

tokkoo ijoollee wagga 18 gadiitiif % 10 fi tokkoon tokkoo maatii hojjetaa du'eetiin deeggaramaa turaniif % 10 ta'a.

Gaaffilee Marii

- Gosa miidhaa qaqqabe addaa baasuufi shallaggii beenyaa miidhaa hojji irratti hojjetaa irra gahuun wal-qabatee rakkolee qabatama keessatti isin muudatan kanneen akka ragaa mana yaalaa, hanga mindaa hojjetaafi beenyaa fa'a kaasuun irratti mari'adhaa!
- Bu'uura LHH keewwata 96 (3)-tiin gaaffiin kanfaltii miidhaa seera bira rogummaa qabuun dhiyaata kan jedhu gaaffii LHH bu'ureeffatee dhiyaatu irratti dabalataan gaafatama moo, seerota lameen keessaa tokkotu filatamee dhiyaata? Hafuura tumaa LHH keewwata 96 (3) fi Murtii DhIjMMWF laccoofsa G. 80343 jildii 15^{ffaa} wal-bira qabuun ilaalaa!

1.5.Mirgoota Waloofi Sirna Itti-fayyadama Isaanii

Akkuma kan mirga nama dhuunfaa, kabajamuun mirga waloo hojjetaafi hojjechiisaa galma ga'iinsa faayidaa diinagdee, hawaasummaafi siyaasaatiif murteessaadha. Mirgoota waloo keessaa inni guddaafi haadhoon mirga gurmaa'uuti. Innis sadarkaa Idil-addunyaatti Konveenshinii mirga gurmaa'uifi eegumsa mirga gurmaa'uu bara 1948 bahe laccoofsa 87 fi Konveenshinii mirga gurmaa'uifi marii gamtaa bara 1949 laccoofsa 98 keessatti beekamtii argatee jira. Sadarkaa biyya keenyaattis Heera MRDFI fi Heera MNO, akkasumas LHH-tiin aguuggii seeraa argatee jira.²³ Hojjetaafi hojjechiisaan gurmaa'anii mirga waldaa hundeffachuu ni qabu. Hojjettooni dhaabbata tokko keessa ykn dhaabbata bira hojji wal-fakkaataa irratti bobba'an keessa hojjetan nama kudhan ykn kudhanii oliin waldaa hojjettootaa mataa isaanii hundeessuun hojjechiisaa ykn waldaa isaa ykn qaama mootummaa waliin ta'uun haala hojiifi dantaafi mirga hojjettootaa eegsisuu irratti hojjechuu ni danda'u.²⁴

1.5.1.Marii Gamtaafi Waliigaltee Gamtaa (Collective Bargaining and Agreement)

Mariin gamtaa adeemsa waldaan hojjettootaafi waldaan hojjechiistotaa ykn bakka buuttonni isaanii haala hojji, hariiroo hojji ykn walitti dhufeenyi isaanii irratti waliigaltee gamtaa irra gahuudhaaf marii itti-taasisaniidha. Kanaaf waliigalteen gamtaa yaada bu'aa marii gamtaa waliigaltootaa ta'ee bifaa barreeffamaatiin qophaa'edha.²⁵ Akka waliigalaatti dhimmooni waliigalteen gamtaa irratti taasifamu dhimmoota LHH waliigaltee gamtaatiin akka murtaa'u

²³ Heera MRDFI keewwata 33, Heera MNO keewwata 42 & LHH keewwata 113 fi kanneen itti-aananii jiran

²⁴ LHH keewwata 114 & 115

²⁵ Akkuma olii, keewwata 125

caqase, haala eegumsa nageenyummaa ogummaafi fayyummaa, akkaataa hojjetootni raawwii daballii mindaa, guddina, jijirraa, hojii irraa hir'isuu, adabbii naamusafii sirna komii itti-keessummeessan keessatti hirmaatan irratti, sa'aatii bahainsafii seensa hojii, qaamolee waliigaltee gamtaa irraa fayyadamanifi turtii yeroo waliigaltee gamtaa, akkaataa mariin garlamee itti-gaggeefamuufi akkaataa tursiisni daa'immanii itti-taasifamu fa'a irrattidha.²⁶

Adeemsi mariin gamtaa itti-eegalus kaka'umsa waldaa hojjetaa ykn hojjechiisaatiin ta'ee qaamni mariin akka eegalu barbaadu wixinee marii qopheessuun qaama biraa isa waliin mari'atu barreffamaan affeeruu qaba. Qaamni affeerames guyyoota 10 keessatti mariif dhiyaachuu qaba. Marichis dambii adeemsaa qaamonni marichaa qopheessaniin kan hogganamuufi miira fayyaalummaatiin waliigaltee irra gahuutu isaan irraa eegama. Dhimmoota marii irratti yoo waliigaluu dhaban dhimmicha gara Boordii Murteessaa Dhimma Hojjetaafi Hojjechiisaatti (kana booda BMDHH) geessuun akka wal-isaan taasisu ykn murtaa'u ni ta'a.²⁷ Yoo akka itti-fufuuf irratti waliigalame malee waliigaltichis ji'oota 3 keessatti yoo hojiitti hin hiikkanne akka hafetti fudhatama. Waliigaltichi qaamolee waliigalaniin erga mallattaa'ee booda qaama dhimmi ilaallatu (Ministeera/Biroo/Waajjira Hojjetaafi Hawaasummaa) bira geeffamuun ni galmaa'a. Qaamni galmeessu kunis yoo sababni gahaafi bu'uura seeraa qabu yoo jiraaten ala guyyaa bira gahe irraa guyyoota 15 keessatti galmeessuu qaba.²⁸

Waliigaltee gamtaa mallattaa'ee galmaa'e irratti wagga 3 gaditti qaamni kamuu mormii kaasuu hin danda'u. Ta'us jijiiramni diinagdee raawwii waliigaltichaa irratti dhibbaa uumu yoo muudate waliigaltoota keessaa tokko qaama waliigalticha galmeesse biratti mormii isaa dhiyeessuu ni danda'a. Qaamni waliigalticha galmeesse mormii dhiyaate irrattis wal-taasisaa ramadee akka waliigalan ni taasisa. Kun yoo hin milkoofne qaamoleen wal-didan dhimma isaanii gara wal-taasisaa ykn qaamolee dhuunfaa fedhii gareewwanii bu'uura godhachuun wal-dhabbii hojii ilaalanii murtoo kennan bira geeffatanii furmaata argatan ni taasifama.²⁹

Daangaa raawwatiinsa waliigaltee gamtaatiin wal-qabatee akka qajeeltootti qaamolee waliigalticha jalatti haammataman hunda irrattiifi dhimmoota wal-fakkaataa ta'an irratti LHH caala dantaa hojjettootaa mijataa yoo ta'e raawwatiinsa kan qabu ta'uudha.³⁰ Haala addaatiin ammoo waldaan hojjettootaa hojjechiisaa waliin waliigaltee taasise yoo diigame waliigalteen

²⁶ LHH, keewwata 129 & 130

²⁷ Akkuma olii, keewwata 131 & 148

²⁸ Akkuma olii, keewwata 132

²⁹ Akkuma olii, keewwata 134 (3) & 144

³⁰ Akkuma olii, keewwata 135 in cum 115 & 130 (6), & Murtii DhIjMMWF lakkofsa G. 26077, jildii 6^{ffaa}

gamtaa hojjetoota waliin kan itti-fufu ta'uu, dhaabbileen hojjechiistotaa waldaa hojjetootaa waliin waliigaltee gamtaa qaban lama yoo walitti makaman waliigalteen dhaabbata hojjetoota hedduu qabuu waliigaltee gamtaa dhaabbata haaraa ta'uu, hojjettooni dhaabbilee lamaanii wal-qixa yoo ta'an waliigalteen migaa hojjetootaa irra caala eegsisu fudhatama akka qabaatu, dhaabbata walitti makaman keessaa tokko qofti waliigaltee gamtaa kan qabu yoo ta'e sanumti waliigaltee gamataa akka ta'uufi dhaabbanni hojjechiisaa yoo adda baba'e akkuma haala isaatti waliigalteen gamtaa dura ture raawwatiinsa ni qabaata.³¹

Gaaffii Marii

- Waliigalteen gamtaa erga mallatta'ee booda galmaa'uun dura mormiin gama tokkoon yoo ka'e bu'aan isaa maal ta'uu qaba? Waliigalteen gamtaa yoom irraa kaasee bu'aa qabaata jettu? Murtii DhIjMMWF lakkoofsa G. 54451 jildii 11^{ffa} ilaala!

1.5.2.Tarkanfiiwwan Hojii Dhaabuu (Strike) fi Hojii Cufuu (Lockout)

Hojjetaafi hojjechiisaan mirgaafi dantaa isaanii kabachiisuuf tarkaanfii hojii dhaabuufi hojii cufuu ni fudhatu. Hojii dhaabuu jechuun gocha hojjettooni tokkoo ol-ta'an wal-ta'uun wal-dhabbiisaanifi hojjechiisaa gidduu jiru ilaachisee hojjechiisaan haalota hojii isaan barbaadan akka fudhatu ykn wal-dhabbiin hojii bu'aa isaan barbaadan akka fidu dhiibaa gochuudhaaf hanga oomishuu danda'anii gad-raawwii hojii isaanii itti-hir'isan ykn hojii galuu dhiisaniidha.³² Hojii cufuu jechuun ammoo tarkaanfii idustiriwwan hojjechiisaa wal-dhabbihojjetaa waliin qabu irratti hojjetootni haala hojii inni barbaadu akka fudhataniif ykn bu'aa hojii inni barbaadu akka galmeessan amansiisuuf hojii itti cufuudha.³³

Mirgoonni kun Heera MRDFI fi Heera MNO keewwata 42 (1(b)), akkasumas tumaalee LHH keewwattoota 158-161 jalatti beekamtiiifi eegumsa kan argatan ta'us dhiibbaa inni hojjetoota, industiriifi diinagdee irratti qabu jiddu-galeessa godhachuun daangaafi haal-dureewan akka jiraatan ta'ee jira. Bu'uura LHH keewwata 137 (2) fi 158 (3)-tiin hojjettooniifi hojjechiistonni dhaabbata tajaajila baay'ee barbaachisoo ta'an kennan (Essential public service undertakings)³⁴ mirga hojii dhaabuufi cufuu hin qaban. Hojjettooniifi hojjechiistonni dhaabattoota akkasiitiin ala jiran garuu hojii dhaabuufi cufuudhaan dura wal-dhabbiisaanii wal-ta'uudhaan fixachuuf tattaaffiwwan akka guyyaa 10 duursanii walii isaanii

³¹ LHH keewwata 136

³² Akkuma olii, keewwata 137 (5)

³³ Akkuma olii, keewwata 137 (4)

³⁴ "Essential public service undertakings" means those services which shall be rendered without interruption to the general public and they are air transport services; electric power supply; water supply and city cleaning and sanitation services; urban light rail transport service; Hospitals, Clinics, dispensaries and pharmacies; fire brigade services; and telecommunication services.

akeekkachiisuufi qaama mootummaa beeksisuu, guyyoota akeekkachiisaa waliif kennan keessatti wal-ta'uun mari'atanii wal-dhabbiisaanii furuufi yoo hin milkoofne tarkaanfii hojii dhaabuufi hojii cufuu fudhachuudha. Yommuu tarkaanfin hojii dhaabuus ta'ee hojii cufuu fudhatamu meeshaaleen nageenya iddo hojiif oolaniifi qajeelfamni balaa ittisuuf oolan hojjetootanis ta'ee hojjechiisaan eegamuu qabu.

Kana malees falmiin hojii qaama falmii dhaga'u (Mani Murtii ykn BMDhHH) biratti dhiyaatee qaamoleen kunneen yeroo murtii kennuu qaban keessatti murtii osoo hin kennin dura gocha hojii dhaabuu ykn hojii cufuu raawwachuuun dhorkaadha. Dabalataan murtii Manni Murtii ykn Boordiin kenne, akka raawwatamuuf yoo ta'e malee, mormuuf ykn raawwii murtii qaamolee kanaa danquufi diduuf hojii dhaabuun ykn hojii cufuun gocha dhorkamedha. Hojii dhaabuu ykn cufuun doorsisaafi hookkora of-keessaa qabu taasisuunis gochoota seeraan alaa adabbii yakkaa hordofsiisanidha.

Gaaffilee Marii

- Tarkaanfii hojii dhaabuu fi/ykn hojii cufuutti ce'uun dura falmiin hojii gamtaa hundi dirqama adeemsa wal-taasisaa (kan MHO, kan Biiroo DhHH ykn kan wal-falmitoonni ofii isaanitiin filataniinis ta'u) keessa darbuu qaba jettanii yaadduu? LHH keewwata 137 fi 142 gad-qabaa ilaala!
- Yero hojjetoonni hojii dhaabanitti hojjetoonni bira hojii galanii hojjechuun heyyamamaadhaa? Yommuu hojjetoonni hojii dhabuu irra jiranitti hojjechiisaan waliigaltee hojii addaan kutuu danda'aa? Yeroo hojii dhaabuun jirutti mindaan hojjetaaf ni kanfalamaa? Dhimmoota kanneen irratti mari'adhaa!

1.5.3.Sirna Bulchiinsaafi Hiikkaa Falmii Hariiroo Hojii

Sababa baay'ina sosochii diinagdeefi walitti dhufeenyaa iddo hojiitti mul'atuun hariiroo hojii keessatti wal-dhabbiin uumamuun isaa waan hin oolledha. Wal-dhabbi uumamu kana hanga danda'ameen hir'isaafi mala adda addaatiin hiikaa adeemuun barbaachisaadha. Dhaabbanni hojii Idil-addunyaa Konveenshini Marii Gamtaa bara 1981 (Lakkoofsa154) bahes ta'ee Yaadni gorsaa adeemsa wal-dhabbi furuu keessatti maloonti akka marii gamtaa, wal-taasisuufi araarsuu (arbitration) fedhii irratti hundaa'e fayyadamuun baraachisaa akka ta'e kaa'a. Adeemsa kana keessattis bakka bu'iinsi hojjetaafi hojjechiisa wal-qixa ta'uu akka qabu ibsa.³⁵ Yaadni gorsaa Komii qorachuu irratti bara 1967 (lakkoofsa130) bahe wal-

³⁵ Olitti yaadannoo 2^{ffaa}

dhabbiin sadarkaa jaarmiyaatti furamuu yoo hin dandeenye qamni falmii dhaga'uun murtii dhumaan kenuu danda'u jiraachuu akka qabu akeeka.

1.5.4.Hikaafi Bulchiinsa Falmii Hojii LHH

LHH keewwata 137 (3) jalatti falmii hojii jechuun falmii seera ykn, waliigaltee gamtaa, dambii hojii ykn waliigaltee hojii bu'ureeffachuu, akkasumas yeroo marii gamtaa ykn waliigaltee gamtaa waliin dhimmota wal-qabatan irratti hojjetaafi hojjechiisaa ykn waldaa isaanii gidduutti uumaman jechuu akka ta'e hiikee jira. Akka hiikoo kana irraa hubatamutti falmiin hojii gosa lama: falmii dhuunfaafi falmii walooti. Falmiin hojii tokko kan dhuunfaati jedhamuuf bu'aan falmichaa mirga hojjetaa sana bira kan hin dabarre yoo ta'edha. Gama biraatiin bu'aan falmichaa mirgaafi dantaa hojjettoota falmicha keessatti hirmaatan bira darbee kan hojjettoota biroo irratti dhiibbaa kan fidu yoo ta'e falmii hojii waloo ta'a.³⁶

Falmii dhuunfaa kanneen jedhaman hojii irraa arii'uu dabalatee falmii tarkaanfii naamusaa, gaaffilee addan citiinsa waliigaltee hojii booda dhufan, gaaffilee sa'aatii hojii, kanfaltii adda addaa, heyyamaafi boqonnaa ilaallatan, gaaffilee waraqaa ragaa muuxannoofi qulqullinaan wal-qabatan, falmii kanafaltii miidhaa hojii, guddina sadarkaa, jijirraa, leenjii fi kkf, falmii balleessaafi dambii darbuu tumaalee LHH keewwata 184 fi itti-annee jiran irra darbuu ilaalchisee dhiyaatu akka ta'an keewwata 139 irraa ni hubatama.

Gama biraatiin falmii waloo/gamtaa kannneen jedhaman falmii akkaataa murteessa mindaafi faayidaalee biroo waliigaltee gamtaatiin ykn dambii hojiitiin hin murtoofnee, falmii akkaataa haalota hojii haaraa hundeessuu irratti ka'u, falmii waliigaltee gamtaa taasisuu, fooyyessuu, turtii yeroo isaafi haquun wal-qabatu, falmiiakkataa hiikaa tumaalee waliigaltee gamtaafi dambii hojii bu'uura LHH bu'ureeffachuu bahan irratti ka'u, falmii sirna guddinaafi qacarrii hojjetaa irratti ka'u, dambii hojjechiisaan sirna guddinaa, jijiirraafi leenjii raawwachiisuuf baase irratti falmii dhiyaatu, dhimmoota hojjettoota akka waliigalaafi jirenya dhaabbatichaa ilaallatanfi falmii hojjetaa hojii irraa hir'isuu waliin wal-qabatu akka ta'an ni hubatama.³⁷

LHH maloota falmiin hojii itti hiikkatu lama: maloota idileefi kanneen filannoo kaa'ee jira. Maloota idilee kan jedhaman qaamolee mootummaa kanneen akka Mana Murtiifi BMDhHH-tiin kan hojii irra oolan yoo ta'u isaanis falmii bitaafi mirgaa dhagahuun murtii dhumaan kenuu. Malli filannoo ammoo qaamolee mootummaa ykn dhuunfaa falmiin bitaafi mirgaa

³⁶ Murtii DhIjMMWF, Lakkofsa G. 18180, jildii 1^{ffa}

³⁷ LHH keewwata 143

akka hiikkatu wal-taasisan, mariisisan, haala mijeessan ykn araarsaniin kan hojii irra ooludha. Aangoofi adeemsa hiikkaa falmii hojii qaamolee kanneenii haala itti-aanun haa ilaallu ta'a.

A. Mana Murtii

Manni Murtii sadarkaa jalqabaa (kan Federaalas ta'ee kan Naanoo Oromiyaa) dhimmoota falmii hojii dhuunfaa ta'an ilaalee murtii kennuuf aangoo qaba.³⁸ Akka Naannoo Oromiyaatti Manni Murtii Aanaa dhaabbata naannoo Oromiyaa keessa hojjetu kamyuu (dhaabbata misooma Mootummaa federaalaas ta'ee kanneen hayyama qaama federaalaa qaban) irratti falmii dhuunfaa dhimma hojjetaafi hojjechiisaa keessummeessuun guyyoota 60 keessatti aangoo murtii kennu ni qaba.

Kana malees manneen murtii ol'iyyannoo dhagahan (kan Naannoo ykn kan Federaalaa) Murtii Manneen murtii sadarkaa duraan murtaa'e, mormii aangoo irratti dhiyaatu, bu'uura LHH keewwata 123-tiin murtii waajjirri/Biiroon/Ministeerri DhHH dhimma galmeessa waldaa hojjettootaa irratti kenu illaalcissee mormii ol-iyyannoo dhiyaatu, bu'uura LHH keewwata 180 (1)-tiin ajaja too'ataan haala hojii kenne komachuun oli-yyannoo dhiyaatu, bu'uura LHH keewwata 20 (3)-tiin ajaja waajjirri/biiroon/ministeerri DhHH kenne komachuun oli-yyannoo dhiyaatu, bu'uura LHH keewwata 122 (2)-tiin gaaffii waldaa haquuf dhiyaatu, bu'uura LHH keewwata 155-tiin murtii boordin kenne irratti oli-yyannoo ijoo seeraa irratti dhiyaatu fa'a irratti ol'-iyyannoo keessummeessanii ilaaluun guyyoota 60 keessatti murtii dhumaan kennuuf aangoo qabu.³⁹

Gaaffii Marii

- Labsii 216/2011 fi dambiin labsii kana raawwachiisuuf bahe sirna moggaasa Abbootii seeraa hanga mallaqaa falmiif sababa ta'e bu'uureffachuu akka qabu tumee jira. Yaa ta'u malee LHH aangoo dhimmoota hojjetaafi hojjechiisaa ilaaluu Mana Murtii aanaatiif kennee jira. Akkuma kan falmii hariiroo hawaasaa hanga maallaqaa ykn gosa dhimmaa ykn teessoo qaamolee wal-falman irratti hundaa'uun aangoo dhimmoota hojjetaafi hojjechiisaa ilaaluu manneen murtii sadarkaan jiraniif kennamuun dhabuun qulqullina murtii mirkaneessuu waliin akkamitti ilaalam?
- Qabatama hojii keessatti gosoota falmii hojii aangoo mana murtii ta'an adda baasuuf haalonni rakkisoo ta'an maal fa'a? Kana adda baasuuf ulaagaan isin fayyadamtan

³⁸ LHH keewwata 139

³⁹ Akkuma olii, keewwata 140

maal fa'a kan jedhu irratti mari'adhaa! Murtiiwwan DhIjMMWF laccoofsa G. 18180 jildii 1^{ffaa}, laccoofsa G. 151474 jildii 22^{ffaa}, fi laccoofsa G. 52600 jildii 10^{ffaa} ilaala!

B. Boordii Murteessaa Dhimma Hojjetaafi Hojjechiisaa

Boordiin kun gosa lama: dhaabbataa (permanent) fi kan yeroo (adhock) ta'uu danda'a.⁴⁰ Sadarkaa naannoleetti akkuma barbaachisummaa isaatti BMDhHH dhaabbataan tokkoofi isaa-ol ni hundeffama. Sadarkaa Federaalatti immoo BMDhHH dhaabbtaan tokko falmii waloo dhaabbilee misoomaa mootummaa federaalaa keessatti ka'u ilaaluuf ni dhaabbata. Bifuma wal-fakkaatuun akkaataa barbaachisummaa isaatti BMDhHH yeroo (adhock board) dhaabbilee tajaajila baay'ee barbaachisaa uummataaf kennan kessatti wal-dhabbi mindaafi faayidaawan hojjetootaa ilaachisee uumaman akka ilaaluuf sadarkaa federaalaa (Bulchiinsota magaalaa Finfinneefi Dirre Dhawaa) fi naannoleetti hundaa'uu danda'a.⁴¹

Gurmaa'insi isaa miseensota walitti qabaa tokko, dhimma hojjetaafi hojjechiisaa irratti namoota muuxannoofi ogummaa qaban lama, waldaalee hojjetaafi waldaalee hojjechiisaa irraa namoota bakka buufaman lama lama, akkasumas namoota tokko tokko miseensa eeggatoota ta'an ni qabaata. Walitti-qabaan boordichaafi miseensotni dhimma hojjetaafi hojjechiisaa irratti muuxannoofi ogummaa qaban lamaan kan bakka buufaman qaama akka naannootti seerota hojjechiisaa raawwachiisu, Biirroo DhHH'tiin yoo ta'u, miseensotni waldaa hojjetaafi hojjechiisaa irraa bakka buufaman immoo waldaa sagalee hojjetaa hedduu bakka bu'u irraati.⁴²

Boordii Dhaabbataan falmiiwwan hojii waloo (collective labour dispute) ilaaluun murtii kan kenu yoo ta'u⁴³ dhimmoota miindaafi faayidaa waliigaltee gamtaatiin hin murtoofnen wal-qabatee falmii ka'u ilaalee wal-taasisuu ykn murteessuuf aangoo kan qabu boordii yeroo (adhock board)-dha.⁴⁴ Boordiin qaaama aangoo abbaa seerummaa qabu waan ta'eef murtii ykn ajaja kenne raawwachiisuuf poolisii ajajuufi yakkoota boordicha irratti raawwataman ofuma isaan adabuu danda'a. Murtii boordichi kenne irratti komiin yoo jiraate ijoo seeraa qofa irratti ji'a tokko keessatti MMO-tti ol-iyyachuun ni danda'ama.

Gaaffii Marii

- Boordiin falmiilee dhiyaataniif furmaata yommuu kenu seerota ijoo (substantive) seerota adeemsaafi ragaa hordofuun dirqamaa? Yoo dirqama hin taane, haala kamiin

⁴⁰ LHH keewwata 145

⁴¹ Akkuma olii, keewwata 145 (2)

⁴² Akkuma olii, keewwata 146 (1 & 2)

⁴³ Akkuma olii, keewwata 143 & 148

⁴⁴ Akkuma olii, keewwata 148 (2)

dhimma dhiyaateef ilaaluun murtii kennuu danda'a? Adeemsa falmii keessatti mootummaan falmii keessa akka galuufi ajaja ykn murtii boordichaan kenname raawwachiisuuf qaama poolisii ajajuu ni danda'aa? kan jedhu gareen irratti mari'adhaa!

C. Qaamolee Hariiroo Hojii Bulchan

Qaamoleen kun caasaa mootummaa DhHH sadarkaa federaalaafi naannoleetti hariiroo hojii bulchan yoo ta'an dhimmoota falmii hojii waloo irratti wal-taasisaa ykn araarsaa ramaduun qaamolee wal-falman wal-taasisuu ykn araarsuuf aangoo warra qabanidha. Wal-taasisaan haala kanaan ramadames guyyoota 30 keessatti garee wal-falman wal-taasisuuf ni yaala, yoo hin dandeenye ta'e kanuma ibsuun yaada isaa wal-falmitootaafi qaama dhimmi ilaalu ni beksisa. Itti-aansuun wal-falmitoonni dhimma isaanii, akkuma haala isaatti, gara boordii dhaabbataatti ykn boordii yerootti geessun furmaata akka argatu gochuu danda'u.⁴⁵

D. Qaamolee Dhuunfaa Falmii Hojii Hiikan

Wal-falmitoonni falmii hojii dhuunfaas ta'ee kan waloo irratti akka wal-taasisu ykn dhimma isaanii ilaalee murtii kennu qaama 3^{ffa}a filachuu ni danda'u. Wal-falmitoonni yoo waliif galuu hin dandeenye ykn murtii qaamni 3^{ffa}a'n kenne irratti yoo komii qabaatan, akkuma haala isaatti, dhimma isaanii gara boordii ykn Mana Murtiitti dhiyeeffachuu ni danda'u.⁴⁶

E. Marii Hawaasummaa Hojjetaafi Hojjechiisaa ykn Waldaa Isaanitiin ta'u

Mariin hawaasummaa kun marii gar-lamee (hojjetaa/waldaa hojjetaafi hojjechiisaa/waldaa hojjechiisaa gidduutti) ykn marii gar-sadee mootummaa dabalachuun wal-falmiin hojii akka hin uumamne ittisu ykn/fi hiikuuf taasifamuudha.⁴⁷

1.5.5.Dirqama Mirkaneessuuffi Darbiinsa Yeroo Falmii Hojii

Falmii hojii ka'u keessatti loogiin haala ifa hin taaneen kan raawwatamuufi ragaa hedduun harka hojjechiisaatti qofa kan argamu waan ta'eef hojjetaan ragaa gahaa dhiyessee gaaffii isaa mirkaneessuuf ni rakkata. Kana furuuf biyyoonni akka Siwuzarlaand, Jarman, Xaaliyaaniifi Faransaay seerota hojjechiisaan dirqama mirkaneessuu akka qabaatu taasisu tumanii jiru. Akka biyya keenyaatti garuu seerri kana ifatti ibsu hin jiru.

Yaa ta'u malee DhIjMMWF dhimmoota dirqama mirkaneessutiin wal-qabatan ifa gochuuf murtiilee adda addaa kennee jira. Haaluma kanaan waliigalteen hojii adda cituu hubachiisuuf,

⁴⁵ LHH keewwata 143

⁴⁶ Akkuma olii, keewwata 144

⁴⁷ Akkuma olii, keewwata 141

xalayaa kennameef ykn ragaa barreeffamaa dhiyeessuun dirqama ta'uu dhabus, afaanin kan gaggeeffame yoo ta'e ragaa namaa ykn gochaan kan gaggeeffame yoo ta'e ragaa haala kana mirkaneessuu danda'u dhiyeessuun dirqama hojjetaa akka ta'e teechisee jira.⁴⁸

Bu'uura LHH keewwata 163'n dhimma hojjetaafi hojjechiisaa keessatti, haala addaan kan ibsame yoo ta'e malee, gaaffiin mirgaa hariiroo hojii bu'ureeffachuun dhiyaatu waggaa tokko booda hafaa ta'a. Hojjetaan hojii irraa gaggeefamuun koo seeraan ala waan ta'eef hojiitti akkan deebi'u naaf haa murtaa'u gaaffii jedhu guyyaa waliigalteen addaan citee jalqabee ji'a 3 keessatti dhiyaachuu qaba. Gaaffiin kanfaltii mindaa, kanfaltii sa'aa darbaafi kanfaltiwwan biroo yeroo itti-kanfalamuu qabuu kaasee ji'a 6 keessatti dhiyaachuu qaba. Kana malees, kanfaltiin bifa kamiyyuu guyyaa waliigalteen adda cite irraa jalqabee baatii 6 booda dhiyaatu darbiinsa yerootiin akka daanga'u tumaan labsii kun ni teechisa. Dhimmoota turtiin darbiinsa yeroo labsicha keessatti hin teechifamneef, darbiinsi yeroo isaanii bu'uura seerota rogummaa qaban birootiin bitama.

Ta'us darbiinsi yeroo labsicha keessatti ibsame sababa adda addaan gargar cituu danda'a. Isaanis himatni qaama falmii hojii murteessuuf aangoon kennameef biratti dhiyaatee hanga murtiin dhumaa kennamutti; qaama labsicha raawwachiisuuf aangoon kennameef biratti iyyannoон dhiyaatee hanga murtiin dhumaa barreeffamaan kennamutti; qaamni gaafatamummaa qabu mirga abbaa mirgaaf barreeffamaan beekamtii kan kenu yoo ta'e ykn kanfaltii raawwachuu yoo jalqabe darbiinsi yeroo addaan kan citu ta'a. Yaa ta'u malee, bu'uura kanaan darbiinsi yeroo si'a sadi caalaa adda cituu hin danda'u.⁴⁹

Gaaffii Marii

- Hojjechiisaafi hojjetaa keessaa qaamni ijoo falmii mirkaneessuuf dirqama qabu kam akka ta'e LHH akeekee jiraa? Yoo hin jiru ta'e muuxannoo akka Addunyaafi biyyootatti jiruun wal-bira qabdani yoo ilaaltan gama kanaan labsichi haqummaa qaba jettuu? Maaliif? Irratti mari'adhaa!

⁴⁸ Murtii DhIjMMWF lakkofsa G. 57541, Jildii 11^{ffa} fi Lakkofsa G. 82091, Jildii 15^{ffa}

⁴⁹ LHH keewwata 165

BOQONNAA LAMA

FALMII HOJII AKKA WALIIGALAATTI

2.1.Yaad-rimee Wal-dhabbiifi Falmii Hojii (Labour Conflict and Dispute)

Haalli dhala namaa jirenya guyyaa guyyaa isaanii keessatti wal-dhabbiifi falmii keessoo ofii isaaniifi namoota gidduu jiruun kan guutame ta'uun ni beekama.⁵⁰ Toorri qorannoowwanii hedduun maalummaa wal-dhabbiifi falmii irratti xiyyeffachuuun garaagarummaa isaanii ibsuuf yaalanii jiru. Ta'us jechoonni kunneen baay'inaan kan wal-jijiiruun fayyadamaman ta'uu irraa kan ka'e qorannoowwan hedduun wal-dhabbiif falmiin, falmii wal-dhabbiin bakka buusanii itti-fayyadamani jiru. Wal-dhabbiifi falmiin maaliif akka jiraatu qorachuufi furuuf maalummaafi garaagarummaa jechoota yeroo baay'ee wal-jijiiruun itti-fayyadamnu kanaa beekuun barbaachisaadha.

Akka John Burton (1990) jedhutti falmii (dispute) jechuun yeroo gabaabaaf waliigaltee dhabuu wal-falmitootaa yoo ta'u, garuu dhimma wal-falmitoonni marii taasisuun (negotiable issue) furmaata gosa tokko irra ga'uu danda'an of-keessatti qabata. Faallaa kanaatiin wal-dhabbiin (conflict) dhimmoota hundee gadi-fagoo qabaniifi yeroo dheeraaf turan ta'uun qaamonni wal-dhaban marii taasisuun furmaata irra gahuuf kan rakkisu ta'uudha.

Addunyaa hojii keessatti, falmii hojii (labour dispute) jechuun waliigaltee dhabuu hojjetaafi hojjechiisaa jidduu yeroo gabaabaaf turuufi salphumatti furamuu danda'u jechuudha. Gama biraatiin wal-dhabbi hojii (labour conflict) jechuun wal-simuu dhabuu dantaa hojjetaafi hojjechiisaa jidduu yeroo dheeraaf turuufi salphumatti furamuuf rakkisu jechuudha. Gosoonni waliigaltee dhabuu lamaan wal-irraa walaba ta'anii uumamuu kan danda'an ta'us, walitti hidhamiinsa qabaachuus ni danda'u. Kunis wal-dhabbiin osoo furmaata hin argatin yoo ture gara falmiitti kan guddatu ykn jijiiramtu ta'uu isaati.

Akka waliigalaatti falmii hojiitiif hiikoo wal-tawaa ta'e kennuun rakkisaa ta'us guuboon jechoota 'Blacks Law Dictionary' jedhamu:

"A controversy between an employer and its employees concerning the terms or conditions of employment, or concerning the association or representation of those who negotiate or seek to negotiate the terms or conditions of employment"⁵¹ jechuun hiikee jira.

⁵⁰ Morris et al., 2004, [Contrasting Conflicts And Disputes | Victor C Chipalabwe - Academia.Edu](#) accessed on April 12, 2023

⁵¹ Black Law Dictionary 9th edition, p. 952

Afaan Oromootiin wal-dhabbiin hojii haalota hojii irratti waliigaluu dhabuu hojjetaafi hojjechiisaa ykn waldaawwan isaanii gidduutti uumamu jechuudha.

Jecha wal-dhabbi hojii jedhuuf hiikoo kan hin kennine ta'us LHH keewwata 137 (3) jalatti falmii hojii jechuun falmii hojii irra oolmaa seeraa, waliigaltee gamtaa, dambii hojii, waliigaltee hojii gosa kamiiyyuufi akkasumas wal-diddaa yeroo marii gamtaa ykn waliigaltee gamtaa waliin wal-qabatan irratti hojjetaafi hojjechiisaa ykn waldaa hojjetaafi hojjechiisaa gidduutti uumaamaniidha jechuun hiikee jira.

Akka waliigalaatti wal-dhabbi jechuun waliigaltee dhabuu bu'uuraa qaamolee lama gidduutti uumamu yoo ta'u, falmiin bu'aawwan wal-dhabbi jiran keessaa tokko ta'uu danda'a. (Wal-taasifni, wal-dhabbi irraa fagaachuun, ykn harka kennachuun bu'aawwan birooti). Wal-dhabbiin haala malee adeemsa miti. Namoonni dantaa, dhimmama ykn fedhii faallaa qaban haala wal-dhabbi keessa jiru, kunis dhokataa (gochaan hin fudhatamne jechuudha) ykn mul'ataa ta'uu danda'a. Haala kana keessatti wal-dhabbiin bifa falmii ykn adeemsa falmiitti guddachuu ykn jijiiramuu danda'a. Yaadama kanaan wal-dhabbiin falmii malee jiraachuu ni danda'a, falmiin garuu wal-dhabbi malee jiraachuu hin danda'u jechuudha.

Kanaaf wal-taasiftoonni yaad-rimee jechoota kanneenii adda baasanii yoo hubatan sadarkaa garaagarummaa qaamota wal-falmii ykn wal-dhabbi keessatti hirmaatanii salphumatti hubachuun dandeettiin wal-taasisummaa isaanii akka dabaluufi furmaata waarawaa fiduu akka danda'an kan taasisudha.

2.2.Sababa Ka'umsaafi Gosoota Falmii

Falmiin hojjetaa xiqqa ykn baay'ee, dhuunfaa ykn gamtaa, bakka hojii tokkotti kan daangeffame ykn dhaabbilee hedduu irratti kan babal'atu ta'uu danda'a. Falmiin baay'een saffisaan furamuun kan xumura argatan yoo ta'u kanneen salphumatti furuuf rakkisoo ta'aniifi yeroo dheeraa fudhatanis ni jiru.

Falmiin hojii qaamolee falmicha keessatti hirmaatan ykn adeemsa itti-furamu, akkasumas sababoota ka'umsa falmii ta'an irratti hundaa'uun bakka adda addaatti gooduun ni danda'ama. Qaamolee falmicha keessatti hirmaatan ykn fayyadamtoota bu'aa falmichaa irratti hundaa'uun falmii dhuunfaafi falmii walootti gooduun ni danda'ama.

- a. **Falmii dhuunfaa** jechuun yeroo baay'ee mirgoota jiran irratti hojjetaa dhuunfaafi hojjechiisaa isaa gidduutti wal-diddaa uumamu jechuudha. Kana malees haalota hojjettoonni lakkofsaan baay'ee ta'an dhimma wal-fakkaataa ta'e irratti, garuu

hojjetaan hunduu akka dhuunfatti socho'uun hojjechiisaa isaanii waliin waliif galuu dhabuun falmii uumamu jechuudha.

- b. **Falmii waloo** jechuun mirgoota jiran irratti ykn dantaa gara fuulduraa irratti, yeroo hundas ta'uu baatu waldaa hojjettootaatiin bakka bu'amuun garee hojjettootaafi hojjechiisaa ykn garee hojjechiistotaa jidduutti wal-diddaa uumamu jechuudha.

Sababoota ka'umsa falmii ta'an irratti hundaa'uun falmii bakka jahattii quoduun ni danda'ama. Bu'uuraan ijoowwan ka'umsa falmii ta'an kanneen akka dantaa, mirga, fedhii, odeeaffannoo, wal-amantaafi hariiroon hojjetaafi hojjechiisaa wal-simuu dhabuuti.⁵² Isaanis:

- a. **Falmii Mirgootaa** jechuun hojjetaa ykn hojjettootaafi hojjechiisaa isaanii jidduutti mirgoota seeraan, waliigaltee gamtaatiin ykn waliigaltee hojiitiin aguuggii argatan ilaallatu irratti dhiibbaa gaheef wal-diddaa uumamu jechuudha. Falmiwwan akkasii gaaffii hojjettooni mirgoota seeraan eegameef kanneen akka miindaa, kanfaltii yeroo dabalataa, guyyaa ayyaanaafi haala naannoo hojii fa'a ilaallatan yoo hin raawwataminiif hafan gaaffii dhiyaatu irraati. Falmiin mirgaa kun kan dhuunfaa ykn kan waloo ta'uu ni mala.
- b. **Falmii Dantaa (Interest Disputes)** jechuun wal-diddaa hojjettooniifi hojjechiisaan isaanii mirgoota fuulduraafi dirqamoota waliigaltee hojii irratti ibsamaniin wal-qabatee uumamudha. Qabatama keessatti falmiin dantaa baay'inaan kan uumamu sababa gareen falmii ijoofi haalota qacarrii gara fuulduraatti hojii irra oolu irratti waliigaltee irra osoo hin gahin adeemsi marii addaan citedha. Falmiin dantaa uumamaan akka waliigalaatti kan walooti.
- c. **Falmii Caasaa (Structural Disputes)** jechuun wal-diddaa hojjetaafi hojjechiisaa dorgommii qabatamaafi yaadamee too'anno ykn abbummaa irratti taasifamuu irraa ka'e jechuudha. (Fknf. falmii hirmaanna hojjetaa murtii kennuu, caasaafi hojii fandii faayidaa kan akka fandii sooramaafi maallaqa eegumsaa irratti, tarkaanfii mirkaneessaafi sadarkaa hojii kennuu).
- d. **Falmii Duudhaa (Value Disputes)** jechuun wal-diddaa hojjetaafi hojjechiisaa ilaalcha, amantaa, seera aadaafi saba adda addaa irraa ka'e jechuudha. (Fknf. Fakkeenyonni wal-dhabbi akkasii falmii kaappitaalizimiifi sooshaalizimii, menu mana nyaataa, ayyaana amantiifi seera uffannaati).

⁵² Barreeffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, Qualities, Qualifications, Training and Certification (Building an Effective Conciliator): kan hin maxxanfamne: fuula 43

- e. **Falmii Daataa (Data Disputes)** jechuun wal-diddaa hojjetaafi hojjechiisaa hanqina odeeaffannoo, hubannoo dogoggoraan ykn garaagarummaa hiika ykn barbaachisummaa odeeaffannoo irratti mul'atu irraa madde jechuudha. (Fknf. Falmii herreega dhaabbataa irratti, dhiibbaa giloobaalayizeeshiniin qabu, sababoota HIV fi hubannoo seeraa).
- f. **Wal-dhabbi Hariiroo (Relationship Disputes)** jechuun wal-diddaa hojjetaafi hojjechiisaa wal-amantaa, wal-qunnamtiifi wal-hubannoonaan isaan gidduu jiru addaan cituu irraa ka'e jechuudha. (Fknf. Miira anatu caalaa, miira loogiifi miidhamuu).

LHH qaamota falmicha keessatti hirmaatan ykn/fi fayyadamtota bu'aa falmichaa bu'uureeffachuun ijoowwan keewwata 139 jalatti tarreeffaman gosa falmii hojii dhuunfaa yoo ta'an kanneen keewwata 143 jalatti tarreeffaman ammoo gosa falmii hojii waloo ta'uu agarsiisa. Falmii dhuunfaa kanneen jedhamanis:

- Hojii irraa ari'uu dabalatee falmii tarkaanfii naamusaa,
- Gaaffilee addaan citiinsa waliigaltee hojii booda dhufan,
- Gaaffilee sa'aatii hojii, kanfaltii adda addaa, heyyamaafi boqonnaa ilaallatan,
- Gaaffilee waraqaa ragaa muuxannoofi qulqullinaan wal-qabatan,
- Falmii kanafaltii miidhaa hojii, guddina sadarkaa, jijjirraa, leenjiifi kkf
- Falmii balleessaafi dambii darbuu tumaalee LHH keewwata 184 fi itti-aansee jiran irra darbuu ilaachisee dhiyaatu akka ta'n keewwata 139 irraa ni hubatama.

Falmii waloo kan jedhaman ammoo:

- Falmii akkaataa murteessa miindaafi faayidaalee biroo waliigaltee gamtaatiin ykn dambii hojiitiin hin murtoofnee
- Falmii akkaataa haalota hojii haaraa hundeessuu irratti ka'u
- Falmii waliigaltee gamtaa taasisuu,, fooyyessuu, turtii yeroo isaafi haquun wal-qabatu
- Falmii akkaataa hiikaa tumaalee waliigaltee gamtaafi dambii hojii bu'uura LHH bu'uureeffachuun bahan irratti ka'u
- Falmii sirna guddinaafi qaxarrii hojjetaa irratti ka'u
- Dambii hojjechiisaan sirna guddinaa, jijjiirraafi leenjii raawwachiisuuf baase irratti falmii dhiyaatu
- Dhimmoota hojjetoota akka waliigalaafi jirenya dhaabbatichaa ilaallatan

- Falmii hojjetaa hojii irraa hir'isuu waliin wal-qabatu akka ta'an ni hubatama.

2.3.Qabiyyee Wal-dhabbi Hojii (Elements of Conflict)

Wal-dhabbiin qabiyyeewan garagaraa kan of-keessaa qabu yoo ta'u isaan keessaa muraasni armaan gaditti ibsamani jiru. Isaanis:

a. Dhimma (dhimmoota): Wal-dhabbiin waa'ee maaliif uumama?

Wal-dhabbiin yeroo baay'ee waa'ee dhimmoota sadarkaa garagaraatti mul'ataniin kan uumamudha. Xiinxalli wal-dhabbi sababoota ka'umsa ta'uu danda'an hunda ilaaluu qaba.

- Waa'ee qabeenyota (humna namsa, lafa, qabeenya uumamaa, wantootaatii)?
- Waa'ee aangoofi too'annoo siyaasaatii?
- Waa'ee fedhii miiraa, jechuunis sodaa, kabaja, beekamtii, hiriyummaa, jaalalatii?
- Waa'ee gatiifi amanamummaatii?
- Waa'ee seenaatii?

b. Dhimmamtoota: Wal-dhabbicha keessatti eenu fa'aatu hirmaate?

Qaamonni kun warreen kallattiin ykn al-kallattiin wal-dhabbicha keessatti hirmaatan of-keessatti hammachuu danda'u.

- Wal-dhabbi keessootii?
- Wal-dhabbi namoota lama ykn lamaa ol-gidduu jiruutii?
- Wal-dhabbi gareewwan gidduutti uumamedhaa?
- Wal-dhabbi garee keessatti uumamedhaa?

c. Hariiroo: Hariiron qaamota wal-dhabbi keessatti hirmaatan jidduu jiru maal fakkaata?

Wal-dhabbi tokko tokko keessatti qaamotni hirmaatan wal-beeku, kaan immoo wal hin-beekan ta'a. Wal-dhabbiin qaamota kanaan dura wal-beekan jidduutti kan uumame yoo ta'e hoggansi hiikoo wal-dhabbi kanaa (conflict management) hariiroo duraan ture deebisanii ijaaruu ni dabalata. Wal-dhabbiin qaamota kanaan dura wal-hin beekne jidduutti kan uumame yoo ta'e hariiroo uumuu jechuun qaamonni hundi ilaalcha gaariin akka hojjetaan mirkanoeffachuu barbaachisa. Kunis ijoowwan akka:

- Qaamonni kunneen aangoo wal-qixa qabuu?

- Hangam wal-beeku?
- Hangam wal-irratti hirkatu? Gochi tokkoo gocha isa kaanii irratti dhiibbaa guddaa geessisee jira? kanneen jedhan qulqulleeffachuu barbaachisa.

d. Seena: Seenaan wal-dhabbichaa maali?

Wal-dhabbii keessatti tokkoon tokkoon hirmaattotaa himamaaafi seenaa mataa isaanii qabu.

- Wal-dhabbiin kun hanga yoomiitti ture?
- Wal-dhabbiin kun yeroo meeqa ka'eera?
- Wal-dhabbiin kun hangam cimaadha? Wal-dhabbiin kun lubbuu namaa balaadhaaf saaxilaa? Ciminni wal-dhabbichaa furmaata ta'uu danda'u irratti dhiibbaa akkamii qaba?

e. Akkaataa: Gareen wal-dhabbicha hiikuuf tooftaa akkamii filatan?

Tokkoon tokkoon garee wal-dhabbii jiru furuuf tooftaa tokko ykn isaa ol fayyadamuu ni danda'u. Tooftaa itti fayyadaman adda baasuun faayidaa qaba.

- Wal-dura dhaabbachuu ykn dorgomuu
- Keessummeessuu
- Waliif dhiisuu
- Rakkoo furuu
- Gatuu

f. Bulchiinsa: Seenaan tattaaffii wal-dhabbii furuuf taasifame maal?

Dhiibbaa tattaaffiin duraan wal-dhabbii kana hiikuuf godhame beekuun barbaachisaadha.

- Wal-dhabbiin kun yeroo dheeraaf itti fufee jira? Bu'aan isaa maal ta'eera?
- Wal-dhabbii uumame furuuf yaaliin godhamaa turee?
- Yoo akkas ta'e eenyutu yaalii kana godhee maaltu ta'e? Yoo hin taane maaliif?
- Amma walitti bu'iinsa kana furuuf maaltu godhamuu danda'a?

2.4.Haala Ibsama Wal-dhabbii (The Conflict Dynamic)

Ibsamni/amalli wal-dhabbii ida'ama seen-duubee wal-dhabbii, qooda fudhatootaafi sababoota irraa kan maddu, akkasumas taateewwaniin kakaafamuus ni danda'u. Ibsama wal-

dhabpii kana irratti xiyyeffachuun wal-dhabbiin sun hammaataa, ulfaataa, hir'achaa, babal'achaa, walitti qabamuu, dhaabbii keessa jiraachuu/**itti-fufiinsa qabaachuu** fi kkf hubachuuf gargaara. Gaaffii amalli/ibsamni wal-dhabpii hojii yeroo ammaa maal fakkaata jedhu deebisuuf:

- Adeemsi wal-dhabpii yeroo ammaa maal fa'a? Jijiiramni amala yeroo dhiyoo asitti mul'ate maali? (Fknf. gochoonni wal-dhabpii dabaliiru, iyyannoo, reebicha, komii, arrabsoo dubbii, ol'iyyannoo, hojii dhaabuu, tarkaanfii naamusaa, hiriira, ajjeechaa, falmii, waliigaltee kabajuu dhabuu, doorsisuu, dirqisiisuu, hojii irraa ari'uu, lagannaan, omishtummaa gad-aanaa, uggura (Fknf. konkolaachiftoota fe'umsaa), cufiinsa, hamilee gad-aanaa, uggura sa'atii dabalataa, abboomamuu dhabuu fa'aan ibsamuu danda'a.
- Qabxiileen seen-duubee wal-dhabpii, qooda fudhattootaafi sababooni wal-cimsan ykn wal-buusan kam fa'i? Wantoonni warra kaan madaalan ykn salphisan kam fa'i? (Fknf. dhabamuun wal-qixxummaa dinagdeefi siyaasaa balaa wal-dhabpii dabaluu danda'a); Hariiroo tokko keessatti sababooni falmii hedduun mul'achuu danda'u garuu ibsamni kanaa jiraachuufi dhiibbaa jijiiramoonni adda addaa gidduu seenuun amaloota garee wal-dhabpii hammeessuu ykn tasgabbeessuuf tajaajilanii irratti hundaa'a. Gochoonni falmii hammeessan waan qabatama hin taane eeguu (unrealistic expectation), malaafi dandeettii wal-dhabpii furuu bu'a qabeessa ta'e irratti waliigalame dhabuu, doorsisa, hubanno sirrii hin taane, barnoota dhabuufi hanqina afaanii, dandeettii odeeffannoo wal-jijiiruu gaarii hin taane, wal-dhabpii osoo furmaata hin arganne ture, sodaa, fedhii nama biraatiif dantaa dhabuu, tarsiimoofi tarsiimoo ulfaataa hordofuu, yeroo gahaa kennuu dhabuu, carraa filachuun dhorkuu abbaa itti-ta'u (paternalism), garee ijarrachuu, raawwachuu dhabuu (avoidance), loogii/qooduu, humna fayyadamuu, hojimaata gahaa ta'e dhabuu, wal-danda'u dhabuu, anatu caalaa dhaadhessuu, wal-amantaafi wal-kabajuu dhabuu, dhaggeeffachuufi dhagahuu dhiisuu, aangootti fayyadamuu filachuun fa'adha.

Kana malees gochoonni falmii tasgabbeessan: wal-dhabpii furuuf murannoo qabaachuufi qajeeltoo fayyaalummaa hordofuu, waa'ee fedhiifi dantaaf dhimmamuu, dandeettii wal-qunnamtii bu'a qabeessa, wal-dhabpii dafanii adda baasuu, odeeffannoo wal-jijiiruu, xiinxala falmii boodaa, dhaggeeffachuu, leenjii, gareewwan dhimmichi ilaallatu odeeffannoo guutuu qabaachuu, hubachiisuu (notification), garaagarummaa waliif kabajuu, seera qabeessummaa (legitimacy) walii fudhachuu,

wal-dubbisuufi marii, tasgabbii hawaasummaafi siyaasaa, caasaan wal-dhabbihi hiiku irratti waliigalameefi sirrii ta'e jiraachuu, waliigaltee gamtaa fudhatama qabuufi caasaafi adeemsa falmii hiiku qabaachuu, barmaata wal-dhabbihi hin jajjabeessine qabaaachuu, fi wal-danda'uu fa'a.

2.5. Malawwan Wal-dhabbiin Ittiin Taaligaman (Approaches to Conflict Management)

Malawwan wal-dhabbiin itti hiikamu hedduun kan jiran ta'us kanneen bu'a qabeessa ta'aniifi hin taane akka jiran beekun barbaachisaadha. Malawwan falmii furuu afraan yeroo baay'ee tartiiba araan gadiitiin ilaalamu:

- a. **Mala Itti-dhiisuu (avoidance approach):** Mala gareen falmii falmicha tuffachuun ilaalu dhiisudha.
- b. **Mala Humnaa (power approach):** Mala gareen falmii tokko isa kan faallaa isaa dirqisiisuun waan barbaade akka raawwatu godhudha.
- c. **Mala Wal-ta'iinsaa (consensus approach):** Mala gareen falmii tokko ijjennoo ykn fedhii bu'uura walitti araarsuuf, waliigalchuuf ykn keessummeessuuf carraaqudha.
- d. **Mala Mirgaa (right approach):** Mala gareen falmii tokko ulaagaa mirgaa ykn haqummaa walaba ta'e tokkotti fayyadamuun falmicha itti-hiikudha. Tartiibni kunis mala furmaata falmii bu'a-qabeessa hin taane jedhamanii ibsamu.

Akka yaadaatti, malawwan falmii furuu tartiiba araan gadiitiin ilaalamuu qabu: mala wal-ta'iinsaa irraa ka'uun mala mirgaa, achiin mala humnaa/aangotti fayyadamuutiin falmiin kan furamudha. Kunis tartiiba gubbaatti ibsame irra mala furmaata falmii bu'a-qabeessa ta'e kan hordofedha. Malli furmaata falmii kun filatamaa akka ta'u wantoonni akka sababaatti kan ka'an:

- Hangi gareewwan bu'aa falmichaa too'atan tartiiba kanaan ni hir'ata.
- Hangi gareewwan bu'aa argametti quufuu qaban tartiiba kanaan ni hir'ata.
- Hangi malli kun sababoota dhugaa falmichaa ilaalu/xiinxalu tartiiba kanaan ni hir'ata.
- Hariiroo gaariin gareewwanii tartiiba kanaan ni hir'ata.
- Hangi gareewwan bu'aa kana kabajuu danda'an tartiiba kanaan ni hir'ata.
- Hangi fedhiin dhugaa gareewwanii itti ilaalamu tartiiba kanaan ni hir'ata.
- Yeroofi baasiin tartiiba kanaaf oolu dabaluu mala.

Adeemsa falmiin itti-furamu:

- ✓ Itti-dhiisuu (avoidance): mala kanaan carraan furamuu falmii hojii baay'ee gad-bu'aadha.
- ✓ Aangoo (power): malli kun humnaan, lolaan, doorsisaan, tasgabbeessudhaan, hojii dhaabuufi cufuudhaan, dhorkiwwaniin, lagannaan, hiriira nagahaatiin, tarkaanfii naamusaatiin falmii hojii furuu irratti xiyyeeffata.
- ✓ Mirga (right): malli kun qaama sadaffaa kanneen akka mana murtii, jaarsummaafi qaama firii dubbii barbaadu ykn walitti makamiinsa isaanii fayyadamuun falmii hojii furuu irratti xiyyeeffata.
- ✓ Wal-ta'iinsa (consensus): malli kun garee wal-famitootaa, mariisisa, rakkoo waloon furuu, wal-taasisaa, giddu-seenaa, haala mijeessaa fa'a fayyadamuun falmii hojii furuu irratti xiyyeeffata.

Kana malees adeemsa bifa of-danda'een kanneen akka mariisisa ijjannoo qabate ykn fedhii irratti hundaa'e hordofuun falmiin hojii furamuu ni danda'a. Gama biraatiin bifa wal-makaa kan ta'e qaamni falmiin alaa aangoo murteessuu osoo hin qabaatin mariisisa, wal-taasisaa, haala mijeessaa ta'uun ykn aangoo murteessuu qabaachuun mana murtii, jaarsummaa (fedhiifi dirqisiisa) ykn walitti-makamiinsa isaanii fayyadamuun falmii hojii furuun ni danda'ama.

Adeemsi falmii hiikuu kunneen haala salphumatti namaaf galuu danda'uun akka itti aanun goodnee ilaaluu ni dandeeny. Isaanis:

I. Adeemsa wal-ta'iinsa irratti hundaa'e (Consensus-based Processes)

Mariidhaan (Negotiation): adeemsa wal-qunnamtii qaamolee lamaafi isaa ol bu'aa adda addaa argachuuf wal-falman wal-qunnamsiisuun dantaan isaanii akkuma eegametti ta'ee hanga danda'ametti ilaalchaafi ijjennoo isaanii sirreessuudhaan akka odeeaffannoo waliif goodaniifi waliigaltee barbaadan hirmaachisudha.

Wal-taasisaa/jiddu-seenadhaan (Conciliation/Mediation): adeemsa qaamni sadaffaan walaba ta'e gareewwan falmii tokko waliigaltee irra ga'uuf akka yaalan gargaarudha.

Hariiroo Kaayyoodhaan (Relationship by Objective-RBO): adeemsa ijaarsa wal-taasisa guyyoota 4-5 fudhatu kan qaamolee hariiroon isaanii miidhame gargaaruu, gamaaggamuufi kaayyoofi karoora hojii hariiroo sana deebisuuf waliigaluuf qophaa'edha. Wal-taasistoonni ykn jiddu-seentonni muuxannoo qaban hariiroo kaayyo-qabeessaf haala ni mijeessu.

Haala mijeessadhaan (Facilitation): adeemsa qaamoleen dhimma ykn dhimmoota wal-xaxaa ta'e irratti wal-dhabbiitti seenuf ykn wal-dhabbi keessa jiran qaama sadaffaa walaba ta'e fayyadamuun adeemsa waliigaltee irra ga'ame saxaxuufi adeemsa sana qajeechuuun wal-ta'iinsa irra akka gahaniif isaan gargaarudha.

II. Adeemsa mirga irratti hundaa'e (Right-based Processes)

Mana Murtiitiin: adeemsa dirqisiisaadhaan Abbaan Murtii mootummaan muudame dhimmoota wal-falmitootaa ilaaluufi falmii jidduu isaanii jiru adda baasudha. Adeemsichi yeroo baay'ee carraa irra deebiin ilaalamuuufi ol-iyyatamuun ni qaba.

Jaarsummaadhaan: adeemsa qaamni sadaffaa walaba ta'e dhimoota wal-falmitootaa ilaaluufi falmii isaan jidduu jiru adda baasudha. Adeemsichi yeroo baay'ee carraa irra deebin ilaalamuu malee kan ol-iyyatamuun hin qabu.

III. Adeemsa Wal-makaa (Hybrid Processes)

Jiddu-seenaafi Jaarsummaa (Med-Arb): adeemsa gareen wal-falmitootaa jalqaba qaama sadaffaa qeenxee bira adeemuun waliigaluuf yaalanii furmaata irratti waliif galuu dhaban falmiin isaanii jaarsummaa xumuraafi dirqisiisaa ta'een furmaata argatanidha.

Jaarsummaafi jiddu-seenaa (Arb-Med): adeemsa gareen wal-falmitootaa jalqaba qaama sadaffaa jaarsummaan dhimma isaanii ilaalee furu bira adeemuun, garuu furmaaticha garee wal-falmitootatiif hin ifoomsinedha. Furmaanni jaarsummaan kennname kunis haala fooyya'iinsaf hin saaxilamneen poostadhaan saamsamee qaamni sadaffaan falmicha jidduu akka seenu ta'a. Qaama sadaffaa jidduu seene kanaan falmichi hin furamne yoo ta'e furmaanni jaarsummaan jalqaba irratti kennname garee wal-falmitootatiif ifoomun raawwatiinsa irratti qabaata jechuudha.

Dhimmoota yeroo adeemsa falmiin ittiin furamu filannu ilaalcha keessa galchuu qabnu:

- Hariiroo aangoo garee wal-falmitootaa jidduu jiru
- Sadarkaa wal-amantaa garee wal-falmitootaa jidduu jiru
- Gatii gareen wal-falmitootaa hariiroo fuulduree isaaniif kennan
- Hanga furmaanni kalaqamu barbaachisu
- Fedhii gareen wal-falmitootaa furmaata kennname atoominaan hojiitti hiikuu ykn ittiin bitamuuf qaban

- Hawwii gareen wal-falmitootaa dhageettii argachuu, adeemsicha keessatti hirmaannaa hoo'aa taasisuufi bu'aa argame irratti abboomuu
- Fedhii falmiitti xumura gochuu
- Hawwii qajeeltoo falmii gara fuulduraatti uumamuuf malu itti-hiikan tumuufi filannoo garee wal-falmitootaa ulaagaa hunda-galeessa bu'aa amanamaa ilaalcha isaanii amansiisu waliin adeemu qabaachuu
- Baasiwwan adeemsichaaf barbaachisan

2.6.Malawwan Ittisa Falmii Hojji

Yeroo baay'ee tajaajilli wal-taasisaa kenniinsa tajaajila ittisa balaa ibiddaa wajjin wal-fakkaata – akka waliigalaatti tajaajilichi kan hojji irra oolu yeroo wanti tokko dogoggora ta'e ykn adeemsa ykn carraa jiru keessatti falmiin yoo jiraate qofadha. Dhaabattoonni hawaasummaafi biyyoonni dhimmoota hariiroo industirii keessatti mul'ataniif ilaalcha gaarii irratti hundaa'uun deebii kenuufi sababoota wal-dhabdeefi wantoota gara falmiitti ceesinan furuu yaaluuf duursanii irratti hojjechuun dabalaan dhufee jira.

Wal-taasistoonniifi tajaajilli isaa, hojimaata keessoo adeemsa marii dhaabbilee keessatti argamuuf carraa duursa itti-fayyadamuu isaanii irraa kan ka'e, keessumaa tarsiimoowwan gaarii ittisa wal-dhabpii bakka hojiitti uumamu deeggaran qopheessuuf gumaacha ni qaba.

Adeemsi wal-ta'iinsaa seera Hariiroo Hawaasaa Itoophiyaa keewwat 3318-3324 jalatti tumamee jira. Haala kanaan, yeroo adeemsa wal-ta'iinsaatti, wal-taasisaan haalawwan waliif-dhiisuu yoo qopheesseefi gareewan wal-falmitootaa ifatti barreffamaan mirkaneessuuf yoo waadaa galan, gareewan wal-falmitootaaf dirqama ta'uu qofa osoo hin taane, wantoota biroo keessaa, wanta seeraan alaatiin ykn sanadoota gatii hin qabneen ykn sanadoota sobaa ta'aniin kan kakaafame yoo ta'e malee, ykn waliif-dhiisun sun osoo kanaan dura Manni Murtii hin beekin kan raawwatame yoo ta'e malee, gareewan wal-falmitootaa irratti raawwii qabaachuu qofa osoo hin taane humna dhimma murtii dhumaa argate kan ol'iyyannoos irraa hin fudhatamne ta'uu isaati. Furmaanni waaraawan itti-quufinsa gareewan wal-falmiifi hariiroo hojji itti-fufiinsa qabu mirkaneessu kun ‘waliif-dhiisuu (compromise)’ jedhamee waamama. Waliif-dhiisuu jechuun kan ibsamu: ... *haala wal-hubanna qabuun gareewan wal-falmii jiru addaan kutuun ykn gara fuulduraatti wal-dhabbiin akka hin uumamne ittisuudha.*⁵³ Waliif-dhiisuun marii ykn wal-ta'iinsaan kan

⁵³ Seera hariiroo Hawaasaa bara 1960 bahe, keewwata 3307

argame yoo ta'e, mul'ata waliigaltee qaamolee lameeniifi furmaata michoomaa waan ta'eef salphaatti hojii irra oolchuun ni danda'ama.

Kun kan agarsiisu wal-ta'iinsi waliif-dhiisuu irratti hundaa'uun raawwatame uumamuma isaatiin falmii hojii amma uumame hiikuu qofa osoo hin taane amala gara fuulduraatti wal-dhabbiifi wal-falmiin hojii akka uumamne ittisuus ni qaba jechuudha. Kana jechuun tajaajilli wal-taasistootaan kennamu bu'aa wal-falmii hojii ittisuu ni qabaata jechuudha.

Dhaabbileen mootummaa tajaajila wal-tasisuu kennan malawwaniifi tajaajila ciccimoo hariiroo bakka hojii adeemsisuu irratti kallattiin dhiibbaa uumuu danda'an qopheessaa jiru. Hojiileen gama sanaan hojjetaman akka waliigalaatti tajaajila gorsaa, imaammataafi tajaajila barnootaa/odeeffannoo bakka hojii jalatti kufu.

2.6.1.Tajaajila Gorsaa

Yeroo baayyee wal-dhabbiin dhaabbata tokko keessatti itti-fufiinsaan uumamu hariiroo gareewwan gidduu jiru gaggeessuu keessatti dhimma bu'uuraa agarsiisuu danda'a. Haala adeemsi wal-tasisuu hayyamuun olitti haalli wal-taasistoonni maalummaa dhimmoota hariiroo kanaa adda baasuuf ijjannoo qabataniifi dhimmicha haala waarawaa ta'een furuuf sosochii ykn pirojektiit itti-jalqabsiisuu barbaadan jiraachuu danda'a.

Wal-tasisaan haala ilaalchi falmii uumamaafi amala hariiroo garee bitaafi mirgaa itti-hammaatuufi qabiyyeen bu'uuraa hariiroo sanaa, matuma isaatiin, gara wal-dhabbiitti geessuufi dhimmicha haala gahumsa qabuun furuu dhorkuun adeemsisuu hin qaban. Haala falmii keessatti wal-tasisaan, dursa dhimma falmii keessa jiru ilaaluufi gareewwan waliigaltee bakka hojiitti wal-madaalummaa deebisu akka argatan gargaaruudha.

Yaa ta'u malee, wal-tasisaan kenniinsi tajaajilichaa gatii guddaa qabaachuufi furmaata waaraa galmaan ga'uu isaa mirkaneeffachuu qaba. Kunis ogeessi damee kanaa gareewwan waliin ta'un waan uumame irratti xiinxaluufi amalaafi gochi gareewwanii haalawwan wal-dhabbi uumuuf hammam gumaacha akka qaban qorachuun ta'a.

Sababa kanaaf biyyoota hedduu keessatti yaaliin Mootummaan falmiin wal-dhabbiin gareewwaniifi dinagdee waliigalaa irratti jeequmsa uumuu isaa dura akka hin uumamne gargaaruuf godhu keessatti yaadni tajaajila gorsaafi deeggarsa hariiroo kennuu murteessaa ta'aa dhufeera. Tajaajilli gorsaa yeroo baay'ee tajaajila wal-tasisuu Mootummaan kennu (fknf. dhaabbata tokko keessatti mana jirenyaa qabaachu) walitti dhufeentya mataa isaanii akka qorataniifi hariiroo sana fooyessuuf tarkaanfiwwaniifi tarsiimowwan qopheessuuf tajaajila ogummaafi ogeessa muuxannoo qabu qaamoleef kennuudhaan kan wal-qabatu yoo

ta'u, kanaanis akka waliigalaatti gareewwan giddutti hirmaanna bu'a qabeessaafi ijaarsaa ta'eefi kana irraa kan ka'e hojiwwan dhaabbilee haala gaariin akka hojjetan taasisa.

Tajaajilli waloo gama sanaan adeemsa calaqisiisa 'falmii boodaa' waliinii akka mijeessuuf ogeessi tokko gareewwan waliin akka hojjetu ni taasisa. Asitti furtuun adeemsa marii waloo yeroo wal-dhabbi battalaa kamiinuu ala ta'eefi dhimmoota hariiroo irratti hundaa'an kanneen kanaan dura falmii fiduu danda'an qorachuufi hiika isaatiin yoo furmaata hin arganne gara fuulduuraatti balaa dhiibbaa hamaa geessisuu danda'u jajjabeessuufi deeggaruudha. Kaayyoonaas caasaafi qophiwwan bu'a qabeessummaa hariiroo qaama lamaan guddisan kaa'uudha.

Tarkaanfiin jalqabaa gareewwan walitti dhufeenyä isaanii irratti 'odiitii' walaba ta'e akka ajajuuf waliigaluu isaanii mirkaneessuun, gareewwan lamaaniifuu gabaasa iccitii taasisuun argannoowwaniifi yaada furmaataa kaa'uudha. Biyyoota hedduu keessatti mootummaan namaafi loojistiksi 'odiitii' ykn gamaaggama kana gaggeessuuf oolu ni kenna.

Adeemsi 'odiitii' akkasii, yoo faayida-qabeessaafi sirrii ta'uu ta'e, qabiyyee gabaasa dhumaan isaa gareewwaniif qormaata ta'uu danda'a. Sababa kanaaf, gareewwan jiddutti ofitti amanamummaafi ilaalcha al-loogummaa wal-taasisaa eeguufi tiksuum shaakala akkanaa kallattiin wal-taasistootan osoo hin taane ogeeyyi gorsitootaa tajaajila Mootummaa keessaatiin raawwatamuutu bu'a-qabeessa ta'a. Tarsiimoon waliigalaa, akka amala Tajaajila Mootummaa ykn dhaabbata hariiroo industirii/hojii irratti hojjetuutti, Kutaa Gorsaa ogeeyyi hariiroo industiriifi amala jaarmiyaatiin hojjetamee hojiin isaa odiitii gaggeessuufi deeggarsa haala kanaan kennuu ta'e hundeessuudha. Haala akkanaa keessatti gaheen wal-taasisaa yeroo baay'ee gareewwan guyyaa guyyaan walitti dhufeenyä isaanii waliin qaban qorachuufi fooyyessuuf akka isaan gargaaru ogeessa gorsaa akka bobbaasan yaada dhiyeessuun/leellisuun adeemsa ilaalcha ofii calaqisiisuu jalqabuu qofa irratti kan daangeffamedha.

Malli ogeeyyiin gorsaa yeroo baay'ee fayyadaman 'odiitii' bakka hojii raawwachuudha. Fakkeenya adeemsa odiitii armaan gadii yaa ilaallu.

- Tarkaanfiin jalqabaa waliigaltee qaamoleen lamaan odiitichaaf qaban mirkaneessuudha.
- Ogeessi/qondaalli odiitii gaggeessu, bakka danda'ametti, ragaalee seenaa falmii dhaabbaticha keessatti mul'atan ni qorata.
- Kana booda hirmaattoota adeemsa araaraa ykn marii (Fknf. daayreektarra humna namaafi duursaa waldaa hojjetootaa) waliin ta'uun rakkolee jiran eessatti akka ilaalan ilaalcha waliigalaa walitti qabuun ni raawwatama.

- Dhaabbatichi xiqqaa yoo ta'e, ogeessi/qondaalli miseensota hoggansaafi hojjettoota hunda waliin hariiroo, gochaaleefi hojimaata dhaabbaticha keessa jiran irratti yaada isaaniif af-gaaffii iccitii 'tokko tokkoon' gochuun itti-fufuu danda'a.
- Dhaabbilee gurguddoof, ogeessi/qondaalli miseensota hoggansaafi hojjettoota hunda ilaalcha waliigalaa qorachuudhaan ergasii miseensota humna hojjetaa akka tasaa filataman waliin hordofuu ni danda'a. Kunis umurii, saala, marsaa jijiirraafi amala biroo kamiyyuu haala hojii ykn ijaarsa humna hojjetaa hunda keessatti bakka bu'ummaa mirkaneessuu irratti hundaa'uun.
- Sana booda ogeessi gorsaa/qondaalli gabaasa (baay'inaan argannoowwaniifi yaada furmaataa kan haammate) kan waldaa hojjettootaafi hoggansi dhaabbatichaa gaggeessuu keessatti gahee taphate dabalatee qaamolee hariiroo ilaachisee yaada ibsan hunda kan hin maddisiifamne calaqqisiisu ni qopheessa.
- Gabaasni sun toorawwan ijoo (Fknf. sub-qunnamtii, rakkoo waliin furuu) tarkaanfii (yaada furmaataa) barbaadan adda baasuu wajjin kan deemudha. Tarkaanfiin akka idileetti gareewwan hojii waliinii kan gaheen isaanii karoora hojiifi jalqabbii toorawwan gabaasaan xiyyeffannoo barbaadan jedhamee adda baafame irratti xiyyeffate qopheessuu ta'e hundeessuun kan dhangala'u ture. Baay'inaan, yoo xiqaate jalqaba irratti, ogeessi/qondaalli gorsaa wal-gahii garee hojii waliinii irratti hirmaachuun qaamoleen hariiroo hojii bu'a-qabeessa ta'e ijaaruuf deeggarsa isaan barbaachisu akka argatan ni taasisa.

Xiyyeffannaan hojii gorsaa bifaa kanaa inni guddaan qaamoleen muuxannoo isaanii irraa akka baratan gargaaruufi deeggaruun, akka waliigalaatti haala wal-dhabbiifi rakkoo furuu dabalatee, aadaafi shaakala rakkoo furuufi hirmaannaa ijaarsaafi kabajaa horachuudha. Xiyyeffannaan qaama sadaffaa walaba ta'ee gareewwan ofii isaaniitii dantaa waloo isaanii keessatti hariiroo isaanii fooyyessuuf yeroo hojjetan jajjabeessuufi deeggaruudha.

2.6.2. Imaammataafi Hojimaata Keessoo/Bakka Hojii

Dabalaan kan dhufe, kenniinsi tajaajila wal-taasisaa Mootummaa, akka giddu galeessa amanamaafi muuxannoo qabuutti, toorawwan hariiroo hojii adda addaa dhaabbataa/daldalaan irratti haala dhiibbaa uumuu danda'uun deeggarsa imaammata istaandaardii wixineessuufi qopheessuu taasisaa jira. Dhimmoota qoqqoodinsa uumuu danda'an kanneen akka komii, wal-diddaafi wal-dhabbiifi irratti imaammata gareewwan irrattii waliigalaniifi hariiroo isaanii haala fayya-qabeessa ta'een galmaan ga'uu danda'u waloon baasuun waanuma baramedha.

Haala akkanaa keessatti muuxannoofi beekumsi wal-taasistootaa irraa fudhatamee gareewan waliin ta'uun imaammataafi hojimaata murteessoo bu'a qabeessa ta'an baasuun ni danda'ama. Haaluma kanaan, wal-taasistoonni ogeeyyii biroo waliin ta'uun toorawwan ulfaataafi hammaataa hariroo gareewanii irratti dhiibbaa qaban ilaaluuf itti-fayyadamuu danda'aniif deeggarsa imaammata wixineessuufi qopheessuu taasisuu danda'u jechuudha.

Biyyota hedduu keessatti wal-taasistoonni toorawwan adda addaa caqafaman irratti gareewwaniif imaammata qopheessuufi wixineessuuf qophaa'odha. Kana malees, mariifi falmii furuuf qophii akkamii akka godhan dabalatee waliigalteewan bu'uuraa gareewan hariroo isaanii ittiin bulchuuf taasisan keessatti wal-taasistoonni deeggarsa taasisuu ni danda'u. Akkaataa gareewan hariroo itti-qabaatan ilaachisee sadarkaa beekumsaafi ogummaa wal-taasistoonni qaban jiddu-galeessa godhannee yoo ilaalle, gareewan dantaa hariroo hojii gaarii qabaachuufi fooyessaa itti-fufsiisuu keessatti wal-taasistoonni qabeenya dhuka-qabeessa isaaniti.

Yeroo baay'ee, wal-taasisaan tokko haala kanaan gareewan gargaaruuf yoo walii galu, ilaalcha al-loogummaa gama wal-taasisatiin jiru eeguuf jecha, deeggarsi sun gareewan lamaan waliin ta'uun kan kennamu ta'uu hubachuun barbaachisaadha.

2.6.3.Barnootaafi Odeeffannoo

Tajaajilli wal-taasisaa mootummaan kennamu guutuu addunyaatti hamma beekumsaafi hubannoo dandeettii hirmaanna gaggeessa hariroo industiriifi hojii bu'a qabeessa ta'e kennuu guddifachaa jira. Tajaajiloonni hedduun Garee barnootaafi leenjii kan qopheessan yoo ta'u, kunis wal-taasistoota dabalatee garee ogeessotaa leenjii addaa qaama hariroo hojii dhaabbataa irratti xiyyeffate kennuu danda'an akka argaman taasisanii jiru. Akkuma beekamu, hariroowwan hojii badaa bakka hojiitti mul'atan keessaa tokko gareewan wal-qunnamtii bu'a-qabeessa hin taane (ineffective communication) qabaachuudha.

Leenjifi deeggarsi gama kanaan kennamu bu'a-qabeessummaa hariroo industiriifi hojii irratti dhiibbaa dhugaa fiduu waan danda'uuf, kun immoo falmii hojii ittisuufi bakka hojiitti wal-simannaan hariroo hojii akka guddatuuf gumaacha akka qabu ilaaluun ni danda'ama.

Haaluma wal-fakkaatuun, loogii irraa bilisa ta'uufi ijjennoo amanamaa ta'e qabaachuu isaanii, akkasumas gama hariroo hojiitiin sadarkaa ogummaa dhaabbaticha keessa jiraataniitiin, tajaajilli wal-taasisaa mootummaan kennamu, keessattuu qorannoo barbaachisaa ta'e gaggeessuuf, sagantaalee barnootaafi seminaara keessatti gumaacha taasisuufi hariroo industirii gaariifi qabatama hojii irratti bal'inaan wal-qunnamsiisuu rogummaa gaarii qaba.

2.6.4.Sarara Gargaarsaa

Tajaajilli wal-taasisaa mootummaan kennamu hedduun sarara gargaarsaa ni kenuu, kunis hojjechiistotaafi hojjettootaaf haala wal-fakkaatuun ni dhiyaata. Sararooni gargaarsaa kunniiin namoota bilbilaniif odeeffannoo kennuudhaaf, adeemsaa, tooftaafi tajaajila falmii hiikuufi furuu waliin wal-qabate qofa osoo hin taane, qabiyyeewan seera hojjetaafi hojjechiisaa (mirga bu'uuraa seeraan tumame kanneen akka mindaa, mirga guyyaa ayyaanaa fa'a dabalatee) akka kabajamuu jajjabeessuuf, akkasumas hojii irra oolmaa seerota akkasii irratti wal-dhabpii uumamuu danda'u ittisuuf kan qophaa'edha. Odeeffannoonaun kun keessumaa dhaabbilee xixiqqaafi giddu-galeessaa ogeessa humna namaa irratti kutannoonaun hojjetu hin qabneefi hojjettoota miseensa dhaabbata bakka bu'aa hin taaneef, akkasumas ogeeyyi humna namaa shaakallii irra jiraniifi bakka bu'ota waldaa hojjettootaaf faayidaa qabaachuu danda'a.

Wal-taasistoonni gosoota dhimmoota gara falmiitti ce'uu danda'an irratti yaada waliigalaan kennuufi qaamonni tajaajila sarara gargaarsaa kennan dhimmoota yeroo ammaa damee isaanii irratti mul'atan akka beekan gochuudhaan tajaajila kanaaf gumaachuu ni danda'u.

Akka waliigalaatti, tajaajilli wal-taasistootaan kennamu gareewan wal-falmii hojii mallatoo wal-falmii duursanii akka hubataniifi maqsan, wal-qunnamtiin iftoomina qabu akka jiraatu, jijiirama taasifamu irratti wal-hubannaan akka jiraatu, wantoota barreffamaan akka kaa'atan, akkaataa wal-falmii hojii itti-maqsan akka beekaniifi adeemsi falmii hiikuu salphaan akka uumamu waan taasisuuf wal-falmii hojii ittisuut keessatti gahee guddaa qaba.

2.7.Qaamolee Falmii Hojii Hiikuuf Aangoo Qaban

Akka LHH tumetti qaamoleen falmii hojii hiikan bakka lamatti qoodama. Inni tokko qaamolee sirna idilee hordofanii bitaafi mirga dhagahuun falmisiisuun murtii dhumaan kennaniidha. Kan biroo, akkuma haala isaatti maloota adda addaa fayyadamuun bitaafi mirga wal-taasisuu ykn araarsuun falmii hojii kan hiikanidha. LHH keessatti qaamoleen falmii hojii hiikuuf aangoo qaban Mana murtii,⁵⁴ BMDhHH,⁵⁵ qaamolee hariiroo hojii bulchan (Waajjira/Biirroo DhHH ykn MHO),⁵⁶ Hojjetaafi Hojjechiisaa ykn Waldaawwan isaanii,⁵⁷ fi Qaamolee dhuunfaa hojii wal-taasisuu ykn araarsuu irratti bobba'an⁵⁸ akka ta'e ni hubatama.

⁵⁴ LHH keewwata 138-140

⁵⁵ Akkuma olii, keewwata 145

⁵⁶ Akkuma olii, keewwata 142

⁵⁷ Akkuma olii, keewwata 141

⁵⁸ Akkuma olii, keewwata 144

2.8.Bu'aa Marii (Defining outcomes of negotiation)

Falmiin tokko haala armaan olitti ibsameen maloota furmaata falmii adda addaa fayyadamuun garee wal-falmitootaa jidduutti erga ilaalamee booda gaaris yaa ta'u badaa bu'aan ni jiraata. Bu'aan marii kunis fedhii garee wal-falmii tokkoo kan guuteefi kan fedhii garee faallaa miidhe ta'uu (win-lose/lose-win); fedhii garee lamaanituu kan miidhe ta'uu (lose-lose); fedhii garee wal-falmitootaa hanga tokko kan miidhe, hanga tokko ammoo kan fayyade ta'uu (win some-lose or compromise); fedhii garee lamaanituu kan guute (win-win) ta'uu ni danda'a. Bu'aan kunis haala ittiin ibsamu qaba. Mata duree kana jalattis haalota bu'aan marii itti ibsamu kan ilaallu ta'a.

2.9.Garaagarumaa Marii Ijjannoofi Dantaa Irratti hundaa'e

2.9.1. Wal-bira Qabiinsa Marii Ijjannoofi Marii Dantaa irratti Hundaa'e (Positional vs. Interest based Negotiation)

Akkuma beekamu gareen wal-falmitootaa sababa ka'umsa falmii isaanii jiddu-galeessa godhachuun ijoo irratti dhaabbanii wal-falman/mari'atan akka isaaniif mijatutti qabatanii kan dhiyaatan ta'uun ni beekama. Ijoon isaan qabatanii dhiyaatan kunis kan ijjanno dhuunfaa irratti hundaa'e (ijjanno dantaa dhuunfaa qofa jiddu-galeessa godhate) ykn/fi kan dantaa waloo jiddu-galeessa godhate ta'uu ni mala. Kana malees ijoowwan wal-falmitiootaan mariif dhiyaatan yoo sodaa, dhimmamaafi fedhii addaa of-keessaa qabaatan, akkasuma ijoon bitaafi mirgi gara mariitti hin fidin kan jiraatu yoo ta'e dantaa garee wal-falmitootaa qulqullinaan gara mariitti fiduun rakkisaa ta'uu danda'a. Dabalataanis gareen wal-falmitootaa waan gaafatan, irratti wal-morman, yaadotaafi filannoowwan furmaataa irratti walii hin galamin ykn akka dhuunfaa isaaniif mijatutti gara mariitti kan fidan yoo ta'e falmiin isaanii furmaata waarawaa hin argatu.

Ijoon wal-falmitoonni qabatanii mariif dhiyaatan kun yoo qaama mariisisuun sirnaan hin hogganaminiifi harcaati qabaate ykn ijoo dhokataan jiraatee qaama mariisisuun bira hin ga'amin bu'aa yaadame (araara) fiduu dhiisuu mala. Kanaaf qaamni garee wal-falmitootaa mariisisu ijoo wal-falmitoonni qabatanii mariif dhiyaatan akka haala isaanitti adda baasuufi ijoowwan dhokatanii hafuu malanis xiinxaluun haala bu'aa yaadame fiduu danda'uun hogganamuu danda'uu qabaata.

Sababa gareen wal-falmitootaa furmaata fiduuf tumsuu irra miira dorgommii filataniin haalli mariisiaan dhiphina keessa itti-seenu ni jiraata. Haaluma kanaan gareen wal-falmitootaa gatiin baafataniifi gatiin gaafatan (creating value and claiming value) kan wal-sime yoo ta'e

bu'aan argamu gaarii ta'a jechuudha. Kunis fedhiin (needs vs. needs) bitaafi mirgaa wal-simuu agarsiisa.

Gama biraatiin gareen wal-falmitootaa ijannoo mataa mataa (positional vs. positional) isaanii qabatanii mariif kan dhiyaatan yoo ta'e bu'aan argamu jiddu-galeessa ta'a. Garee wal-falmitootaa keessaa tokko fedhii jiddu-galeessa godhachuun, inni kan biroo ammoo ijannoo dhuunfaa isaa qabachuun mariif kan dhiyaatu ta'e bu'aan marichaa gaarii ykn suukaneessaa ta'uu ni danda'a. Kanaaf mariisisaan ijoo gareen wal-falmitootaa qabatanii mariif dhiyaataniifi kanneen dhokataa ta'e xiinxaluun marii madaalawaa ta'e taasisuu qaba jechuudha.

2.9.2. **Ijjennoo Fedhii Irraa Adda-baasuu (Distinguishing Positions from Needs)**

Ijjannoofi fedhii adda baasuu danda'uun dhagaa bu'uuraa ijaarsa waliigaltee milkaa'aa ta'ee, karaa rakkoo furuu, marii ykn araara buusuu jiddu-galeessa godhateen akka ta'u taasisa.

Ijjannoo jechuun akkaataa gareen wal-falmitootaa wal-dhabbiin itti-furmaata argachuu qaba jedhee ibsudha. Innis furmaata dhuunfaan yaadan/barbaadan argachuuf gaafannaa ol'aanaa akekkachiisa of-keessaa qabu gaafachuudha.

Fedhii jechuun dhimmama ykn fedhii bu'uuraa barbaachisaa ta'eef gareen wal-falmitootaa furmaata ykn ijannoo jiran keessaa tokko akka filatu kan kakaasudha.

Gaaffii: Himoota cimdii armaan gadii keessaa kamtu ijannoo ykn fedhii akka ta'e agarsiisi!

Cimdii 1

- Hanga adeemsa marii irratti waliigalamutti dhimma mindaa irratti hin mari'annu.
- Yaaddoon keenya hojimaatni adeemsa marii keenya qajeelchu osoo marii hin jalqabin dura irratti walii galamuu qaba kan jedhudha.

Cindii 2

- Hojii sa'aatii dabalataa hojjechuu hin barbaadu.
- Maatii koo wajjin yeroo dabalataa dabarsuun barbaada.

Cindii 3

- Rakkoon maallaqaa hamaan nu mudachaa jira.
- Gaaffii keessaniif iddo hin kenninu.

2.9.3. Amalootaafi Afaan Idilee Ibsa Ijjannoofi Ibsa Fedhii (Characteristics and Typical Language of Positions and Needs Based Statement)

Gabatee 1: Gabatee Amaloota Ibsa ijjannoofi Ibsa fedhii agarsiisu

AMALOOTA ISAANII	
IBSA EJJANNOO	IBSA FEDHII
✓ rakkinichaaf furmaata kan ta'udha (are solutions to the problem)	✓ furmaata miti (are not solutions)
✓ marii daangessa	✓ marii jajjabeessa
✓ deebii ariifataa barbaada	✓ furmaata kalaqaa jajjabeessa
✓ marii xumura (end discussion)	✓ marii jalqabsiisa
✓ falmiidhaaf bu'uura ta'a	✓ mariif bu'uura ta'a
✓ adda, murtaa'oo, guutuu ta'edha	✓ banaafi jijiiramaadha
✓ mirkaneessa barbaada	✓ ibsa barbaada
✓ dhaga'uun ni ulfaata	✓ dhaga'uuf salphaadha
✓ odeeffannoo waliif quoduu ni daangessa	✓ odeeffannoo waliif quoduu ni jajjabeessa

Gabatee 2: Gabatee Afaan Idilee Ibsa ijjannoofi Ibsa fedhii agarsiisu

AFAAN IDILEE ISAANII	
IBSA EJJANNOO	IBSA FEDHII
✓ Ni gaafanna ...	✓ Nu barbaachisa ...
✓ Nuti cimsinee dubbanna ...	✓ Nuti ni deggerra ...
✓ Isa waliin ykn isa waliin malee jiraachuu hin dandeenyu ...	✓ Nuti ni filanna ...
✓ Kennuu qabda ...	✓ Mee hubadhaa...
✓ Nuti mirga ...	✓ Mee maaliif akka ta'e isinitti himna ...

Gaaffii: - Muuxannoo marii keessan keessatti adeemsa akkamiiitu isin mudatee beeka?

- Amaloonni marii kanaa maal ture?
- Marii itti aanuuf yaadni keessan maali?

2.9.4. Dantaafi Fedhii Adda Baasuu (Extracting Interests and Needs)

Yeroo fedhii adda baasnutti, wanti godhamuu qabu:

- ✓ Balaaleffanna ykn qajeelchuu tokko malee ijjennoo gareewwanii adda baasuufi qorachuu;

- ✓ Garee wal-falmitootaa dantaa, fedhii, sodaafi yaaddoo isaanii siifi waliif akka ibsatan jajjabeessuu;
- ✓ Wal-falmitoonni dantaafi fedhii isaanii irratti carraa deebii waliif kennuu akka argataniif haala mijeessuu;
- ✓ Fedhii mataa isaaniifi kan garee faallaa isaanii akka adda baasan deeggaruuf garee wal-falmitootaa waliin hojjechuu;
- ✓ Ijjennoo, hawwiifi kaka'umsa gareewwanii tursiisuu;
- ✓ Hubannoo ofii kee mirkaneeffachuu;
- ✓ Fedhii gareen faallaa ibse irratti hubannoo qaban qorachuu;
- ✓ Fedhii minjaala irra kaa'uu;
- ✓ Sirriitti dhaggeeffachuu;
- ✓ Yaada ka'u bifa biraatiin ibsuu;
- ✓ Gaaffilee banaa gaafachuu, keessumaa, “maaliif ... jetta? waa'ee... caalaatti natti himaa...”;
- ✓ Garaa namaaf yaaduu argisiisuu;
- ✓ Deebii gadi-fageenyaan qorachuu itti-fufuu;
- ✓ Qabatamummaa dubbichaa adda baasuu;
- ✓ Ifaan ifatti waliin haasa'uu;
- ✓ Akkaataa dubbii itti-ibsitu irratti gartu-maleessa ta'uu;
- ✓ Dhugaafi miira calaqqisiisuu;
- ✓ Ijjanno akka fedhiitti irra deebi'anii kaa'uu;
- ✓ Guduunfaa!

Ijjennoo dhaga'uu, ijjennoo sanaaf beekamtii kennuu, fi gareen wal-falmitootaa ijjennoo isaanii akka qorataniifi fedhiifi dantaa isaanii iftoominaan akka ibsan jajjabeessuu, akkasumas kan garee biraa.

Yeroo fedhii adda baasnutti, wanti godhamuu hin qabne:

- ✓ Keessumaa gaaffii cufame gaafachuu “mee eeyyee ykn lakki jedhii natti himi ...”
- ✓ Garee tokkoon fedhii garee biraa beekta jennee fudhachuu;

- ✓ Furmaata akeekuu;
- ✓ Gorsa kennuu;
- ✓ Abbaa Murtii ta'uu;
- ✓ Itti-himuu;
- ✓ Filannoo daangessuu;
- ✓ Haala falmii keessa seenuu;
- ✓ Ijennoo qabachuu;
- ✓ Yaada hatattamaan qeequu;
- ✓ Kaka'umsi ijennoo sanaa fedhii bu'uuraa ta'uu isaa fudhachuu;

Haala Itti-fayyadama gaaffilee:

Kaayyoo:

- ✓ Firii dubbii, hiikaafi miira ifa gochuufi dhimmoota ijoo adda baasuuf;
- ✓ Haala rakkisaa tasgabbeessuu;
- ✓ Ilalcha dubbataa irratti fedhii qabaachuu agarsiisuuf;
- ✓ Rakkoo furuuf of-qopheessuuf.

Itti-fayyadamaafi gosa gaaffilee:

I. Gaaffilee Banaa

Adeemsa jalqabuuf, haasawa jajjabeessuuf, fi gad-fageenya addaatiin qulqulleessuun dura haala waliigalaa hubachuuf gargaara. Akkasumas jijiiramaaf filannoofi tarkaanfiif yaada ni mijeessa. Gaaffilee banaa haala itti-aanun gaafachuun ni danda'ama. Isaanis:

- ‘Egaa waan ta’e natti himuu dandeessaa?’
- ‘Haala jiru natti himi’!
- ‘Yoo akkas ta’e... maaltu ta’uu danda’a?’
- ‘Seen-duubee tokko tokko naaf kennuu dandeessaa?’
- ‘Yaada akkamii dhiheessuu dandeessa?’
- ‘Bu’aan isaa maal ta’uu danda’a jettanii yaaddu?’

II. Gaaffilee Cufaa:

Gaaffii cufaan odeeffannoo qulqulleessuuf, akkasumas firii dubpii adda bahe (specific facts) barbaaduuf fayyada. Gaaffilee cufaan yeroo baay'ee deebii gabaabaa kan akka 'eeyyee' ykn 'lakki' qofa argamsiisu.

- ‘Yeroo hojii irra turtetti akkas ta’ee?’
- ‘Jalqaba guyyaa kamitti dhiphinni (harassed) sitti dhaga’ame? Yeroo hundumaa akkasitti si ilaala?’ jedheen.
- ‘Ati moo...?’ ‘Ati akkasii...?’

III. Gaaffilee Yaadaa (hypothetical):

Namni tokko rakkoo battalaa isa mudachaa jiru bira darbee akka argu, haala inni keessa jiru akka tilmaamu dandeessisuudhaaf gaariidha. Achi ga’uufis maaltu jijiiramuu akka qabu adda baasuuf, ykn ilaalcha garee biraa hamma tokko hubachuuf ni fayyada. Gaaffilee akka:

- ‘Bu’aan mudaa hin qabne siif maal ta’aa?’
- ‘Ossoo tasuma rakkoon hin jiru ta’ee maaltu sitti dhagahama?’
- ‘Ossoo akkas ta’ee... maal fakkaata laata?’
- ‘Waa’ee kanaa maal jechuu danda’/itti-dhaga’ amuu danda’ a jettanii yaaddu?’
- ‘Si waliin waan tokko sirreessuu akka barbaadu ossoo beektee garaagarummaa ni uumaa?’

Gaaffilee dantaafi fedhii adda baasuuf gaarii ta’an:

- Waa’ee waan eegdanii/barbaaddanii bal’inaan natti himaa
- Yaaddoo/dhimmamni guddaan keessan maali?
- Dhugumaan maaltu si barbaachisa?
- Dhimmichi sun dhiibbaa akkamii si irratti geessiseera?
- Kaayyoon kee maal ture?
- Innis wanti akkamii akka sitti dhaga’amu godheera?
- Haala amma keessa jirtu keessatti maaltu akka sitti dhagahamu natti himi?
- Amalli sun maaltu akka sitti dhaga’amu akka si taasise natti himi?

- Kanaaf maaltu akka adda ta'u barbaadda?
- Fedhiin kee guutamaa jiraa- amala nama biraa keessatti maal arguu akka dandeessu wanti taasisu maal?
- Araara/jidduu-galuu keessaa maal argachuu barbaadda?
- Adeemsa kana ilaachisee yaaddoon/ sodaan keessan maali?
- Adeemsa kana ilaachisee sodaan/ yaaddoon garee biraa maal jettu?

Waa'ee gaaffileetiin wal-qabatee gorsa gabaabaa:

- Gaaffilee cufaa caalaa banaa gaafachuu
- Gaaffii qaxxaamuraa hin gaafatinaa
- Al-loogummaa
- Jechoota gaarii fayyadamuu
- Jecha loogii hin qabne fayyadamuu
- Gaaffii qajeelchaa (leading question) fayyadamuu dhabuu

Gaaffiin qajeelchaa, ilaalchaafi tilmaama kee waa'ee sababa ykn furmaata rakkoo irratti hundaa'uun karaa itti deebiin argamuu danda'u qajeelcha, akkasumas daangeessa.
 - ✓ ‘Hojjechuun gaarii ta’uu danda’a jettee hin yaaddu...?’
 - ✓ ‘Harkifanna dabalataa hin barbaaddu natti fakkaata mitii?’
 - ✓ ‘Jirenyaa kee akka malee kan booresse hogganaa kee turee?’
- Gaaffii Dachaa (multiple questions)fayyadamuu dhabuu

Kunis yeroo tokkotti gaaffii tokkoo ol-gaafachuufi yeroo gahaa yaadaaf hayyamuu dhiisuu jechuudha. Fknf:-
 - ✓ ‘Bakka biraatti hojii argachuu ni dandeessaa, waa'ee godaanuu maaltu sitti dhaga’ama?’
 - ✓ ‘Dhiphina sirra gahe maaliif hin gabaasne, waa'ee isaa maal gochuuf deemtaree?’
- Gaaffii maaliif? jedhu fayyadamuu dhabuu

Maaliif gaafffin jedhu namoonni akka ittisa (defensive) irratti xiyyeefatan taasisa – akka waan ati sababaan deeggaranii sirrii ta’uu isaanii of-dhiyeessan gaafachaa jirtuutti yaadu.

- ✓ ‘Maaliif deebii hin kennitu?’ → ‘Maaltu deebii kennuun akka sitti ulfaatu godhe?’
- ✓ ‘Maaliif waajjira mataa keetii akka qabaattu ta’e?’ → ‘Waajjira mataa keetii qabaachuu irratti wanti siif barbaachisaa ta’e maali?’

➤ Gaaffilee murteessoo:

- ✓ ‘Waa’ee maaltu sitti ulfaata?’.
- ✓ ‘Waa’ee maaltu si yaaddessa?’.
- ✓ ‘Waa’ee kan siif barbaachisaa ta’e maali?’.
- ✓ ‘..... maal sirraa barbaada?’ ‘..... maal siif fida?’.
- ✓ ‘Maaltu yoo ta’e waa’ee kanaa akka itti hin gammadin dubbatan?’
- ✓ ‘Enyutu kun baay’ee rakkisaa ta’uu arge?’

Gaaffii: Nama lama lama ta’uun, gaaffilee cufaa armaan gadii gara gaaffilee banaa dantaa adda baasu qabanitti irra deebi’aa kaa’aa!

- a) Hogganaan kee si sodaachisaa?
- b) Hogganaa hin jirtu, hogganaa jirtaaree?
- c) Hojii irratti carraa leenjiifi guddina ni qabduu?
- d) Bakka hojii keessanitti loogii ni jiraa??

Deebii ta’uu danda’u:

- a. Waa’ee hariiroo hogganaa kee waliin qabduu ilaalchisee maaltu barbaachisaa akka ta’e natti himi?
- b. Yeroo ammaa kana akkamitti hagganaa jirta?
- c. Osoo carraa leenjiifi guddinaa qabaattee ogummaa akkamii guddisuu barbaadda?
- e) Bakka hojii loogii irraa bilisa ta’e keessatti hojjechuun maal fakkaata?

BOQONNAA SADI

3. WAL-TAASISUU (CONCILIATION/ MEDIATION)

3.1.Hiikoo Wal-taasisuu

Wal-taasisuun gochaa qaamni 3^{ffaa}'n walaba ta'e gareewwan wal-dhabbi qaban jidduu seenuuun garaagarummaa isaan jiddu jiru akka hir'isan ykn furan tajaajila kennamudha. Dhaabbanni Hojii Addunyaa wal-taasisuu akka itti aanutti hiikeera.

“The practice by which the services of a neutral third party are used in a dispute as a means of helping the disputing parties to reduce the extent of their differences and to arrive at an amicable settlement or agreed solution. It is a process of rational and orderly discussion of differences between the parties to a dispute under the guidance of the conciliator.”⁵⁹

Kaayyoon wal-taasisuus wal-dhabbi garee lama jidduu jiruuf falli akka argamu abbuuraa taasisuudhaan bu'aa (xumura) wal-dhabbi sanaa saxaxuudha. Hiikoo olii irraa ka'uun gochaan wal-taasisuu qabiyyeewan armaan gadii (elements) akka haammatu hubachuun ni danda'ama:

- Fedhii gareewwanii bu'uureffachuu (Voluntary)
- Iccitummaan isaa kan eeggame (Confidential)
- Qaama 3^{ffaa} gartummaa hin qabne (Without prejudice)
- Wal-dhabbi hiikuu (Resolve disputes)
- Qabiyyeen marichaa gareen kan murtaa'u
- Xumurri (bu'aan) wal-dhabbichaa gareen kan murtaa'u
- Wal-taasisaan adeemsa too'ata (the mediator controls the process)

Gaaffii Marii

- Hiikoon wal-taasisaaf olitti kenname yaad-rimee wal-taasisaa tumaalee seerota keenya rogummaa qaban keessatti haammatame waliin hammam akka wal-simatu kaasuun gareen irratti mari'adhaa!

⁵⁹ Barreffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, olitti yaadannoo 52^{ffaa}, fuula 22

3.2. Maanuwaalii Wal-taasisuu Ministeera Hojiifi Ogummaatiin Bahe

Ministeerri Hojiifi Ogummaa RDFI bara 2015 Maanuwaalii Wal-taasisuu qopheessee jira. Maanuwaalichis bu'uura LHH keewwata 143-tiin kan qophaa'edha. Barbaachisummaan maanuwaalchaas wal-taasisaan nageenya industirii mirkaneessuu keessatti gahee irraa eeggamu akka bahachuu danda'uufi hojiin gama kanaan qaama sadarkaa olii hanga qaama sadarkaa gadii jirutti hojjetamu wal-fakkeenya akka qabaatuufi sirnaan akka deeggaramu dandeessisuudha. Kutaa 5^{ffaa} Maanuwaalichaa jalatti amalooni wal-taasisaan qabaachuu qabu tarreffamanii jiru. Isaanis:

- 1) Kabaja kennuu (respectful)
- 2) Fedhii Gareewwanii bu'uureffachuu (voluntary)
- 3) Qindoomina (collaborative)
- 4) Gareewan aangessuu (empowering)
- 5) Wal-amantaa cimsuu (confidentiality) kanneen jedhanidha.

Kana malees, maanuwaalichi adeemsi wal-taasisuu haalonni akkamii yeroo quunnaman filatamaa akka ta'e kutaa 6^{ffaa} jalatti tarreesee jira. Isaanis:

- Wal-dhabbi uumame gareewan kallattiin waliin haasa'uun furuuf yoo hin dandeenye;
- Tattaaffiwwan gara garaa walitti bu'iinsa furuuf taasifaman bu'aa argamsiisuu yeroo hin dandeenye;
- Gareewan wal-dhabbi qaban hariiroon isaanii akka fooyya'u fedhii yeroo agarsiisan;
- Gareewan wal-dhabbi keessa jiran humna dhiibbaa uumuufi odeeffannoo walitti dhiyataa yeroo qabaatan;
- Furmaata waloo dhiyessuuf yeroo gahaan yeroo jiraatudha.

Gaaffilee Marii

- Amaloota wal-taasisaan qabaachuu qabuufi qajeeltoowwan hojii wal-taasisuu maanuwaalii kana keessatti tarreffaman hammam hojii irra oolchaa jirtu?
- Qajeeltoowwan kanneen hojii irra oolchuu keessatti waantonni gufuu ta'an maal fa'a akka ta'aniifi furmaata isaa kaasuun irratti mari'adhaa!

Kutaa 9^{ffaa} maanuwaalichaa jalatti adeemsi hojiin wal-taasisuu darbuu qabu tarreffamanii jiru. Isaan keessaa ijoon akka armaan gadiitti ka dhiyataniidha.

1) Adeemsa qophii duraa

Maanuwaalichi hojiin wal-taasisuu akkuma ulfaatina dhimmichaatti wal-taasistoota miseensa 2 hanga 5-tiin akka gaggeeffamu gorsa. Isaan keessaa tokko qaboo yaa'ii kan qabatu ta'a. Wal-taasisaan fedhiin/ gaaffiin wal-taasisuu yeroo dhiyaatuuf qophii adda addaa taasisuun irraa eeggama. Isaanis: firii dubbii dhimmichaa adda baasuufi hubachuu; bakkaafi yeroo dhimmichi itti-ilaalamu adda baasuu; beellama qabachuu; dhagaha dhimmichaa eegaluu (garee gaaffii dhiyeesse irraa); hojiin wal-taasisuu eegalun sa'a 1:00 dursee qabiyyeefi maalummaa dhimmichaa madaaluu; dhimma dhiyaateef filannoo ta'uu kan danda'an karoora A, B ykn C qopheeffachuu; duraa duuba adeemsa wal-taasisuu keessatti hordofamuu qabu kaa'achuu; gaheen wal-taasisaa maal ta'uu akka qabu murteessuufi adeemsa wal-taasisuu keessatti dhimma kamiif yeroo hammamii fayyadamuun akka barbaachisu murteessuudha.

2) Baniinsa (Opening)

Guyyaa baniinsaa wal-taasisaan sa'aatii beellamaa dursee argamuun dhimmichaaf xiyyeffannoo kennuu isaafi amantaa gareewwanii argachuu qaba. Kana malees, wal-taasisaan yeroo baniinsaa sirna uffannaas isaa irraa eegalee qophii taasisuu qaba. Dhimmicha hubatanii argamuu, gareewwaniif of-barsiisuu, wal-taasistoonni biroo yoo jiraatan isaan beeksisuu, gareewwan akka ofii isaaniifi garee bakka bu'an akka beeksisan taasisuu, qajeelfama naamusa marichaa ibsuufi akka mallatteessan gochuun fa'a warra ijoodha.

3) Sadarkaa Wal-hubanna (Understanding phase)

Sadarkaa kanatti wal-taasisaan gareewwan wal-dhaban gochaa hariroo isaaniifi maricha miidhu irraa akka of-qustan gochuu, teeknikaafi deeggarsa biroo taasisuu, gareewwan wal-dhaban dhimmi dursanii irratti waliigalanii dhufan yoo jiraate akka ibsan gaafachuu, dhimmoonni akka fakkeenya gaariitti ka'an yoo jiraate dhiyeessuu (jajjabeessuu) fi yaadota filannoo fooyya'aa dhiyeessuu fa'a irratti hojjeta.

4) Sadarkaa Waliigaluu (Agreement phase)

Sadarkaa kanatti gareewwan lameenuu haala gareen inni tokko yaada qaama isa bira hubate haala itti-jijiiramu irratti yeroo hojjetamuu qabudha. Hojiwwan ijoon yroo kana wal-taasisaan hojjechuu qabau keessaa ijoon:

- Gareewwan yaadota gara garaa dhiyaataniifi filannoowwan jiran keessaa kan fooyya'aa ta'e akka madaalaniifi akka irratti waliigalan ni jajjabeessa;

- Barmaatawwan barbaachisaa hin taaneefi walitti bu’iinsichaaf sababa ta’an cinaatti dhiisaa akka deeman wal-taasisaan deeggaruu qaba.
- Waliigaltee irra akka gahaniifi akka walii mallatteessan ni taasisa.

5) Sadarkaa Adeemsa Wal-taasisuu Madaaluu (Debriefing)

Adeemsa wal-taasisuu booda wal-taasisaan adeemsichi maal akka fakkaatu daqiiqaa 25-30 fudhachuun ni ilaalu. Marichis qabxiilee armaan gadii irratti xiyyeffata:

- Rakkoleen gareelee jidduutti wal-dhabbi uumameef sababa ta’an fulduratti akka itti deebi’ee hin mul’anne;
- Adeemsi wal-taasisuu irraa argame akka babal’atu;
- Haala adeemsa qophii irraa hanga waltaasisuutti ture gamaggamuu kan dabalatudha.

Gahuumsa dhuunfaafi ogummaa wal-taasisaan qabaachuu qabu akkasumas adeemsa wal-taasisuu kanneen ilaachisee yaadrimree wwan hog-barruuwwan adda addaatiin ibsaman kutaawwan itti-aanan keessatti bal’inaan ilaalla.

Gaaffii Marii

- Adeemsaalee hojii wal-taasisuu maanuwaalicha keessatti ibsaman hojiitti hiikuun wal-qabatee qabatama jiruufi hanqinaalee mul’atan adda baasuun irratti mari’adhaa!

3.3.Gahuumsaa Dhuunfaafi Ogummaa Wal-taasisaa

Akka nama adeemsicha gaggeessu tokkootti wal-taasisaan ogummaa ofii qabuufi hanqinaalee isaa adda baafatee beekuu qaba. Haala addunyaa guyyaa guyyaan jijiiramu keessatti akka nama hojjetuutti wal-taasisaan gahuumsi isaa kan dabalaad adeemu ta’uu qaba. Gahuumsa isaa kana fooyeffachaa adeemuufis qaawwa ogummaa qabu adda baafachuufi leenjiifi maloota gara garaa fayyadamuun of-gahoomsuutu irraa eegama. Kana malees, wal-taasisaan adeemsa keessa darbu duubatti deebi’ee ilaaluun maaltu gaarii akka ture, maaltu hanqina akka qabu adda baafachuun muuxannoo isaa darbe irraa barachaa adeemuu qaba.

Dabalataanis ogummaan wal-taasisaadhaaf baay’ee murteessaa ta’e obsaafi cichoomina (patience and endurance)-dha. Kanaaf ogummaawwan kana yeroo yerootti fooyeffachaa adeemuufi guddifachuuf wal-taasisaan tattaffii dhuunfaa taasisuutu isa irraa eeggama. Hiriyoota hojiifi namoota hojii kana irratti muuxannoo ol’aanaa qabaniifi amanamoo ta’an irraa gorsa fudhachuus qaba. Gahuumsi adeemsa wal-taasisuu keessatti murtii sirrii fudhachuu adeemsa yeroo keessa malee guyyaa tokkoon kan argamus miti. Gahuumsa kana gonfachuu keessatti gaheen dogongora ofii irraa barachuufi obsa qabaachuu ol’aanaadha.

Bu'a-qabeessummaan wal-taasisaa baay'ina dhimmoota wal-ta'iinsaan xumuruu danda'eetiin qofa hin safaramu. Kabajaa gareewwan wal-taasisaaf qabaniinis kan madaalamudha. Kabajaan kunis wal-taasisaan gama isaatiin gahee isaa bahachuu, tattaaffii taasisuufi kaka'umsa qabu irraa kan maddudha.

Wal-taasisuun roga (dimensions) sadi qaba. Isaanis namoota (the people/the parties to a dispute), rakkoo (the problem/what they disagree over) fi adeemsa (the process of conciliation)-3P. Rogawwan kanneen sadeen irrattuu gahuumsaafi ogummaa wal-taasisaan qabaachuu qabu akka itti-aanutti ilaalla.

a) Namoota (People)

Wal-taasisaa bu'a-qabeessa ta'uudhaaf dhagaan bu'uuraa dandeettii komunikeeshiniiti. Dandeettiin kun ergaa dabarsuu qofa osoo hin taane ergaa fudhachuus kan dabalatudha. Wal-dhabbiin hojii akka uumamu kan taasisu sababni inni ijoon tokko hojjetaafi hojjechiisaa jidduu komunikeeshiniin jiru bu'a-qabeessa ta'uu dhabuu waan ta'eef wal-taasisaan qaawwa kana duuchuutu irraa eeggama.

Gahuumsi komunikeeshinii walaba ta'anii dhaggeeffachuu (neutral listening), dammaqinaan dhaggeeffachuu (active listening), yaada gareewwanii ifa godhanii ykn bifaa biraan ibsuufi gochaalee biroo hanga rakkoo furuufi guduunfuutti jiran keessatti kan calaqqisudha.

Wal-taasisaan dhaggeeffachuu qofa ooo hin taane dhaggeeffachaa akka jirus argamuu qaba. Kana malees, quunnamtii ijaa (eye contact) fi mallattoolee qaamaatiin (body language) xiyyeffannoonaan dhaggeeffachaa jiraachuu isaa agarsiisuufi gar-tummaa haala agarsiisu irraa bilisa ta'uus qaba. Keessattuu wal-gahii waliinii gareewwan lameenuu irratti argaman irratti wal-taasisaan gareen tokko yeroo haasa'u mataa isaa sochoosuudhaan yaada garichaa irratti akka waliigale ykn akka walii hin galle agarsiisu irraa of-quachuu qaba.

Kana malees, wal-taasisaan gara-laafummaa (empathy) qabaachuufi gar-tummaa irraa bilisa ta'uu qaba. Jecha gareeleen fayyadamanis haala mufaatii hin uumneen fooyyessee (language laundering)⁶⁰ garee biraatiif dabarsuu qaba. Yaadota gareen kennaman keessaa kanneen bu'a-qabeessummaa adeeemsicha miidhan ibsuu irraa of-quachuu qaba. Kana malees, wal-taasisaan dandeettii miira ofii isaafi kan qaama biraa madaaluufi too'achuu (emotional

⁶⁰ Language laundering means taking what has been said and neutralizing it of emotion or bias in order to be able to reflect to the other party what has been said such that the receiving party is facilitated to focus on the content of the message and not the language used to convey it. A conciliator must be able to take emotion out of messages where that emotion only serves to aggravate.

intelligence) qabaachuu qaba. Qabiyee gahumsi miira ofiifi qaama biraa hubachuufi too'achuu kana "Goleman's Emotional Intelligence Model" akka itti aanutti ibsa.

*"Within each construct of Emotional Intelligence there are a set of emotional competencies: 1) Self-awareness – the ability to know one's emotions, strengths, weaknesses, drives, values and goals and recognise their impact on others, while using feelings to guide decisions; 2) Self-regulation – involves controlling or redirecting one's disruptive emotions and impulses and adapting to changing circumstances; 3) Social skills – managing relationships to move people in the desired direction; 4) Empathy – considering other people's feelings especially when making decisions; 5) Motivation – being driven to achieve for the sake of achievement."*⁶¹

Akka ibsa Moodeelli kun teechise irraa hubatamutti gahumsi miira ofiifi kan qaama biraa hubachuufi too'achuu kun qabiyee gurguddoo 5 of-keessaa qaba. Isaanis: miira, ciminaafi laafina ofii hubachuu; miira ofii too'achuun haala jijijiiramu waliin madaqsuu; gahumsa harriroo qaamolee biroo waliin qabnu hoogganuun hordoftoota horachuu; murtii yeroo murteessinu miira qaama biraa yaada keessa galchuufi milkaa'inaaf kaka'uumsa qabaachuu kan jedhanidha.

b) Rakkoo (Problem)

Qabxiin inni ijoon kan biraa wal-taasisaan irra gahuumsa qabaachuu qabu wal-dhabbicha keessa rakkoo jiru adda baafachuun kan wal-qaatudha. Kana gochuuf wal-taasisaan yeroo kennuu osoo hin barbaachisiin odeeffannoo walitti qabachuu, madaaluufi hubachuu qaba. Kanaaf wal-taasisaan gaaffii sirrii gaafachuun irraa duubatti jechuufi sodaachuu hin qabu.

Gaaffii banaa (open questions) gaafachuu: gaaffiin bifaa kanaa namni gaaffii deebisu yaada isaa bal'isee akka ibsu kan dandeessisudha. Gaaffiin bifaa kanaa qaama deebii kenuu kan qajeelchu (leading) ta'uu hin qabu. Fakkeenyaaaf "Rakkoo ijoon akka dhaabbata keessaniitti jiru mee maali?" kan jedhu ta'uu danda'a.

Gaaffii cufaa gaafachuu (closed questions): gaaffiin akka kanaa dhugaa jiru tokko gabaabumatti adda baasuuf kan gaafatamudha. Fakkeenyaaaf "ati wal-gahicha deemtee turree?" kan jedhu ta'uu danda'a. Gaaffiin cufaan keessattuu yeroo firriwwan dubbiin hundumtuu kan hin beekamne ta'e ijoowwan qulqulleeffachuuf kan gargaarudha.

⁶¹ Barreffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, olitti yaadannoo 52^{ffaa}, fuula 23

Gaaffii tilmaamii (hypothetical questioning): gaaffiin akka kanaa namni gaafatamaa jiru tilmaama waan fulduratti raawwatamuu akka ibsu kan itti-gaafatamudha. Fakkeenyaaaf, “Waliigaltee irra hin gahamu yoo ta’e maaltu uumama jettee yaadda?”

c) Adeemsa (Process)

Gareewwan adeemsa wal-taasisuu irratti odeeffannoo guutuufi iftoomina qabu qabaachuu qabu. Odeeffannoo kana akka qabaatan taasisuun immoo gahee wal-taasisaati. Daangaa mariifi hanqinaalee adeemsichaa irratti iftoomina uumuun barbaachisaadha. Akkasumas gaheen wal-taasisaa wal-dhabbi sanaaf fala kennuu osoo hin taane gareewwan wal-dhabbi isaanii akka hiikkataniif karaa saaquufi haala mijessuu ta’uu isaas ifatti beekuu qabu. Gaaffilee gareewwan irraa ka’an tokko tokko deebisuun dura garuu wal-taasisaan of-eggannoon ilaaluu qaba. Fakkeenyaaaf gareen tokko “yaada furmaataa dhiyaate fudhachuu naa wayya jettee yaaddaa? gaaffii jedhu wal-taasisaan osoo gaafatee, wal-taasisaan gaaffii akkasii kallattiin deebisuun sirrii hin ta’u. Dhimma murtii gareewwanii barbaadu irratti, itti-gaafatamummaa murtii isaanii akka fudhachuu danda’aniif wal-taasisaan murtii kennuu isaanumaaf dhiisuu qaba. Kanaaf gaaffiawan akka kanaa yeroo isa quunnamu, wal-taasisaan garee sana deebisee gaaffii gaafachuun dhimmicha ofumaa madaalee akka murteessu gochuu qaba. Fakkeenyaa olitti fudhanne irratti gareen tokko “yaada furmaataa dhiyaate fudhachuu naa wayya jettee yaaddaa? jedhee yoo isa gaafate, wal-taasisaan deebisee garee sanaaf gaaffii “yaadni furmaataa dhiyaate fedhii kee waan hin guutne qabaa?” jedhu gaafaachuu danda’a. Kunis gareen kun murtii murteessuuf itti-gaafatamummaa akka fudhatu taasisa.

Adeemsa wal-taasisuutiin wal-qabatee waantotni ijoon biroo wal-taasisaa irraa eeggaman gartu-maleessummaa, kutannoo agarsiisuufi hojii ofiifi wanta isa irraa eeggamu sirriitti hubachuudha. Si’oominniifi saffisni hojii isaa kana wal-taasisaan ittiin gaggeessuu qabus haalaafi fedhii gareewwanii ilaalcha keessa kan galche ta’uu qaba. Gareewwan wal-dhabbi isaanii furachuuf karaa mataa isaanii akka yaalaa turan hubachuun ni danda’ama. Kanaaf wal-taasisaa irraa kan eeggamu karaa baramaa gareewwan nuffisiisu osoo hin taane karaa haaraa hin yaalamne baasuudhaan gareewwan gara sanatti fiduudha.

Yeroo adeemsi marichaa cicha gareewwan ijjanoo isaanii irratti qabaniin danqamu (road blocks), wal-taasisaan gareewwan qabatamummaa ijjanoo isaanii akka irra deebi’anii ilaalan (reality checking) jala muree hubachiisuu qaba. Fakkeenyaaaf, gaaffii akkasii gareewwan gaafachuun danda’a. “Ijjanno kee kana irratti cichuun bu’aa akkamii hordofsiisa jettee yaadda?” ykn “Ijjeennoon kee kun garee isa biraatiif kan liqimsamuu danda’u sitti

fakkaataa?" fa'a gaaffiiwwan jedhu gaafachuun gareewwan fedhii dhugoomu hin dandeenye (unrealistic expectations) akka hambisan taasisuu qaba. Kana malees, gareewwan ijjannoo ofiitti cichuun bu'aawwan gara garaa kan akka hojii dhaabuu hojjetaa (strike), hojii cufuu hojjechiisaa (lock out), hojii irraa gaggeeffamuu hojjetaa (loss of employment), carraa gabaa dhabuu hojjeciisaa (loss of commercial opportunity) fi.k.k.f hordofsiisuu akka malu yaadachiisuun gaariidha.

Gaaffii Marii

- Gahuumsaafi ogummaan wal-taasisaan qabaachuu qabu roga-saditti qoodamuun olitti dhiyaatanii jiru. Qabatama jiruun akkaataa wal-taasisaan namoota waliin hariiroo uumu (the people), akkaataa rakkoo itti hubatuu (the problem) fi adeemsicha itti gaggeessuun (the process) wal-qabatee hojimaata jiruufi hanqinaalee mul'atan adda baasuun irratti mari'adhaa!

3.4.Qophii Wal-taasisaa (Preparations for Conciliator - Getting Fit for Purpose)

Qophii wal-taasisaa bakka lamatti qoodamee ilaalamuu danda'a. Qophii waliigalaa haala naannootiin wal-qabatan (general or environmental preparations) fi qophii addaa dhimma harkaa qabaniin wal-qabatu (case specific preparations)-dha. Itti-aansuun qophii waliigalaa wal-taasisaan taasisuu qabu keessaa isaan ijoo ilaalla.

Wal-taasisaan hojii isaa haala bu'a-qabeessa ta'een hojjechuuf qabeenya, loojistikiifi odeeffannoo isa barbaachisa. Odeeffannoo wayitaawaa argachuuf kitaabota, joornaalota, websaayitiwwan, maxxansawwan qorannoo, gaazexootaafi oduuwwan quunnamtii hojii, diinagdee, bulchiinsa humna namaa fi.k.k.f.-tiin wal-qabatan yeroo yeroon argachuu danda'uu qaba. Kana malees odeeffannoo, ragaawwaniifi qorannoowwan mindaafi fayidaalee hojjettootaan wal-qabatan, seerota rogummaa qaban, wixineewwan seeraa rogummaa qaban adeemsa irra jiran gara garaa sadarkaa irra jiran waliin, waliigalteewan gamtaa, dambiiwwan bulchiinsaa, murtiiwwan mana murtii fi.k.k.f. argachuu danda'uu qabu. Oduuwwan (news) diinagdeefi siyaasaa akka addunyaafi biyyaalessaatti jiranis wal-taasisaan quba qabaachuu qaba. Kanaaf wal-taasisaan maddawwan odeeffannoo garagaraa kanneen yeroon yeroon hordofuu qaba.

Gama biraatiin wal-taasisaan hojjettoota biroo quunnamtii industrii keessa jiran kanneen akka too'attoota haala hojii waliin qindoominaan hojjechuun bu'a-qabeessummaa isaatiif murteessaadha. Hojjettoota deeggarsaa biroo waliin hariiroo hojii cimaa qabaachuu isaas barbaachisaadha. Gareeleen wal-dhabbi qaban jalqaba gara mana hojichaa yeroo dhufan wal-

taasisaa osoo hin taane hojettota deeggarsaa kana kan quunnaman waan ta'eef, hojjetootni kun gaheen wal-taasisaa hammam barbaachisaa akka ta'e hubachuun isaanii duudhaaleen tajaajila maamilaa gaarii akka kabajamu gumaacha.

Gaaffii Marii

- Wal-taasisaan hojji isaa haala bu'a-qabeessa ta'een hojjechuuf qabeenya, loojistikiifi odeeaffannoo wayitaawaa akka isa barbaachisu olitti ilaaalamee jira. Qophii gama kanaan taasisuun wal-qabatee rakkoleen qabatamaan quunnaman maal fa'i?

Qophiiwwan waliigalaa olitti taasifaman akkuma jirutti ta'ee, wal-taasisaan qophii addaa dhimma harkaa qabuun wal-qabatu (case specific preparations) ni taasisa. Qophiiwwan kunis rogawan wal-taasisuu sadan namoota (people), rakkoo (problem) fi adeemsa (process) dhimmi qabatamaa harka isaanii jiru waliin ilaaluun qophii taasifamudha.

a. Qophii Namoota Ilaallatu

Wal-taasisaan hawaasa quunnamtii industirii keessa jiru (industrial relations community) hunduma wajjin hariiroo gaarii uumuu danda'uu qaba. Qaamoleen kunneenis bakka bu'ota hojjetootaa, bakka bu'ota hojjechiisaa, waldaalee hojjetootaa, hoji-gaggeessitoota humna namaa fi.k.k.f. kan dabalatudha. Hariiroon qaamolee kana waliin taasifamu kunis odeeaffannoofi beekumsa argachuu qabu akka argatu dandeessisuu bira darbee, qaamolee kanneen biratti gaheen isaa akka hubatamu kan taasisudha. Kunis jalqabbii dubbichaa irratti odeeaffannoo akka argatu taasisuudhaan yeroo sirriitti falmicha jidduu akka seenan dandeessisa.

Qaamolee kanneen waliin hariiroo cimsuuf wal-taasisaan qaamolee ijoo waliin konfirensiwwan, seminaarotaafi wal-tajjiwwan biroo irratti dubbisuun ykn maloota quunnamtii biroo mijeessuun haasofsiisuu qaba. Kanaan alas bu'aalee teknolojii ammayyaa gara garaa fayyadamuun hawaasa quunnamtii industitii wal-dhabbicha keessa hin jirre waliin wal-quunnamuu danda'a.

Adeemsa wal-taasisuu hordofu erga hubate booda wal-taasisaan gareewwan wal-dhabbii keessa jiran waliin walquunnama. Kanaafis wal-gahii waliinii mijeessuun ta'a. Wal-tajjicha kan mijeessu wal-taasisaa caala hooggansa ykn hojjetaa bulchiinsaa yoo ta'e filatama. Barbaachisaa ta'ee yeroo argamu wal-gahii waliinii kana dura garuu iccitiidhaan wal-taasisaan ogeessa amanamuu danda'u waliin wal-gahii dura (pre-meeting) wal-arguun haalota wal-dhabbichaan wal-qabatanii jiran irratti haasa'uu danda'a. Kunis ogeessichi fedhii kan

qabu ta'uu, odeeffannicha iccitiin kan qabatu ta'uufi haala kanaan wal-taasisaa waliin wal-quunnamuun isaa gar-tummaa wal-taasisaa irratti dhiibbaa akka hin qabne yoo amane qofaadha. Kana malees, odeeffannoona wal-taasisaan bifa kanaan argatu rakkoo bu'uuraa wal-dhabbichaa adeemsa wal-taasisuu keessatti salphaatti hin argamneefi bifa isaa dhokfatee dhiyaachuu danda'uu ta'uu yeroo amanamudha. Fakkeenyaaaf, ilaalcha qaamolee ijoo kanneen akka mootummaa, abbaa qabeenyaa dhaabbata hojjechiisaa fi.k.k.f.kan ilaallatu ta'uu mala.

b. Qophii Rakkoo Ilaallatu

Wal-taasisaan wal-dhabbii tokko hiikuun dura amala wal-dhabbichaa hubatee qophii malus taasisuu qaba. Waldhabbichi akka uumamu dhiibbaa kan uume sababa keessaa moo alaati? Haalli diinagdeefi siyaasaa biyyattii maal fakkaata? Wal-dhabbicha waliin hoo hariroon qabu jira? Gosti wal-dhabbii uumamee fedhii kan bu'uureffate (interest-based) moo mirga kan bu'uureffate (rights-based)-dha? Haalli qabatamaa dhaabbata hojjechiisaa hoo maal fakkaata? fi.k.k.f. irratti wal-taasisaan odeeffanno walitti qabachuudhaan rakkicha hiikuudhaaf qophaa'uu qaba.

c. Qophii Adeemsa Ilaallatu

Adeemsa wal-taasisuu keessatti qophiiwan taasifaman keessaa tokko gareewan sanadootaafi odeeffanno sirii akka argatan qophii taasifamudha. Kunis marichaaf haala mijataa kan uumu ta'uun isaa akka jirutti ta'ee, wal-taasisaan hammam ogummaa-qabeessa (professional) akka ta'e gareewan akka hubatan dandeessisa. Kana malees, wal-taasisaan yeroo gahaa dhimmichaaf kennuuf of-qopheessuu qaba. Bakka wal-gahiifi waantota biroo wal-gahicha gaggeessuuf mijachuu qaban irrattis qophii taasisuu barbaada. Bakki wal-gahichaas sadarkaa mijaa'inaafi mirga dhuunfaa (privacy) gareewwanii kan eege ta'uu mirkanaa'uu qaba.

Bakki iddo wal-gahitiif filatamu iddo garee lamaaniifuu bilisummaa kenu (neutral venue) ta'uu qaba. Fakkeenyaaaf waajjira wal-taasisaa ta'uu ni danda'a. Waajjirri wal-taasisaa wal-gahicha gaggeessuuf sababa birootiin mijataa yoo hin taane hoteela ykn iddo wal-gahii kireeffamutti qopheessuun ni danda'ama. Kiraan iddo kanaaf kaffalu yoo jiraate qaamni (waajjirri) tajaajila wal-taasisaa dhiyeessu kanfaluu kan hin dandeenye yoo ta'e, gareen lameenuu akka qooddatanii kaffalan taasisuun barbaachisaa ta'a. Kunis gartumaleessummaan adeemsichaa kallattii kanaan gaafii keessa akka in galle ni gargaara.

Iddoon wal-gahii filatamu kun kutaa bal'aa wal-gahiin waliinii itti gaggeeffamuufi yoo xiqqaate kutaa xiqqaal tokko wal-gahiin dhuunfaa yoo barbaachise itti-gaggeeffamu qabaachuu qaba. Gareen wal-gahicha irratti hirmaatu lamaa ol-kan ta'u yoo ta'e immoo qophichi kutaa dabalataa kan barbaaduufi haaluma kanaan itti-yaadamuu qaba.

Qophiin iddo wal-gahii ilaallatu erga raawwate booda gareewwan lamaanuu (hunduu) adeemsichatti affeeramuu qabu. Affeerichi yeroo wal-fakkaataatti iftoominaan dabarfamuu qaba.

Adeemsi kanatti aanee jiru ragaaleen barreeffamaa gara garaa (documentation) adeemsa marichaatiif barbaachisoo ta'aniifi qaama ilaallatuun dhiyaachuu qaban sadarkaa qophiitti adda bahuufi dhiyaachuu qabu. Biyyoota tokko tokko keessatti sanadaaleen kunneen eegaluu wal-taasisuutiin dura wal-taasisaaf akka dhiyaatan taasifamu. Haaluma kanaan wal-taasisaan jalqaba irratti qaamni ilaallatu sanadaalee kanneen fedhii isaatiin akka dhiyeessu taasisa. Sanadni akkaataa seeraa ykn barmaata jiruutiin gareen tokko kennuuf hin dirqamne yoo jiraate wal-taasisaan sanadni akka dhiyaatu gaafachuun dura of-eeggannoo taasisuu qaba. Ragaan sanadaa wal-taasisaaf dhiyaatu kun garee hundumaaf akka kennamuu danda'utti garagalcha gahaadhaan dhiyaachuu qaba. Sanadni dhiyaatu odeeffannoo irraa argachuuf qofa kan oolu waan ta'eef, sababa barbaachiseef gareewwan burjaajii akka hin qabaanneef wal-taasisaan ibsuufi qaba.

Hojiin inni biraa wal-taasisaan sadarkaa qophiitti irratti hojjechuu qabu gal mee (Case file) gurmeessuudha. Kanas wal-gahii waliiniitiif gareewwan argachuun dura raawwachuu qaba. Galmeen kun haala adeemsi marii wal-taasisuu sun itti eegale, sanadaalee sababa sanaan dhiyaatanii fi.k.k.f. kan of-keessatti qabate ni ta'a. Wal-taasisaanis galmeefi sanadoota kana sirnaan iccitiin qabachuun yeroo hundumaa adeemsa wal-taasisuutti seenuun dura kana ilaaluu (review gochuu) qaba.

Gaaffii Marii

- Qophiin wal-taasisaa roga-sadan olitti ibsaman (namoota, rakkoo, adeemsa) hunda irratti hagam taasifama? Hojimaataafi hanqinaalee gama kanaan mul'atan adda baasuun irratti mari'adhaa!

3.5.Wal-dhabbi Jidduu Seenuu Wal-taasisaa (The Conciliator's Entry into a Dispute)

Hojjin wal-taasisaa sadarkaalee gara garaa kan qabu yoo ta'u, sadarkaan inni murteessaan garee wal-dhabbi qabu wal-qunnamiiisuufi jidduu isaaniitti haasaan (dialogue) rakkoo isaanii hiiku akka uumamu taasisuudha.

“The conciliator should have a clear focus on relationship building in order to maximise their ability to influence disputing parties towards finding agreement. The conciliator therefore must always seek to develop their self-awareness and emotional intelligence such that they are capable of achieving a respectful relationship with representatives on both sides, regardless of their occupation or position in the organisation.”⁶²

Wal-taasisaan falmii gareelee jidduu jiru adda baasuuf sochii adda addaa kan taasisuu qabu yoo ta'u, falmii kana erga adda baasee boodas falmiin kun akka furamuuf filannoowwan gara garaa jiran abuuruun deeggaruun irraa eegama. Yeroo hedduu wal-taasisaan gareewwan kan quunnamu yeroo falmiin hojii uumamudha. Kan ta'uu qabu garuu wal-taasisaan hawaasa hariiroo hojii qabu waliin dursee quunnamtii gaarii uumuu barbaachisa. Kunis amantaa hawaasa hojii dursee akka horatuufi isaanis kaka'uumsaafi kaayyoo wal-taasisaa akka hubatan carraa kan uumu dha. Gochaan wal-taasisaan tokko falmii hiikuuf raawwatu bu'a-qabeessummaan isaa kan hundaa'u sadarkaa walamantaa gareelee kanneen waliin dursee qabu irratti dha. Kanaaf hojii wal-taasisuu keessatti qabxiileen ijoo (murteessoo) ta'an sadidha. Isaanis: a) Falmii (Rakkoo) Adda baasuu (the problem: detecting a dispute); b) Adeemsa ykn yeroo falmii jidduu seenamuu qabu (the process: the timing) fi c) akkaataa gareeleen tajaajila wal-taasisaa, adeemsa isaafi eenyummaa wal-taasisaa itti hubatan ykn madaalan (the people: the basis for conciliators' relationships with the parties)-dha.

a) Falmii (Rakkoo) Adda baasuu (Detecting a Dispute)

Falmii hojii keessatti hojii wal-taasisuu hojjechuun dhimma hojiifi quunnamtii indastiriitiif akkasumas gareelee aachi keessa jiraniif of-kennuufi murannoo (dedication) qabaachuu gaafata. Kunis wal-taasisaan qaamolee gara garaa dhimma indastirii keessatti taatota ta'an waliin hariiroo gaarii akka qabaatuufi falmiin ykn rakkoon falmiitti guddachuu danda'u yoo jiraates dafee akka hubatu (at an early stage) isa dandeessisa. Wal-taasisan murannoo qabu

⁶² Barreffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, olitti yaadannoo 52^{ffaa}, fuula 45

(dedicated) hariiroo bakka hojii ilaalchisee yeroo hundumaa odeeffannoo wayitaawaa (current live knowledge) qaba.

Wal-taasisaan tokko falmii bakka hojii jiru kan hubachuu danda'u kara adda addaatiini. Innis qaama ilaallatuun kara idilee ta'een beeksifamee ykn gara isaatti qajeelfamee ykn immoo karaa al-idilee ta'een qaamolee quunnamtii industirii keessatti gahee qaban irraa odeeffannoo argatuun ta'uu mala. Wal-taasisaan odeeffannoo bifaa kanaan argate bu'uura godhachuun waanta isarraa eeggamu taasisuu eegaluu qaba. Falmiin jiraachuun kan adda bahe yoo ta'e falmichaaf fala arguuf bifaa kamiin itti adeemuu akka qabu murteessuu qaba.

b) Adeemsa ykn yeroo falmii jidduu seenamuu qabu (the process: the timing)

Wal-taasisaan tokko falmii bakka hojii jiru kan hubachuu danda'e qaama ilaallatuun kara idilee ta'een beeksifamee ykn gara isaatti qajeelfamee yoo ta'e, yeroo hojiin wal-taasisuu itti eegaluu qabu ilaalchisee serri tumu yoo jiraate isa sana hordofuutu irraa eegama. Wal-taasisaan karaa al-idilee ta'een qaamolee quunnamtii industirii keessatti gahee qaban irraa odeeffannoo argatuun falmii (kan falmii ta'uu malu) jiru kan hubate yoo ta'e marii wal-taasisuu mijeessuu eegaluuun dura:

- Seerri biyyattii sana hayyamuufi dhiisuu adda baafachuu qaba;
- Garee bitaa mirgaa kara al-idilee quunnamuuun (informal contacts) barbaachisaa ta'uu ykn dhiisuu murteessuu qaba;
- Wal-tajjii marii idileef karra kan saaqu mariin al-idilee (informal dialogue) gareewwan waliin barbaachisaa ta'uu ykn dhiisuu adda ni baasa;
- Falmichaan wal-qabatee yoom tarkaanfii (gochaa) keessa galuu akka qabu murteessuu qaba.

Biyyootni hedduun wal-taasisaan adeemsa marii (wal-taasisuu) kaka'uumsa mataa isaatiin akka eegalchiisu sirna hayyamu qabu. Biyyoota kanneen keessatti wal-taasisaan gareelee dirqisiisuun ykn affeerraa taasisuun (issuing of an invitation) adeemsa wal-taasisuu keessa akka galan taasisa. Kunis adeemsichi yeroo itti-gaggeeffamu (the timing of events) wal-taasisaan akka murteessu kan aangessu yoo ta'u, murtii kana yeroo fudhatu garuu yeroo mijataa ta'eefi haala rakkichaaf fala kennuuf dandeessisuun ta'uu qaba. Barreeffamni tokko qabxii kanaan wal-qabatee ofeeggannoo taasifamuu qabu haala itti aansuun ibseera.

“Timing of action by the conciliator is a tool which must be used wisely. In order for conciliators to be equipped to make sound judgments on timing, they must position themselves in such a way as to have trusting relationships with key practitioners.”⁶³

Hojiin wal-taasisaan wal-dhabpii tokko hiikuuf jalqaba irraa eegalee hojjetu iftoomina qabaachuu kan qabuufi gareelee hunda biratti amananummaa horachuuf haala isa dandeessisuun raawwatamuu qaba. Yaa ta’u malee, jalqaba irratti gareelee iccitiin quunnamuun (confidential contact) ni danda’a. Kunis amala falmichaafi gareewwanii adda baasuuf, tarsiimoo hojii wal-taasisuu milkeessuuf isa gargaaru adda baasuuf, odeeaffannoo gahaa argachuufi akkaataa (approach) falmicha hiikuuf itti hirmaachuu qabu adda baafachuuf kan kaayyeffate ta’uu qaba.

Gaaffiilee Marii:

- Seerri hojjetaafi hojjechiisaa keenya ykn sirni biyya keenyaa wal-taasisaan tokko falmii karaa idilee ta’een gara isaa hin dhufne gidduu seenuu fala dhahuuf kan isaaf hayyamudhaa?
- Yeroo wal-taasisaan falmii gareelee jidduu jiru jidduu seenuu qabu kan murteessu hoo eenyu?
 - c) **Akkaataa Gareeleen Tajaajila Wal-taasisaa, Adeemsaa Isaafi Eenyummaa Wal-taasisaa Itti-hubatan ykn Madaalan (The People: The Basis For Conciliators’ Relationships With The Parties)**

Qabxiilee wal-taasisaaf ijoo ta’an sadan keessaa inni tokko akkaataa gareeleen tajaajila wal-taasisaa, adeemsaa isaafi eenyummaa wal-taasisaa itti-hubatan ykn madaalanidha. Wal-taasisaan akkaataa itti qaamoleen murteessoo ta’an gara garaa tajaajila wal-taasisuu itti hubatan (perception qaban) beekuu qaba. Qaamoleen murteessoon kunneenis: itti-gaafatamtoota waldaa hojjetaa, gaggeessitoota humna namaa, hojjettoota waldaalee hojjechiistootaa (staff of employers’ organisations) fi gorsitoota qunnamtii industirii irratti hojjetan (professional advisers) fa’i. Qaamoleen kunneen hojii wal-taasisuu irratti amantaan (fedhiin) isaan qaban bu’a-qabeessummaa hojichaatiif baay’ee murteessaadha. Kanaaf tajaajila wal-taasisaa irratti hubannoo sirrii ykn fedhii dhabuun qaamolee kanaa hojii wal-taasisatiif danqaa ta’uu mala. Kanaaf qaamolee kanneen waliin quunnamtii qabaachuu, amantaa irraa horachuufi hubannoo uumuun baay’ee barbaachisaadha. Kanaaf al-loogummaa,

⁶³ Barreffama Leenjii ITCILO’n qophaa’e, olitti yaadannoo 52^{ffaa}, fuula 43

amanamummaafi iccitiin qabamuu hojii wal-taasisaa siritti hubachiisuun gahee murteessaa qaba.

Akkasumas gareeleen lameenuu ijjannoo fedhellee yoo qabaatan ykn namoonni gareelee kanneen bakka bu'anii dhiyaatan akka dhuunfaatti rakkoo ykn hanqina kamillee yoo qabaatan, wal-taasisaan ijjannoo isaanii namummaa dhuunfaa isaanii kabajuudhaan gareeleen kunneen amantaa akka irraa horatan taasisuu qaba. Barreeffamni leenjii ITCILO'n qophaa'e tokko yaada kana bifa itti aanuun ibseera.

“It is the quality of the conciliator’s relationship with the parties and the conciliators’ understanding of their context and strategy that facilitates the conciliator’s truly understanding of the dynamic of a dispute as well as maintaining a respect for the individuals involved.”⁶⁴

Akka yaada olitti ibsame irraa hubatamutti bu'a-qabeessummaan hojii waltaasisuu hariiroo waltaasisaan gareewwan waliin uumu, kabajaa hirmaattota adeemsichaatiif qabuu fi hanga inni qabatama waldhabbichaa hubate irratti kan hundaa'u ta'a.

Gaaffii Marii

- Qaamoleen hariiroo hojii keessatti gahee murteessaa qabaniifi gareeleen wal-dhabbiif qaban tajaajila wal-taasisaa, adeemsa hojii wal-tasisuufi eenyummaa wal-taasisaa akkamitti hubatu ykn madaalu? Ilaalchi qaamoleen kunneen qaban kun bu'a-qabeessummaa tajaajilichaa irratti bu'aa akkamii qabaata? Hanqina gama kanaan jiru furuuf maaltu hojjetamuu qaba jettu?

3.6.Adeemsa Wal-taasisuu (The Conciliation/Mediation Process)

3.6.1.Gosoota Wal-gahiifi Qophii (Types of Meetings and Preparation (The Physical Dynamics))

Wal-taasisaan gosoota wal-gahii garagaraa jiran hubachuufi akkaataa barbaachisummaa isaaniitiinis hojii irra oolchuu danda'uu qaba. Adeemsa wal-taasisuu keessatti wal-gahiin gosa gara garaa kan jiran yoo ta'u, inni tokko wal-tajjii waliinii (Joint Meetings) fi wal-taasisaadhaan gaggeeffamudha. Inni kan biraa wal-gahii wal-taasisaan gareelee dhuunfaa dhuunfaadhaan itti-mariisisudha (Separate Meetings (Caucus)).

a. Walgahii waliinii (The Joint Meetings)

⁶⁴ Barreeffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, olitti yaadannoo 52^{ffa}, fuula 45

Wal-tajjiin marii waliinii gareen hundi irratti hirmaatan kun yeroo hedduu adeemsi wal-taasisuu yeroo jalqabu kan ittiin eegaludha. Akkuma haala isaatti garuu adeemsi wal-taasisuu marii waliiniitiin eegaluu dhiisuu mala. Mariin waliinii jalqaba irratti gaggeeffamu gareewwan fedhii ykn ijannoq qaban akka dhiyeeffatan kan dandeessisudha. Ijannoowwan ykn fedhiiwwan ol-ka'aa ta'an (exaggerated positions) ka'uufi garee faallaanis mormamuu danda'a. Wal-tajjiin akka kanaa gareeleen mariif dhiyaatan miiraafi yaada isaanii sirrii bilisa ta'anii akka ibsatani ('venting') carraa kan uumu waan ta'eef wal-taasisaan iddoor itti-qoramu ta'uu mala. Kanaaf adeemsa kana siritti hoogganuu qaba. Miirri aariifi dubbiin hariiroo gareelee miidhu kan uumamu yoo ta'e, osoo rakkoon hin uumamin dura tas-gabbeessuuf ifaajuu qaba. Wal-taasisaan jalqabuma irraa seera adeemsichi ittiin qajeelfamu qopheessuu qaba. Keessattuu jechoota arrabsoofi nama dhuunfaa irratti xiyyeeffatan fayyadamuu irraa of-qu sachuu akka barbaachisu ibsamuu qaba.

Wal-tajjiin marii waliinii kun gareen falmitootaa dhimma isaan jidduutti hiikkachuu dhabe bal'inaan ibsuuf carraa waan kennuuf ijoowwan dubbii marichaa (ajandaa) adda baasuuf dandeessisa. Wal-taasisaan yaadota, ilaalcha ykn ijannoowwan garee tokkoo qabatee argamuu irraa of-qu sachuu gareen tokko ilaalcha, yaadaafi hubanna garee isa kan bira garichuma irraa dhaggeeffatee akka hubatu mijeessuutu irraa eggama. Gareeleen wal-dhaggeeffachuu yeroo hin dandeenye immoo wal-gahii gareeleen dhuunfaa dhuunfaadhaan mari'atan (Caucus) qopheessuu qaba.

Yeroo hedduu falmii firii dubbii ilaallatan (matters of fact) adeemsa wal-taasisuu irratti xumuruun rakkisaa ta'a. Kanaaf falmiiwwan firii dubbii yeroo ka'an wal-taasisaan haasaa bitaafi mirga irraa ka'u dhaabuudhaan wal-tajji of-harkatti deebisuun falmichi ragaadhaan akka adda bahu taasisuu qaba. Wal-taasisaan wal-gahii waliinii kana yeroo gaggeessu garee lamaaniif yeroo dubbii wal-caalu kennuudhaan ykn haala biraakamiiniyyuu gochaa loogii agarsiisu irraa of-qu sachuu qaba.

b. Wal-gahii dhuunfaa (Caucus)

Wal-gahiin dhuunfaa marii gareeleen falmii keessa jiran dhuunfaa dhuunfaan wal-taasisaa waliin taasisanidha. Wal-gahiin bifaa kanaa gareeleen wal-taasisaa irratti amantaa akka horatan ni gargaara. Kunis ijannoofi fedhii isaanii sirrii wal-taasisaaf akka ibsan carraa uuma. Wal-taasisaanis wal-gahii dhuunfaa kana irratti ijannoofi fedhii gareewwanii isa dhokataa adda baafachuuf ifaajuun irraa eggama. Gareewwan kana waliin mariin dhuunfaa dhuunfaadhaan taasifamu iccitummaan kan qabamuufi garee isa biraatiif kan hin ibsamne

ta’uu itti-himamuu qaba. Gareeleen iccitummaa marichaa erga hubatanii booda, wal-taasisaan gareen inni tokko ijjanooofi fedhii garee isa kan biraa akka hubatan gochuu ni yaala. Garee isa biraa hubachuu irratti gareen tokko hanqina kan qabu yoo ta’e, wal-taasisaan ijjanoo garee biraa hin hubatamne sana ifa gochuuf yaaluu qaba. Barbaachisaa ta’uu yeroo itti amanus wal-gahii waliinii qopheessuu danda’a. Wal-gahiiwan dhuunfaa kunneen wal-taasisaan hojii komunikeeshinii isaas bakka itti-hoijiitti hiikuu jalqabudha. Wal-gahii dhuunfaa dhuunfaa kana irratti wal-gahicha kan mariisisu (chair) wal-taasisaa miti. Ta’us adeemsicha akka waliigalaatti kan gaggeessu isa waan ta’eef wal-gahichi gara wal-gahii waliinii ykn bifa biraa akka hordofu kan murteessuu qabu wal-taasisaadha. Kana malees adeemsi wal-gahichaa iftoomina akka qabaatu bifa naamusaawaan akka gaggeeffamu taasisuu qaba.

c. Wal-gahii Garee Xiqqaa (The Smaller Group/Split Group Meeting)

Wal-gahiin garee xiqqaa kan barbaachisu dhimmoota amalaan ogummaa addaa barbaadan (technical) ilaachisee waliigaltee uumuuf akka gargaaru yaadameeti. Miseensotni wal-gahii garee xiqqaa kana irratti hirmaatanis gam-lamaan irraayyuu namoota ogummaa dhimmichi ilaallatu qaban (subject-matter experts) irraa kan walitti dhufan ta’a. Xiinxalli gareewwan ogeessaa gam-lamaan irraa walitti bahaniin dhiyaatu falmii dhama qabeessa hin taane gareelee jidduu jiru hambisuun waliigalteef haala kan mijeessudha. Wal-gahiin bifa kana wal-dhabbiwwan wal-xaxaafi rog-daneessa ta’an (multidimensional) fi ijoowwan falmii hedduu of-keessa qabaniif kan gorfamudha.

Adeemsa wal-taasisuu keessatti gosoota wal-gahii kanneen keessaa tokko filachuuf, wal-taasisaan hirmaattotaa (the people) fi rakkoo (the problem) hubachuu qaba. Yaada kana barreeffamni leenjii ITCILO’n qophaa’e akka itti aanutti ibseera.

“In choosing a meeting type within the process, it is a key that the conciliator understands the people and the problem and chooses the meeting type to suit the dynamic within the dispute. Some meetings are used to gain an understanding of the people and the problem, while others are chosen on the basis of understanding these two dimensions and in an effort to use the process to move towards a resolution. Effective conciliation often involves the use of all meeting types at different stages as the conciliation process evolves and the dialogue develops.”⁶⁵

⁶⁵ Barreeffama Leenjii ITCILO’n qophaa’e, olitti yaadannoo 52^{ffaa}, fuula 51

Akka ibsa kana irraa hubatamutti gosti wal-gahii wal-taasisaan filatu qabatama gosa falmii sanaa ilaalcha keessa kan galche ta'uu qaba. Wal-taasisuun bu'a-qabeessi gosoota wal-gahii garagaraa kanneen hundumaa wal-faana sadarkaa adda addaatti fayyadamuu danda'a.

Gaaffii Marii

- Gosoota wal-gahii waltaasisaan gareewwan wal-dhabbi waliin taasisu olitti ilaalamani keessaa kan yeroo hedduu hojii irra ooluufi hin oolle isa kami? Sababa isaafi bu'aa gosoota wal-gahii kanneen irraa qabatamaatti argattan ibsaa!

3.6.2. Wal-gahii Gaggeessuu (Conducting of Meetings)

Kutaa kana keessatti immoo wal-gahiiwan gosa garagaraa olitti caqafaman haala wal-taasisaan itti-gargaaramuu qabu agarsiisuu irratti xiyyeffanna. Haalli wal-taasisaan dhuunfaan falmicha hiikuuf itti-adeemuu (the personal style) fi qunnamtiin inni gareewwan waliin taasisu bu'aa marichaa murteessuu keessatti gahee mataa isaa taphata. Keessattuu guyyaa marichi jalqabu gareewwan ilaalcha gaarii akkaataa isaaf qabaachuu danda'aniin (creating a good 'first impression') dhiyaachuu qaba. Kana gochuuf hojichaaf xiyyeffannoo kennuu isaa, gaaffii gareewwaniif ilaalcha gaarii qabaachuu isaa, falmii bitaafi mirgaa irratti hubannoo qabaachuu isaa kan irraa hubatamu ta'uu qaba. As keessatti wal-taasisaan maqaa miseensota garee ijoo ta'anii yaadachuu danda'uun gareewwaniif kabajaa qabaachuun isaa mallattoo tokkodha. Iddoo marii ilaalchisee qophiin gahaan taasifamuun isaas wal-taasisaan adeemsichaaf hammam murannoo akka qabu agarsiiftuudha.

Kana malees, sa'aatiin marichi itti-adeemsifamu sababa gaaffii marii keessoo garee tokkootiin ykn sababa biroo kamiiniyyuu sagantaan haalli itti-barfatu yoo uumame wal-taasisan kanuma dursee garee odeeffannicha hin qabneef beeksisuu qaba. Wal-gahicha mijeessuufi loojistikii ilaalchisee garee wal-dhabdootaa waliin mari'achuu qaba. Kunis gareewwan kun qaama adeemsichaa ta'uun isaanii akka itti-dhagahamu waan taasisuuf wal-hubannaan akka uumamu gumaacha taasisa. Wal-taasisaan gareen lameenuu mirga wal-qixa dhagahamuu argachuu mirkaneessuu qaba.

a. Gahee Wal-taasisaa Wal-gahii Waliinii (Joint Meeting) Irratti

Wal-gahiin waliinii yeroo eegalamu wal-taasisaan baniinsa taasisuu qaba. Baniinsi kunis seensa gabaabaafi haasaa baga nagaan dhuftanii qabaachuu qaba. Akkasumas, qabiyyee adeemsa marichaa (outline), iccitummaa haala eeggateefi loogii irraa bilisa haala ta'een kan gaggeeffamu ta'uu, kaayyoo hojii wal-taasisuu haala gabaabaa ta'een baniinsa sagantichaa irratti wal-taasisaan ibsuu qaba. Dabalataanis haala gareewwaniifi dubbichaa irratti

hundaa'uun qajeeltoo ykn naamusa wal-gahichi ittiin gaggeeffamu bu'uraa (basic rule setting) adda baasun gareeleef ni beeksisa. Qajeeltoowwan naamusaa bahanis garee tokko qeequuf kan bahan kan fakkaatan akka hin taane of-eeggannoon fudhatamuu qaba.

Sadarkaa jalqaba marii kanatti dhimmi inni ijoon gareeleen wal-taasisaa irraa arguu barbaadanis fayyalessa ta'anii dhiyaachuu (appearing positive), hojii wal-taasisuu sana milkeessuuf xiyyeeffannoo kennuufi kutannoo agarsiisuudha. Wal-taasisaanis kana raawwachhuudhaan marichaaf miira sirrii (mood) uumuufi maricha irraa bu'aan akka argamu abdiin kan eegan (optimistic) akka ta'an dandeessisuu qaba.

Wal-gahii waliinii irratti gochaaleen wal-taasisaan raawwachuu qabuufi hin qabne gabaabbinaan gabatee itti-aanu irraa kan hubatamudha.

Gabatee 3: Gabatee Gochaalee Wal-taasisaan Raawwachuu qabuufi Raawwachuu hin qabne agarsiisu

Gochaalee wal-taasisaan raawwachuu qabu (DO's)	Gochaalee wal-taasisaan raawwachuu hin qabne (DO NOT's)
Dubbachuu ykn deebii deebisuu carraa wal-qixa kennuu	Yeroo dheeraa haasa'uu
Marichi sararaa ala akka hin baane gochuu	Jidduu lixuu (yoo dirqama barbaachisaa ta'ee argameen alatti)
Miira (mood) ofii to'achuu	Yaada dhuunfaa ofii kennuu
Dubbii qaamaa (body language) ofii to'achuu	

Gareen jalqaba akka yaada isaa dhiyeessu carraan kennamuufii qabu garee jalqaba falmichaaf ka'uumsa ta'e ykn garee dhimmicha tajaajila wal-taasisaa argachuuf fedhii ibsate ta'a. Sababa carraa jalqabaa garee kanaaf kenneef ibsuufi duraa duubni ittiin carraan haasa'uuf kennamuuf kun dhiibbaan inni isaan irratti qabaatu akka hin jirre wal-taasisaan gareewwaniif ibsuu qaba. Wayita gareeleen carraa yaada isaanii ibsachuu argatanittis wal-taasisaan sirnaan dhaggeeffachuu qaba. Yeroo dhaggeeffatus dubbii ykn mallattoo (body language) al-loogummaa isaa gaaffii keessa galchu agarsiisuu hin qabu. Marichi hagamillee ho'aa yoo ta'e, gareen lameenuu fedhiifi ijjanoo isaanii ibsuufi yaadota gareen biroo kaase irrattis yaada isaanii kennuuf carraa argachuun isaanii mirkanaa'uu qaba.

Sanadaaleen (documents) garee tokkoon wal-taasisaaf dhiyaatan yoo jiraatan gareen kaan garagalcha isaa akka argatu taasifamuu qaba. Gareen sanadicha dhiyeessu koppii gahaa garee biraatiif kennamu waliin dhiyeessuu qaba; yoo kana hin goone garuu wal-taasisaan irraa fuudhuu hin qabu. Sababni isaa gareen sanada kana hin arganne adeemsicha ija shakkiitiin

akka ilaalu gochuu waan danda'uufidha. Gareewwan ilaalcha isaanii yeroo ibsatani sagaleen (tone) ittiin dubbataniifi qabiyyeen haasaa isaanii kaayyoo marichaa kan miidhuu danda'u ta'ee yeroo argamu wal-taasisaan callisee ilaalu hin qabu. Haalliakkanaa uumamuun garee inni biraa adeemsa marichaa akka dhiisee bahu gochuu danda'a tilmaama jedhu kan fudhachiisu ta'ee yeroo argamu wal-taasisaan akkuma barbaachisummaa isaatti akka tas-gabbiin uumamu ergaa dabarsuu ykn beellama biraa kennuun yeroo biraaf maricha dabarsuu qaba.

Wal-taasisaan falmiin hundumtuu amala tokko akka hin qabne hubachuufi dhimmoota gara garaa akkuma amala isaaniitti keessummeessuuf qophii ta'uu qaba. Sadarkaan ulfaatina wal-dhabbi gareelee, dhiibbaa aadaa, fkkf ilaalcha keessa galchuun barbaachisaadha. Adeemsa marichaa sagaleen ykn suur-sagaleen waraabuun (recording) hayyamamu hin qabu. Sababni isaa hirmaattotni marichaa wanti haasa'an akka waraabamu hayyamuun iccitummaa adeemsichaa irratti dhiibbaan inni qabu akkuma jirutti ta'ee, haasaan isaanii adeemsichaan alatti namoota bira waan gahuuf bilisa ta'anii miira isaanii sirrii ibsuuf of-qu sachuu danda'u. Kanaaf wal-taasisaan itti-fayyadama meeshaalee teknolojii ilaalchisee jalqabarraa qajeeltoo gareen ittiin bitaman (ground rule) bahu keessatti haammachiisuu qaba.

Gaaffii Marii

- Wal-taasisaan qabatamaan gochaalee wal-gahii waliinii irratti raawwachuu hin qabne jedhamuun olitti ibsaman raawwachuu irraa hammam of-qu sata? Gochaalee raawwachuu qabu jedhaman hoo hammam raawwatu?

b. Gahee Wal-taasisaa Wal-gahii Dhuunfaa Dhuunfaa (Caucus Meeting) Irratti

Wal-gahii waliinii gareewwanii irratti haala ture bu'uureffachuun wal-taasisaan garee lamaan waliin wal-gahii dhuunfaa mijeessuu danda'a. Akkuma olitti ilaalam wal-gahiin bifa kanaa kaayyoo barbaachisuuf inni ijoon hariroon gareewwaniifi wal-taasisaa jidduutti uumamu wal-amantaa irratti akka hundaa'u dandeessisuudha. Kana malees, wal-taasisaan wal-gahii bifa kanaa dhimmoota garee tokkoon wal-qabatan kan gad-fageenyaan hubachuun barbaadu adda baafachuuf itti-gargaarama. Akkasumas miirriifi wal-jibbiinsi gareewwanii ol-ka'aa yeroo ta'u wal-taasisaan wal-gahii bifa kanaa filachuun danda'a. Wal-gahiin bifa kanaa yeroo filatame wal-taasisaan garee kam dursee akka mariisisu sababa waliin hubachiisuu qaba. Sababni inni dhiyeessu kun kan mormame yoo ta'e, wal-taasisaan murtii isaa irra deebi'ee sirreessuufi haala falmicha hin babal'isneen ilaalu qaba. Wal-gahii dhuunfaa dhuunfaan taasifamu keessatti wal-taasisaan sababoota gareewwan jidduu wal-amantaan akka hin

uumamne taasisaniifi kanneen marichi fulduratti akka hin tarkaanfanne gufuu ta'an hubachuufi fala dhahuuf hojjechuu qaba. Wal-gahii bifaa kanaa irratti wal-taasisaan walitti qabaa waan hin taaneef ofiisaa gahee furmaata kennaa (problem-solver) taphachuu qaba. Iddoon inni taa'us (seating position) akka wal-gahii waliinii keessatti iddo garee lamaan irraa adda bahe (at the head of a table separated from both parties) osoo hin taane wal-gahii dhuunfaa dhuunfaa kana irratti wal-taasisaan hirmaattotuma marichaa waliin ta'a. Wal-gahii kana irratti wal-taasisaan ogummaa gaaffii gaafachuufi dhaggeeffachuu cimaa qabaachuutu irraa eeggama.

Wal-gahii dhuunfaa dhuunfaa kana irratti wal-taasisaan ijjanoo gareeleen wal-tajji waliinii irratti calaqqisiisan irra deebiin kaasuun fedhii sirrii gareeleen qaban adda baasuuf yaaluu qaba. Wal-tajjiwwan dhuunfaa kana booda wal-taasisaan nama kamiyyuu caala adeemsicha irratti nama hubannoo qabu ta'uufi ijjanooowwan, fedhiifi ilaalcha gareewwanii irratti hubannaad gad-fagoo qabaachuutu irraa eeggama. Kunis yaadota furmaataa akka filannootti dhiyaachuu danda'an qorachuuf gargaara.

Qabxii ijoon wal-gahii dhuunfaa dhuunfaa ilaalchisee murteessaa ta'e kan biroo gareeleen mariin taasifamu icciin kan qabaman ta'uufi dantaa garee kamiyyuu miidhuuf kan hin kaayyeffanne ta'uu akka hubatan dandeessisuudha. Gareen tokko yaada garee isa biraa akka qeequ wal-taasisaa affeeruu ykn hirmaachisuuf yaalii gochuu mala; ta'us wal-taasisaan qeqa gareen tokko isa kan biraa irratti dhiyeessutti makachuu irraa of-quachuu qaba. Barreeffamni leenjii ITCILO'n qophaa'e qabxii kana ilaalchisee yaada itti-aanuun ibsame kaa'eera.

*"It can be a quite powerful assertion of impartiality for the conciliator to state directly that they will never, in any forum, comment negatively on the other party and equally will not comment negatively on the party they are meeting at that moment. Additionally, it can be useful for the conciliator to equip themselves with phrases or tactics to avoid comment and maintain impartiality such as by moving to an issue and asking for clarification."*⁶⁶

Akka barreeffama kana irraa hubatamutti gareen tokko wal-taasisaan garee isa biraa irratti yaada akka kenuu yeroo haala mijessu, wal-taasisaan mala gara garaa fayyadamee yaada akka kanaa kennuu bira darbuu danda'uu qaba. Kana malees, gareeleen (amala) namoota dhuunfaa akka bu'uura rakkotti xiyyeffachuu keessaa bahuun haalota rakkoo sana uuman (situation) xiinxaluu irratti akka xiyyeffatan wal-taasisaan akeekuu qaba. Gama biraatiin

⁶⁶ Barreeffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, olitti yaadannoo 52^{ffaa}, fuula 61

gareen tokko wal-gahii dhuunfaa yeroo gaggeessaa jiran yaadota gareen inni biraa wal-gahii dhuunfaa taasise irratti qabu wal-taasisaan akka ibsuuf barbaaduu danda'u. Wal-taasisaan dhimma kana irratti dubbachuu irraa of-qu sachuu iccitii qabachuu irratti kutannoo qabu mirkaneessuu qaba.

Gabatee 4: Gabatee Gochaalee wal-taasisaan wal-gahii dhuunfaa dhuunfaa irratti raawwachuu qabuufi raawwachuu hin qabne agarsiisu

Gochaalee wal-taasisaan raawwachuu qabu (DO's)	Gochaalee wal-taasisaan raawwachuu hin qabne (DO NOT's)
Bifa idilee qabsiisuu irraa ofqusachuu (remove any formality)	Waa'ee garee biraa garee isa tokkoof dubbachuu irraa ofqusachuu (talk about or pass comment on the other party)
Iccitummaa eeguu (maintain confidentiality)	Akka barfatu garee biraa osoo hin beeksiisiin garee tokko waliin turtii karooraalii taasisu (spend too much time with one party without making sure the other party is advised of any delay)
Dhaggeeffataa cimaa ta'u (become an active listener)	
Gaaffii gaafachuufi kallattii agarsiisuu (question and suggest ways forward)	
Iccitummaa gareef irra deebiin mirkaneessuu (reassure the party of confidentiality)	

Adeemsa wal-taasisuu keessatti qabxiin barbaachisaan ilaallamuu qabu inni biraa beellamaan (adjournment) kan wal-qabatudha. Adeemsi wal-taasisuu guyyaa biraatti ce'ee akka beellamamu haalonni garagaraa dirqisiisuu danda'u. Haala addaatiin ulfaatina wal-dhabbi gareewan jidduu jiru kan hin hayyamne yoo ta'een alatti beellamni marii kan murtaa'uu qabu wal-gahii waliiniitiini. Wal-tajjii waliinii qopheessuun sadarkaan marichi irra gahe (progress) erga gamaggamamee booda ajandaa marii itti-aanuu murteessuudhaan beellama qabachuutu filatama. Kana malees, beellamni qabamu guyyaa ifatti adda bahe qabaachuu qaba. Kunis mariin kan itti-fufu ta'u isaa gareewwaniif kan mirkaneessuufi guyyaa dhedheressuun harkifannaan akka hin uumamne haala mijataa kan uumudha. Wal-taasisaan mariin guyyaa biraatiif yeroo beellamamu gareewan yaada isaanii akka kennaniifi gareewan adeemsa deemame (progress) irratti akka fulleffatan jajjabeessuu qaba. Yoo danda'ames waantotni adeemsa marii keessatti irratti waliigalaman galmeessuun bu'aa isaas wal-tajjii waliinii beellama kennuuf qophaa'e irratti dhiyeessuu qaba. Wal-taasisaan sadarkaa waliigaltee gareewan jidduutti uumame kana yeroo galmeessu, jechi (afaan) inni itti-fayyadamu kan garee tokko akka hin taane of-eegganno taasisuu qaba.

"An essential quality of a conciliator is the ability to capture, in words, agreement between parties, to neutralise language while capturing the essence

*of agreement. In some cases, the language developed by the conciliator is what can move the parties to agreement, because that language is not owned by either party, but belongs to the conciliator, albeit the agreement is owned by the parties.*⁶⁷

Xumura wal-gahii marii beellamaan (adjournment) bulchuuf taasifamu kana irratti wal-taasisaan gareewwan hirmaannaafi deeggarsa adeemisicha keessatti taasisaniif galateeffachuun goolabuu qaba.

Gaaffii Marii

- Wal-taasisaan qabatamaan gochaalee wal-gahii dhuunfaa dhuunfaa irratti raawwachuu hin qabne jedhamuun olitti ibsaman raawwataa? Gochaalee raawwachuu qabu jedhaman hoo hammam raawwatu?

3.6.3. Gulantaalee Wal-taasisuu (The Phases of Conciliation)

Adeemsi wal-taasisuu akka milkaa'u yoo barbaachise wal-taasisaan adeemsa waliigalaa wal-dhabbichi keessa darbe jalqabarraa kaasee faana dhahuufi hubachuutu irraa eeggama. Yaada kana barreessaan tokko akka itti-aanutti ibsee jira. “*Conciliators must be able to discern the ‘beat and rhythm’ of the dispute so they can tailor their own behaviour to accommodate and respond to the parties’ disposition.*⁶⁸ Wal-taasisaan tokko gaaffiifi fedhii gareewwanii keessummeessuufi deebii kennuu akka danda'u ka'uumsaafi adeemsa wal-dhabbichi keessa darbe dubbisuu danda'uu qaba. Adeemsi wal-taasisuu sadarkaalee (phases) gara garaa kan qabu yoo ta'u, gaheefi xiyyeefanno wal-taasisaan sadarkaalee adda addaa kanneenitti garaagarummaa kan qabudha. Gulantaalee gara garaa tajaajilli wal-taasisuu keessa darbu itti aansuun ilaalla.

a) Gulantaa jalqabaa (Initial/Exploration Phase)

Kaayyoon gulantaa jalqabaa wal-taasisaan waa'ee falmii gareewwan jidduu jiruu akka odeeffannoo argatu dandeessisuudha. Sadarkaa kanatti wal-taasisaan gareewwan lameenuu gaaffii gaafachuudhaan qabiyyee falmichaa ilaalcha isaaniitiin akka ibsan taasisa. Haasaan gareewwan jidduutti taasifamu wal-taasisaadhaaf madda odeeffannoo isa ijoodha. Sadarkaa kanatti wal-taasisaan ijjannoofi fedhii gareewwanii, sababa ijoo falmichaa, wantoota gareeleen dhuunfaadhaan rakkoo isaanii akka hin furanne danqan ni hubata. Sadarkaan jalqabaa kun kan xumuramu wal-taasisaan dhimma falmichaan wal-qabatu irratti

⁶⁷ Barreffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, olitti yaadannoo 52^{ffaa}, fuula 47

⁶⁸ Barreffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, akkuma olii, fuula 68

odeeffannoo guutuu yeroo argatuufi gareewwan kunis of-ibsuum carraa gahaa yeroo argatanidha. Wal-gahiin jalqabaa yeroo kam akka xumuramu kan murteessu wal-taasisaadha.

Wantota yeroo gulantaa jalqabaa wal-taasisuu kana calaqqisan:

- Ijjannoo ofitti cichuu (inflexibility), yaada garee biraa gatii dhabsiisuuf tattaafachuu, ilaalcha garee biraa kufaa taasisuu, ijannoong garee biraa bu'aa hamaa inni qabu agarsiisuuf yaaluu;
- Sadarkaa kanatti gareewwan kunneen ijannoong mataa isaanii shakkii malee sirrii akka ta'eefi kan garee kaanii immoo guutummaan dogongora akka ta'etti hubatu;
- Darbee darbees jibbiifi diinummaan gareewwan jidduutti ni calaqqisa;
- Al-tokko tokko immoo jechaan ykn mallattoon osoo hin ibsatiin gochaadhaan gareen rincica hamaa qabu ni qunnama;
- Al-tokko tokko sadarkaa kanatti ijannoow wal-irraa fagaataa gareewwan agarsiisan irraa kan ka'e falmiin jiru waliigalteen ni xumurama jedhanii yaaduuf hanga abdii nama kutachiisu irra gahuu danda'a;
- Sadarkaan kun yeroo wal-taasisaan gaheen isaa xiqaas ta'ee (passive role) fi irra caalaa dhaggeeffachuu, daawwachuufi odeeffannoo walitti qabachuu irratti xiyyeefatudha. Wal-taasisaan odeeffannoo kan walitti qabatu dhimma ijoofalmichaa ta'e qofa irratti osoo hin taane eenyummaafi amala gareewwanii irrattis ta'uu qaba.

Sadarkaa kanatti wal-taasisaan gahee bal'aa qabaachuu baatus hariiroon wal-amantaan keessatti calaqqisu akka uumamu (developing trust) ifaajee gochuutu isa irraa eeggama. Kanaaf gam-lachuu wal-hadheessuufi of-dhaadhessuu keessaa akka bahan wal-taasisaan ogummaan deeggaruu qaba. Wal-taasisaan miira ol-ka'aa gareewwan sadarkaa kanatti agarsiisiin osoo hin booji'amiin ijoofalmichaa irratti xiyyeefachuuun gareewwanis miira lolaa ykn jibbiinsaa keessaa akka bahanifi ijoofalmichaa irratti xiyyeefatana gorsuufi sababaan akka yaada isaanii deeggaran gaafachuuutu irraa eeggama.

Gulantaan kun akkuma haala dhuunfaa gareewwaniifi wal-xaxiinsa dhimmichaatti yeroo dheeraa ykn gabaabaaf turuu danda'a. Sadarkaa kanatti kaayyoont ijoofalmichaa irratti xiyyeefatana gorsuufi sababaan akka yaada isaanii deeggaran gaafachuuutu irraa eeggama. Sadarkaa kanatti wal-taasisaan adeemsicha of-eeggannoofi gahumsaan hin gaggeessu taanaan

gareewan ijjannoo isaanii cimsataa adeemanii sadarkaa duubatti deebi'uu hin dandeenye irra gahuu danda'u.

Gaaffii Marii

- Gulantaa kana irratti wal-taasisaan gahee bahachuu qabuufi xiyyeffannoo kennuu qabu kanneen olitti ibsaman qabatamaan hammam bahataa jira?

b) Gulantaa Ijarsa-Hariiroo (Relationship-Building Phase)

Akkuma olitti ibsame gulantaa jalqabaa keessatti wal-taasisaan gareewwan irra caalaa walitti dhiyaatanii akka mari'ataniifi maricha irraa amantaa akka horatan jajjabeessa. Kanuma caalaatti milkeessuuf adeemsichi sadarkaa gulantaa itti-aanuufi gulantaa ijaarsa-hariiroo jedhamu kanatti ce'uu qaba. Sadarkaa kanatti maricha bifaa iccitummaa isaa eeggateefi kaayyoo yaadameef galmaan gahuu danda'uun gaggeessuuf wal-taasisaan gareewwan kana waliin dhuunfaa dhuunfaadhaan wal-gahii (caucus) mijeessuu qaba. Gulantaan kun gulantaa gareewwan ijannootti cichuu (hard position-taking) keessaa bahuun gara gulantaa furmaata fuuliffeetee (solution-focussed phase) itti ce'anidha.

Sadarkaa kanatti wal-taasisaan dhimma ijoo wal-falmii ta'eefi fedhiifi ijannoogareewwanii sirriitti hubachuu isaa gareewwan amansiisuu danda'uun qaba. Kunis gareewwan amantaa akka horatan kan gargaarudha. Gulantaa kana keessatti gareewwan ijannoogareewwanii akka madaalan, furmaata irra gahamuu qabu ilaachisee filannoowwan jiran akka yaadan wal-taasisaan walaba ta'uun deeggaruu qaba. Barbaachisaa ta'ee yeroo argamu miseensotuma garee tokkoo jidduu garaagarummaan yaadaa yeroo jiraatu wal-taasisaan sunis akka hiikkatu deeggaruu qaba. Sababni isaa garaagarummaan yaadaa miseensotuma garee tokkoo jidduu jiru adeemsi marichaa akka gufatu ykn harkifatu taasisuu keessatti gahee ol-aanaa taphata.

Gaaffii Marii

- Gulantaa kana irratti wal-taasisaan qabatamaan hammam hojii bu'a-qabeessa ta'e hojjetaa jiru? Qormaatawwan sadarkaa kanatti hojii irratti mul'atan maal fa'i?

c) Gulantaa Qabatamni Jiru Itti-seecca'amu (Reality-Testing Phase)

Gulantaa kanatti immoo wal-taasisaan hariiroo gaarii adeemsa marii keessatti ijaarametti fayyadamuudhaan tokkoon tokkoo garee ijannoontaa isaa garee isa kan biraa biratti fudhatamuu kan danda'u ta'uu akka madaalan isaan jajjabeessa. Kanas qabatama jiru waliin akka madaalan (reality-testing) amansiisuuuf yaala. Kana jechuun gareewwan ijannoofii isaanii matuma isaanitiin dhama-qabeessa ta'anii madaalu jechuudha. Kana malees, tokkoon tokkoon garee ijannoofi fedhii garee isa kan biraa keessa yaadni sirriin fudhatama qabu (merit) jiraachuu isaa akka ilaalu (abuuru) karaa saaquufiin barbaachisaadha. Kunis

gareewwan ilaalcha walii akka qajeelummaan hubatanii (appreciate) fi sababni gareen sun ijjannoo sana qabateefis bu'uura kan qabu ta'uu akka ilaaluu danda'an ni gargaara. Barreeffamni leenjii ITCILO'n qophaa'e gareewwan gochaa bifaa kanaa akka raawwatan taasisuun fayidaa akkamii akka qabu bifaa itti-aanuun ibseera.

“The conciliator, in attempting to assist the parties to assess the reality of their own position ... should let each party see that there is some merit in the other party’s position aiming to encourage mutual appreciation by the parties of each other’s point of view or at least of the reasons each other holds that point of view. This process of developing real understanding of each other’s positions and reasoning can be an important platform for persuading the parties along the road towards a position which might be a distance away from where they currently stand, but which might be capable of finding acceptability with both.”⁶⁹

Wal-taasisaan beekumsa isaa qunnamtii industiriitiin wal-qabatee qabu, muuxannoo wal-dhabbi hiikuu qabu, hubannoo falmii gareewwanii ilaalamaa jiru jiddu-galeessa godhachuun hirmaanna cimaa taasisuu qaba. Gareewwan ijjannoon ykn fedhiin isaanii inni kam akka rakkoo qabu ykn inni kam akka sirrii hin taane wal-taasisaan akka itti himu hin barbaadani. Kanaaf wal-taasisaan gaheen isaa haala mijeessuu irratti kan xiyyeffachuu qabuufi gareeleen ofumaa hanqina isaan bira jiru akka hubatan kan deeggaru ta'uu qaba.

Kana irraan kan ka'e gulantaan kun wal-taasisaaf gulantaa ulfaataadha. Keessattuu jechi itti fayyadamee gareewwan ijjannoo isaanii irra deebi'anii akka ilaalan ittiin ibsuuf fayyadamu filachuuf qophii gahaa taasisuu kan barbaadudha. Fakkeenyaaaf “Maaliif akka kana jettu nan hubadha, garuu.....sirritti ilaaltee jirtaa?” Gareen faallaa kee yaada kee kana irratti hammam waliigala jettee yaadda? Gaaffilee kana fakkaatan gaafachuun gareewwan ijjannoosu isaanii qabatama jiru waliin akka madaalan dhiibbaa umuu barbaachisa.

Kana malees, guutummaa adeemsa wal-taasisuu keessatti waa'ee uumama adeemsa wal-taasisuu, kaayyoo isaafi gahee wal-taasisaa ilaalchisee irra deddeebiin gareewwan falmii yaadachiisuun barbaachisaadha.

Gaaffii Marii

- Qabatama hojii keessatti waan isin qunname irraa ka'uun wal-taasistoonni ogummaafi bilchina sadarkaa kana irratti qabaachuu qaban hammam qabu?

⁶⁹ Barreeffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, olitti yaadannoo 52^{ffaa}, fuula 71

d) Gulantaa Rakkoo Furuu (Problem-Solving Phase)

Hojiin sadarkaa qabatamni jiru itti-seecca'amu (reality-testing phase) bira erga darbee booda itti-aanee kan jiru gulantaa rakkoo furuuti. Sadarkaa kana irratti wal-taasisaan gareewwan waliin ta'uun filannoowwan akka yaada furmaataatti dhiyaachuu danda'an barbaaduu irratti hojjeta. Filannoowwan akka yaada furmaataatti dhiyaatan tokko tokko garee isa tokkoon qofa fudhatama argachuu danda'u. Kaan immoo garee lameeninuu fudhatama dhabuu mala. Kan barbaadamu immoo filannoowwan akka yaada furmaataatti garee lameeniinuu fudhatama argatanidha. Gulantaa rakkoo furuu kana irratti wal-taasisaan haala gareewwaniifi dhimmichaa gad-fageenyaan hubachuuf carraa kan argate waan ta'eef loogii irraa bilisa ta'uun filannoowwan garee lamaaniifuu furmaata ta'anii fudhatamuu danda'an abuuruutu irraa eeggama.

Filannoowwan wal-taasisaan dhiyeessu gareewwaniin guutummaan ykn gariin kan fudhatama argatan ta'uu danda'a. Sadarkaa kanatti wal-taasisaan akka ogeessaatti (expert) hojjechuu qaba. Wal-taasisaan yaada furmaataa yeroo dhiyeessu mariiwwan taasisamaniifi falmicha xiinxalee dhiyeessuun ta'uu qaba. Xiinxalichi madda rakkichaa, ijjanooowwan gareewwanii gabaabbinaan, gareewwan ijjanoo qabataniin kan itti fufan yoo ta'e ammoo bu'aa akkamii hordofsiisuu akka danda'uufi maricha fuulduratti adeemsisuuf yaada wal-taasisaan qabu agarsiisuu qaba.

Mariin gareewwan jidduutti ho'aa yeroo ta'uufi irraa boqotanii itti-deebi'uun yeroo barbaachisu, wal-taasisaan marii waliinii dhaabuun aara-galfannaa mijessuu qaba. Kunis tas-gabbaa'anii akka yaadaniifi yeroo argatanii adeemsa isaanii akka ilaalaniiif carraa kan isaanii umudha. Tattaaffiin wal-taasisaan sadarkaa kanatti taasisu hunduu karaa gara wal-ta'iinsaatti geessuu danda'u saaquin dura bu'uun gareewwan akka sana hordofan deeggaruudha (setting out potential paths to follow in order to make progress).

Kana malees, wal-taasisaan adeemsichi haala akkamii irra akka jiru ('state of play') gamaggamuun irraa eeggama. Gamaggamni kun gareen lameenuu waan hanga sanatti adeemsa marii sana irraa argatan, marichi harkifataa ta'uu ykn haala gaariin deemaajiraachuu, gareewwan kunneen fulduratti milkaa'ina marichaatiif tarkaanfii fudhachuu qaban, adeemsi marichaa guddina agarsiisaa deemuu dhabuun bu'aa hordofsiisu agarsiisuuфи adeemsa haaraa hordofamuu qabu qaba. Wal-taasisaan bu'aa gamaggama isaa kana gareef dhiyeessuutu irraa eeggama.

Wal-taasisaan gulantaalee gara jalqabaatti ilaalle irraa ka'uun sadarkaa kana irra yeroo gahu ulfaatinni (challenge) hojii isaa dabalaan kan adeemudha. Gulantaalee jalqabaa irratti gaheen isaa gareewwan dhaggeeffachuufi gaaffii gaafachuu irratti waan daanga'uuf hirmaannaa qabbanaa'aa (passive role) bakka itti-qabudha. Gulantaan kanatti garuu wal-taasisaa irraa kan eeggamu gareewwan ijjannoo isaanii akka jijiiran ykn fooyyessan taasisuudha. Kana milkeessuufis gareewwan falmuutu (challenge gochuu) irraa eeggama. Falmiin isaa kun haaraa, yeroo isaa kan eeggateefi irra deebii falmii dura taasifamee ta'uu hin qabu. Wal-taasisaan dhiibbaa bifa kanaa yeroo uumuuf yaalu gareewwan dhuunfaa dhuunfaan yeroo argatu (separate meetings) yoo ta'e gaariidha.

Adeemsaa kana keessatti wal-taasisaan ijjannoofi ilaalcha garee tokkoo isa kan biraaf ni ibsa. Yaada garee tokkoo isa kan biraaf yeroo ibsu qabiyyeen bu'uuraa ergichaa osoo hin jijiiramne, haala iftoomina qabuufi garee isa biraabifa hin mufachiisneen siritti itti-yaadee dhiyeessuu qaba. Kana yeroo jennu yaada gareen tokko kaase keessaa jechootni garee isaa biraabira aarsaniifi arrabsoo ta'an yeroo jiraatan wal-taasisaan ergicha bifa wal-hubanna uumuuf bu'a-qabeessa ta'een ergicha jecha mataa isaatiin fooyyessee (re-phrase or re-frame) ni dabarsa. Gochaan ergaa garee isa tokkoo jecha mataa isaatiin fooyyessee garee isaatiif dhiyeessuu kun ('laundering' the language of the parties) wal-dhabbicha hiikuuf tattaaffii taasifamu milkeessuuf daran kan utubuufi wal-taasisaanis carraa itti-fayyadamuu qabudha.

Kanaaf immoo ijoowwan jiran haala guutuu ta'een hubachuu qaba. Kana gochuu yoo danda'e, gareewwan wal-taasisaa irraa amantaa horatu; gahuumsaafi dandeettii isaatiifis kabaja kennu; bu'a-qabeessummaa adeemsichaa irrattis abdii qabaatu.

e) **Gulantaa Furmaataa (Solution Phase)**

Gara gulantaa dhumaa kanatti wal-taasisaan yaada furmaataa qabatama jiru ilaalcha keessa galche (realistic potential solutions) dhiyeessuudhaan gareen lameenuu yaadicha mirkaneessuun wal-dhabbichi fala xumuraa akka argatu gaafata.

Gulantaan kana irratti tarsiimoon baratamaan wal-taasisaa hordofu gareewwan lameenuu dhuunfaa dhuunfaadhaan quunnamuudhaan yaada araaraa ykn furmaataa (settlement proposal) tokkoon tokkoon garee ilaallatu dhiyeessaaf. Itti-aansuunis gareen lameenuu dhuunfaadhaan icciidhaan deebii akka kennan taasisa. Garee lamaaniifuu deebiin isaan kennan icciin kan qabu ta'uu dhuunfaa dhuunfaatti ni mirkaneessaaf. Gareen lameenuu ykn tokkoon isaanii fala wal-taasisaan dhiyeesse kan hin fudhanne yoo ta'e, wal-taasisaan deebii

gareen tokko kenne isa kan biraaf osoo hin ibsin icciin qabata. Kunis fala biraan barbaaduufi gareewwan lameeniifuu naannawaa amansiisaa uumuuf carraa uuma.

Sadarkaa kanatti wal-taasisaan dammaqinaan hirmaachuun kan irraa eggamu yoo ta'u, karaa kalaqummaa qabuun yaadota filannoo dhiyeessuu, hordoffii taasisuun gareewwan deebii akka irratti kennan gochuu, deebii gareewwan filannoo dhiyaate irratti kennan karaa iccitummmaa isaa eeggateen deebii kennamu dhagahuufi carraa argamu hundumaa wal-dhabbichaaf fala kenuuf itti-gargaaramuuf yeroo kamiyyuu caala cimee yeroo itti-hojjetudha. Dhuma irratti kan waliigalame yoo ta'e, waliigaltee irra gahamuu isaafi qabiyyee isaa gareewwaniif ni ifoomsa. Waliigaltee irra kan hin gahamne yoo ta'es kanuma sababa isaa waliin gareewwaniif ni ibsa.

f) Ibsa Waliigaltee Qopheessuu (Capturing Agreement Phase)

Gulantaan kun gulantaa bakka kaayyoon wal-taasisuu galma itti-gahudha. Sadarkaa kanattis ogummaan wal-taasisaan tokko qabaachuu qabu ni jiru. Wal-taasisaan waliigaltee gareewwanii jecha (afaan) gar-tummaa irraa bilisa ta'een barreeffamaan qabaachuu danda'uu qaba. Guutuu adeemsichaa keessatti akka nama garee lamaan dhaggeeffataa tureetti wal-taasisaan jecha ykn ibsa gareewwan biratti fudhatama hin qabne beekuutu irraa eeggama. Wal-taasisaan ibsa hin malle fayyadama yoo ta'e, adeemsicha carraa gufachiisuu qaba. Kana malees, gahuumsi wixineessuu wal-taasisaafi afaan gareen lamaanuu hubachuu danda'aniin waliigalticha qopheessuu danda'uun isaa gahee murteessaa qaba.

g) Gulantaa Guduunfaa (Concluding Phase)

Gulantaan xumuraa kun gareewwan lachuu walitti fiduun uumamni waliigaltee raawwataniif bifaa (nature) akka qabaachuu qabu murteessu. Adeemsi wal-taasisuu milkaa'inaan kan hin xumuramne yoo ta'el ee adeemsicha guduunfunuun barbaachisaadha. Adeemsi wal-taasisuu milkaa'inaan kan hin xumuramne yeroo sadarkaa irra jiruufi tartiiba itti-aanu irratti waliigaluun kan guduunfamu yoo ta'u, wal-taasisaan gareewwan fedhii yeroo qabaatanitti fulduratti gareewwan kana wal-taasisuuf haala kan mijeesssuu danda'u ta'uu yaadachiisuu wal-gahicha cufuu qaba.

Gaaffii Marii

- Gulantaawan wal-taasisuu gara garaa olitti ibsaman kana irratti wal-taasistoonni hojji bu'a-qabeessa ta'e hojjechuuf qabatamaan ogummaafi beekumsa barbaachisu

hammam qabu? Ciminaaleefi hanqinaaleen sadarkaa kanaan hojii irratti mul'atan maal fa'i?

Maddoota Wabii

Barruulee

Barreeffama Leenjii ITCILO'n qophaa'e, Qualities, Qualifications, Training and Certification (Building an Effective Conciliator): kan hin maxxanfamne

Black Law Dictionary 9th edition

Geetaachoo Fayyisaa (2012), *Seera Hojjetaafi Hojjechiisaa, Moojulii Leenjii Hojiin Duraatiif Qophaa'e*

International Labor Organization, Labor Legislation Guidelines,

Mehari Redai, Employment and Labor Law, Teaching Material, 2009

Nimona Kumsa (2012), *Implementation of ILO Standards in Ethiopia; Special Emphasis on Occupational Safety and Health in Eastern Industrial Zone*, (unpublished LL.M Thesis, School of Law, Ethiopian Civil Service University)

Seerota

ILO (1967): Examination of Grievance Recommendation №.130

ILO (1951): Voluntary Conciliation and Arbitration Recommendation, №. 92

ILO (1981): Occupational Safety and Health and Working Environment Convention №. 155 and its accompanying Recommendation №. 164

ILO (1981): Collective Bargaining Convention №. 154

Heera Mootummaa Rippabilika Diimokiraatawaa Federaalawa Itoophiyaa Labsii lakkofsa 1/1995

Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa Labsii lakkofsa 46/1994 fi fooyya'insa Labsii lakkofsa 94/1997 fi 108/1998

Seera Hariroo Hawaasaa, Labsii lakkofsa 165/1960

Dambii Hariroo Hojii Dhaabbileen Amantaa fi Tola-ooltotaa Qaxarrii Irratti Hundaa'uun Hojjetaa isaanii Waliin Qabaata, Dambii Lakkofsa 342/2007

Dambii Hariroo Hojii Bituuf bahe, Dambii lakkofsa 49/1954

Labsii Hariroo Hojii Bituuf bahe, Labsii lakkofsa 210/1963

Labsii Hojjetaafi Hojjechiisaa, Labsii lakkofsa 1156/2011

Labsii Soorama Hojjetoota Mootummaa Lakkoofsa 714/2003 fi kan isa fooyyesse Labsii lakkofsa 907/2007

Labsi Soorama Hojjetoota Dhaabbilee Dhuunfaa Lakkoofsa 715/2003 fi kan isa fooyyesse Labsii lakkofsa 908/2007

Dhimmoota

Dereje Wuletaw vs. Waliya Leather and Leather Products, Murtii DhIjMMWF, Lakkoofsa G. 49273, Jildii 9^{ffaa}

Intarpiraayizii Ijaarsa Karaafi Riqichaa Chaayinaa vs. Girma Bushuraa, DhIjMMWF, Lakkoofsa G. 57541, Jildii 11^{ffaa}

Kollejjii Niwu Genereeshinii vs. Laggesee Dassaaleny, Murtii DhIjMMWF, Lakkoofsa G. 82091, Jildii 15^{ffaa}

Mitikkuu Hayiluu, Murtii DhIjMMWF, Lakkoofsa G. 67201, Jildii 13^{ffaa}

Ayinaalam Ayineefi Baankii Daldala Itoophiyaa, Murtii DhIMMWF lakkoofsa G. 26077, Jildii 6^{ffaa}

Gamtaa Hojjetootaa Warshaa Uffata Qoraa KK fi Warshaa Uffata Qoraa KK, Murtii DhIjMMWF, Lakkoofsa .G 18180, Jildii 1^{ffaa}